

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ (М.ВІННИЦЯ)**

На правах рукопису

АНДРОНІК ОЛЕНА ЛЕОНІДІВНА

УДК 316.44

**ФОРМУВАННЯ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ**

Спеціальність 08.00.07 – демографія, економіка праці,
соціальна економіка і політика

ДИСЕРТАЦІЯ
на здобуття наукового ступеня кандидата
економічних наук

Науковий керівник
Сталінська Олена Вікторівна,
доктор економічних наук, професор

Вінниця – 2016

ЗМІСТ

Вступ	4
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ.....	11
1.1. Теоретична сутність системи соціально-економічного розвитку країни	11
1.2. Класичні та сучасні напрямки соціально-стратифікаційних досліджень	27
1.3. Середній клас в контексті теорій та підходів стратифікації суспільства та його роль у забезпеченні соціально-економічного розвитку держави	45
Висновки до розділу 1	69
РОЗДІЛ 2 СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В УКРАЇНІ У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ	74
2.1. Дослідження основних показників системи соціально-економічного розвитку України	74
2.2. Комплексна оцінка показників формування середнього класу в Україні	97
2.3. Самоідентифікація населення у процесі формування середнього класу	119
Висновки до розділу 2	139
РОЗДІЛ 3 ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ ФОРМУВАННЯ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ	143
3.1. Формування державної політики становлення середнього класу як основи системи соціально-економічного розвитку держави.....	143
3.2. Стратегічні засади розвитку малого підприємництва як фактора нарощення соціально-економічного розвитку та формування середнього класу	157
3.3. Системно-динамічне моделювання змін у соціально-економічній структурі населення.....	179
Висновки до розділу 3	193

Висновки	197
Список використаних джерел	200
Додатки	220

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасний етап економічного розвитку характеризується посиленням соціальної спрямованості ринкових відносин і пошуком механізмів забезпечення стабільності соціально-економічних систем. У даному контексті кардинально зростає роль середнього класу як найбільш усталеного прошарку суспільства, здатного генерувати нові знання і продукувати конкурентоспроможний результат праці.

Провідна стабілізуюча роль середнього класу у розвинутих економіках висуває його на перший план при здійсненні ринкових трансформацій в економіках перехідного типу. Відповідно виникає потреба у пошуку дієвих механізмів формування, розвитку і використання можливостей середнього класу при здійсненні перетворень у соціально-економічній системі країни.

Проблемам становлення середнього класу та розвитку соціально-економічних систем присвячено праці таких вчених, як О. Амоша, Л. Антошкіна, І. Бондар, В. Будяк, В. Васильченко, Є. Головаха, С. Гринкевич, О. Дороніна, Ю. Зайцев, Т. Кір'ян, Г. Клейнер, Т. Ковальчук, Е. Лібанова, В. Мандебура, Л. Овчарова, О. Олександрова, Н. Прокопенко, В. Савчук, О. Симончук, О. Сологуб, Л. Синяєва, О. Сталінська, Т. Суханова, Т. Тресвятська, Г. Ярошенко та ін.

Одночасно, незважаючи на значну кількість робіт із досліджуваної проблематики, слід відзначити, що питання формування механізмів становлення і розвитку середнього класу в контексті включення до соціально-економічної системи країни потребують подальшого дослідження, що обумовило вибір теми дисертаційної роботи, постановку мети і задач дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до напрямів науково-дослідної роботи Донецького національного університету МОН України за держбюджетними темами:

кафедри економіки підприємства «Соціально-економічні взаємовідносини суб'єктів підприємництва в аспекті структурно-інвестиційного розвитку регіону» (номер державної реєстрації 0105U007294), в рамках якої досліджено роль малого підприємництва у формуванні середнього класу; «Соціально-економічний розвиток суб'єктів господарювання в умовах структурної трансформації економіки промислового регіону» (номер державної реєстрації 0108U001819), в рамках якої досліджено показники системи соціально-економічного розвитку України; «Організаційно-економічний механізм соціально-економічних стратегій розвитку суб'єктів господарювання в умовах структурних перетворень сучасних господарських систем» (номер державної реєстрації 0111U005114), в рамках якої досліджено моделі соціально-економічного розвитку держави; кафедри управління персоналом і економіки праці «Регулювання соціально-економічного розвитку України: людський вимір» (номер державної реєстрації 0111U008157), в рамках якої досліджено динаміку зміни соціально-економічної структури населення.

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційної роботи є удосконалення теоретико-методологічних засад формування середнього класу і розробка науково-практичних рекомендацій щодо розвитку середнього класу як елемента системи соціально-економічного розвитку країни.

Для досягнення зазначеної мети було поставлено і вирішено такі *задачі*:

- проаналізувати теоретичну сутність системи соціально-економічного розвитку країни;
- дослідити класичні та сучасні напрямки соціально-стратифікаційних досліджень;
- охарактеризувати середній клас в контексті теорій та підходів стратифікації суспільства і визначити його роль у забезпеченні соціально-економічного розвитку держави;
- дослідити основні показники системи соціально-економічного розвитку України;

- здійснити комплексну оцінку показників формування середнього класу в Україні;
- проаналізувати результати самоідентифікації населення в процесі формування середнього класу;
- визначити напрямки формування державної політики становлення середнього класу як основи системи соціально-економічного розвитку держави;
- визначити стратегічні засади розвитку малого підприємництва як фактора активізації соціально-економічного розвитку та формування середнього класу;
- здійснити системно-динамічне моделювання змін у соціально-економічній структурі населення.

Об'єктом дослідження є процес формування середнього класу в системі соціально-економічного розвитку країни.

Предметом дослідження є теоретичні засади та організаційно-економічні важелі формування та розвитку середнього класу в системі соціально-економічного розвитку країни.

Методи дослідження. Теоретичною та методологічною основою дисертаційної роботи є положення економічної теорії, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених у сфері дослідження проблем формування середнього класу, а також розвитку соціально-економічних систем.

Для вирішення поставлених у роботі задач було використано діалектичний метод наукового пізнання, а також загальнонаукові методи дослідження: методи теоретичного узагальнення, системного аналізу, синтезу (для дослідження теоретико-методологічних основ соціальної стратифікації суспільства і формування середнього класу); методи статистичного та соціологічного аналізу (для визначення соціальної стратифікації сучасного українського суспільства); системного підходу (для обґрунтування ролі держави у процесі становлення середнього класу); методи багатокритеріальної оптимізації та системної динаміки (для розробки імітаційної моделі прогнозування змін у соціально-економічній структурі населення).

Інформаційну базу дослідження становлять Закони України, Укази Президента України, постанови Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України, дані Державної служби статистики України, монографічна та періодична література, результати власних досліджень автора.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в поглибленні теоретико-методологічних основ дослідження середнього класу та розробці науково-практичних рекомендацій щодо формування і розвитку середнього класу як компоненту системи соціально-економічного розвитку держави.

Основні наукові результати, які характеризують новизну виконаного дослідження, полягають у такому:

вперше:

розроблено системний підхід до забезпечення соціально-економічного розвитку держави через розвиток середнього класу, а саме виходячи з того, що *систему соціально-економічного розвитку* запропоновано розуміти як комплекс заходів з розвитку соціальної, економічної та екологічної підсистем запобігання соціально-економічним загрозам (об'єктивний та суб'єктивний моніторинг економіки й суспільства з метою виявлення та прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз у соціальній сфері; визначення гранично припустимих значень соціально-економічних показників, недотримання яких призводить до нестабільності й соціальних конфліктів; формування та коригування заходів щодо виявлення та запобігання внутрішнім і зовнішнім загрозам у соціальній сфері, спрямованих на формування сучасного, економічно розвиненого суспільства), розроблено *схему впливу складових системи соціально-економічного розвитку на формування середнього класу* як гаранта стабільності соціально-економічної системи, основою якої є взаємозв'язок та взаємодія соціальних, економічних та екологічних чинників у їх багатовимірній структурі та якості;

удосконалено:

концептуальні засади становлення середнього класу в системі соціально-економічного розвитку, а саме на основі аналізу *чинників*, що впливають на формування середнього класу (економічних, політико-правових, соціальних,

духовних, соціально-економічних) та ідентифікації *необхідних умов формування середнього класу в державі* (розвиток реальних ринкових відносин; створення сприятливих умов для розвитку малого підприємництва; інтенсивний розвиток науково-інформаційної сфери; діяльність ЗМІ з метою позитивних змін суспільної свідомості; більш активна діяльність громадських організацій тощо) розроблено *концептуальну схему формування середнього класу в системі соціально-економічного розвитку України*;

організаційно-економічні засади формування середнього класу, а саме з урахуванням визначених пріоритетних напрямів державної політики щодо формування середнього класу (підтримка працюючого населення; забезпечення зростання заробітної плати; захист інтелектуальної власності і зміцнення на цих засадах позицій висококваліфікованої робочої сили і малого підприємництва) розроблено *організаційно-економічний механізм формування середнього класу*, провідним імперативом якого (внаслідок тісного діалектичного зв'язку між процесами розвитку середнього класу та економічного зростання) виступає забезпечення поступального економічного розвитку;

отримали подальшого розвитку:

організаційно-методичні основи формування середнього класу, а саме на основі ідентифікації *критеріїв приналежності до середнього класу* запропоновано використання *комбінованого підходу до визначення середнього класу* з використанням *об'єктивних* (рівень різних видів доходів населення; розподіл населення за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів; структура загальних сукупних витрат; динаміка чисельності осіб, які навчались у навчальних закладах; середня заробітна плата за видами економічної діяльності; наявність у домогосподарств окремих товарів тривалого користування; кількість суб'єктів господарювання з розподілом за їх розмірами) та *суб'єктивних* (стійка самоідентифікація з середнім класом; позитивне сприйняття ступеня власної адаптованості до ринкових реформ; орієнтація на цінності власних досягнень) критеріїв.

кількісні засади оцінки тенденцій розвитку середнього класу, а саме розроблено *системно-динамічну модель змін у соціально-економічній структурі населення*, яка за допомогою сценарного аналізу розвитку економічної системи України дозволяє прогнозувати динаміку змін у співвідношенні чисельності бідного, багатого та середнього класів, а також визначати умови, що сприяють розвитку середнього класу в Україні і комплекс необхідних заходів в системі соціально-економічного розвитку держави.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що основні положення, викладені у дисертації, доведено до рівня конкретних рекомендацій, спрямованих на результативне формування середнього класу як складової системи соціально-економічного розвитку країни.

Рекомендації та пропозиції, викладені в дисертації, використано у практичній діяльності Вінницької обласної державної адміністрації (довідка № 44-3-05/2161 від 19.11.2015 р.) – рекомендації щодо визначення напрямів формування державної політики становлення середнього класу як основи системи соціально-економічного розвитку; Вінницького обласного центру зайнятості (довідка № 293/4.1 від 10.02.2016 р.) – результати комплексної оцінки показників формування середнього класу в Україні; Донецької торгово-промислової палати (м. Маріуполь) (довідка № 119/06.04-04 від 12.02.2016 р.) – стратегічні засади розвитку малого підприємництва як фактора активізації соціально-економічного розвитку та формування середнього класу.

Результати дисертаційної роботи застосовано також у навчальному процесі Донецького національного університету МОН України (м. Вінниця) при розробці навчально-методичних комплексів і викладанні дисциплін кафедри економіки підприємства «Економіка підприємства», «Мікроекономіка», «Цінова політика підприємства», «Оподаткування діяльності підприємства», «Основи підприємницької діяльності», «Проектний аналіз», а також кафедри управління персоналом і економіки праці – «Управління соціальним розвитком», «Економіка праці та соціально-трудові відносини» (довідка № 136/01-08/01.13 від 08.09.2015 р.).

Особистий внесок здобувача. Проведене дослідження є результатом самостійної наукової праці автора. З робіт, опублікованих у співавторстві, використано лише ті ідеї та положення, що належать автору особисто.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дослідження доповідались і отримали схвалення на міжнародних науково-практичних конференціях і семінарах: «Актуальні проблеми управління людськими ресурсами і маркетингу в контексті стратегії розвитку України» (м. Донецьк, 2007 р.); «Проблеми та перспективи розвитку співтовариства між країнами Південно-Східної Європи у контексті Чорноморського економічного співтовариства і ГУАМ» (м. Одеса – м. Донецьк, 2008 р.); «Проблеми розвитку зовнішньоекономічних зв'язків і залучення іноземних інвестицій: регіональний аспект» (м. Донецьк – м. Святогірськ, 2008-2009 рр.); «Проблеми розвитку національної і глобальної економіки» (м. Донецьк, 2007 р.); «Прогностична функція науки як основа стратегічного планування» (м. Донецьк, 2014 р.); «Молода наука України. Перспективи та пріоритети розвитку» (м. Запоріжжя, 2014 р.); «Зовнішні та внутрішні фактори впливу на розвиток міжнародних відносин» (м. Львів, 2014 р.).

Публікації. За темою дослідження опубліковано 14 наукових робіт загальним обсягом 6,77 д.а., з яких особисто автору належить 6,67 д.а., у тому числі 2 одноосібні статті у наукових періодичних виданнях інших держав та виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз, загальним обсягом 0,98 д.а., 8 одноосібних статей у наукових фахових виданнях загальним обсягом 4,89 д.а.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

1.1 Теоретична сутність системи соціально-економічного розвитку країни

Створення сприятливих умов для розвитку національної соціально-економічної сфери є однією з головних нагальних проблем як законодавчої та виконавчої влади, так і вітчизняного наукового суспільства.

Значимість соціально-економічної сфери для організації життєзабезпечення суспільства є незаперечною. У сучасних умовах розвитку соціуму економічні фактори мають все більш зростаючий вплив на життя індивіда, її навколишнє соціальне і природне середовище. В економічній системі акумульовано багатовіковий досвід виробничої і суспільної практики людства, у своєрідній формі виражено колективний світогляд і ідеологія людей в різні історичні епохи.

В розвинених країнах середній клас відіграє основну роль у розбудові суспільства. Соціальна свідомість, професіоналізм, освітній рівень та підприємницька мотивація сприяє соціально-економічному розвитку, заснованому на демографічних засадах.

Нова інтелектуальна еліта (науковці, підприємці, менеджери, фінансисти, висококваліфіковані інженери та фахівці у ІТ сфері) складає основне багатство в розвинених країнах. Це обумовлює необхідність розбудови сучасної економіки фундаментом якої буде знання та використання інтелекту. Ці аспекти актуальні саме за умов прагнення України досягти європейського рівня життя та соціально-економічного розвитку.

Для пошуку нових шляхів до розв'язання проблем соціально-економічного розвитку треба розглядати його як систему. Термін «система» походить від давньогрецького *συστήμα* – «сполучення» і буквально означає ціле, складене з частин.

Основні підходи до визначення поняття «система» представлені у ряді наукових напрямів та можуть бути поділені на три основні групи. Перша група визначає систему через поняття системного підходу – «елементи», «відносини», «зв'язки», «ціле», «цілісність». У другій групі система розглядається з позиції теорії регулювання через поняття «вхід», «вихід», «переробка інформації», «закон поведінки», «керування». У третій групі система визначається як деякий клас математичних моделей [77, 65 С. 65-93.].

У словнику В. Даля поняття система визначається як «план, порядок розташування частин цілого, визначене улаштування, хід чого-небудь у послідовному, доладному порядку» [138]. Д. Ушаков під системою визначає «будова, структура, що становить єдність закономірно розташованих і функціонуючих частин» [147]. За С. Ожеговим та Н. Шведовим система – це «щось ціле, що являє собою єдність частин, які закономірно розташовані і знаходяться у взаємному зв'язку» [139].

Поняття «система» розглядається у соціології, та визначається як «...Сукупність або група елементів або частин (наприклад, організм або машина), організована з певною метою і у відношенні до зовнішнього навколишнього середовища. Такі системи можуть бути природними або штучними і включають соціальні системи. Отже, суспільство або соціальна організація в цьому значенні є системою» [131]. У словнику філософських термінів систему визначають як «категорію, що позначає об'єкт, організований як цілісність, де енергія зв'язків між елементами системи перевищує енергію їхніх зв'язків з елементами інших систем і задає онтологічне ядро системного підходу» (стаття А. Бабайцева) [128].

В процесі еволюції поняття «система» змінювало своє значення від епістемолого-методологічного в античності до чисто епістемологічного

тлумачення (Евклід, Кант) і, нарешті, з початку ХІХ ст. – до онтологічного та натуралістичного трактування: головним завданням стає не стільки формування системи знань, скільки відтворення у знанні об'єкта як системи.

Зазнавши тривалу історичну еволюцію, поняття «система» з середини ХХ ст. стає одним з ключових філософсько-методологічних і спеціально-наукових понять. Як форма подання предмета наукового пізнання система є фундаментальною й універсальною категорією.

Узагальнюючи вище наведені поняття можна виділити основні риси системи: цілісність, єдність елементів, комплексність (сукупність елементів), упорядкованість розташування та взаємопов'язаність її складових частин.

Важливо відзначити, що сучасні уявлення науковців про систему не дуже відрізняються, так Єрохіна Е.А. у своїй роботі [40] визначає: «Системою є сукупність об'єктів і процесів, званих компонентами, взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою, які утворюють єдине ціле, що володіє властивостями, не властивими складовим його компонентам, узятим окремо».

Узагальнюючи здобутки, напрацьовані в теорії систем, найбільш «прикладним» і в той же час досить простим і загальним є наступне визначення: *система* – це сукупність елементів, певним чином пов'язаних і взаємодіючих між собою для виконання заданих цільових функцій. При цьому під «цільовою функцією» визначається якась (можливо, й умовна) зовнішня стосовно системи ситуація, до реалізації якої прагне система.

Для визначення поняття «система соціально-економічного розвитку» необхідно визначити сутність поняття «розвиток», «соціально-економічний розвиток», дослідити основні моделі соціально-економічного розвитку.

Термін «розвиток» часто вживається в таких поєднаннях: економічний розвиток, соціально-економічний розвиток, розвиток економіки України (або іншої країни). У кожному випадку під розвитком доцільно розуміти будь-яку прогресивну зміну перш за все в економічній сфері. Якщо зміна кількісна, говорять про економічне зростання. При якісній зміні мова може йти про

структурні зміни або про зміну змісту розвитку, або про придбання економічною системою нових характеристик [53].

Напрямок розвитку визначається метою або системою цілей. Позитивний напрямок розвитку свідчить про прогрес, негативний про регрес, або депресію. Розвиток держави – багатовимірний і багатоаспектний процес, який розглядається з погляду сукупності різних соціальних і економічних цілей.

Соціально-економічний розвиток, згідно із зазначеними теоріями включає такі аспекти:

- зростання виробництва і доходів;
- зміни в інституційній, соціальній і адміністративній структурах суспільства;
- зміни в суспільній свідомості;
- зміни в традиціях і звичках.

Основною метою економічного розвитку більшості країн світу і їх регіонів є поліпшення якості життя населення. З метою поліпшення якості життя населення процес соціально-економічного розвитку складається з трьох найважливіших складових:

- підвищення доходів, поліпшення здоров'я населення і підвищення рівня його освіти;
- створення умов, що сприяють зростанню самоповаги людей у результаті формування соціальної, політичної, економічної і інституційної систем, орієнтованих на пошану людської гідності;
- збільшення свободи людей, зокрема їх економічної свободи.

Узагальнюючи вищевикладене, доцільно розглядати соціально-економічний розвиток як процес безупинної зміни матеріального базису виробництва а також усієї сукупності різноманітних відносин між економічними суб'єктами, соціальними групами населення, процес, унаслідок якого здійснюється поступальний рух людства від менш розвинутих до більш розвинутих суспільних форм.

Дослідження еволюції моделей соціально-економічного розвитку дають підставу говорити про наявність різних підходів до реалізації соціально-економічного розвитку. Тому є доцільним розглянути моделі соціально-економічного розвитку та визначити можливості реалізації їх елементів у «системі соціально-економічного розвитку».

У своїй роботі Ю.Є. Волков виділяє три основні моделі соціально-економічного розвитку. До першої він відносить “позитивну державу соціального захисту”, до другої – “державу соціального захисту”, до третьої – “соціальну державу загального добробуту” [27]. Однак, найбільш поширеною класифікацією моделей державного розвитку є запропонована та обґрунтована класифікація Еспінга Андерсена, згідно з якою моделі названі “ліберальною” і “соціально орієнтованою” [155].

Макроекономічні теорії ХХ ст., що описують моделі соціально-економічного розвитку, в сучасних умовах не в змозі запропонувати ефективних методів подолання суперечностей у соціально-економічній сфері. Це пов’язано з великим розривом між класичним описом макроекономічних моделей соціально-економічного розвитку і сьогоденними можливостями їх реалізації в Україні.

Сучасні моделі соціально-економічного розвитку держави сприяють поширенню бідності, що відтворює витратний характер системи соціальної підтримки, яка сьогодні базується на універсальних соціальних трансфертах, субсидіях на послуги та категоріальні пільги. Тобто діючі сучасні моделі соціально-економічного розвитку держави входять у суперечність з цілями посткризової модернізації економіки та суспільства. Держави обирають необґрунтований з економічної точки зору напрям, в основі якого лежить патерналістська модель, якій притаманні істотні недоліки. З одного боку, держава вкладає значні кошти в соціальну сферу, з іншого – ці витрати не вирішують проблем соціального захисту населення, а тільки посилюють їх.

Соціально орієнтованій моделі ринкової економіки протистоїть ліберальна модель. Обидві моделі припускають повне задоволення потреб населення, яке, проте, досягається по-різному (табл. 1.1).

Таблиця 1.1

**Порівняння ліберальної та соціально-орієнтованої моделей
соціально-економічного розвитку***

Ліберальна модель	Соціально-орієнтована модель
Домінування приватної власності	Економіка із значним державним сектором
Максимальна свобода суб'єктів ринку за обмеженого втручання в їх діяльність	Регламентація державою ринкових відносин як державних, так і приватних підприємницьких структур
Відсторонення держави від вирішення більшості проблем життєзабезпечення населення. Переважання принципу: працівник сам повинен забезпечити себе, свою родину і власну старість	Вирішення державою багатьох проблем життєзабезпечення населення, регулювання зайнятості населення (з орієнтацією на мінімізацію безробіття), регламентація доходів громадян, а за певних умов регулювання цін на товари, тарифи та послуги
Державна соціальна підтримка поширюється тільки на знедолених та малозабезпечених (інвалідів, непрацевдатних, пенсіонерів)	Істотна державна підтримка всіх членів суспільства: безкоштовні й дотовані бюджетом послуги охорони здоров'я, освіти, культури, житлово-комунальні субсидії та ін..

* [За даним 27, 155]

В основі ліберальної моделі соціально-економічного розвитку держави лежить індивідуалістичний принцип, що обумовлює одноосібну відповідальність кожного члена суспільства за свій добробут і добробут своєї сім'ї. В умовах ліберальної моделі мінімізовано вплив державних структур у реалізації соціальної політики. Її активними суб'єктами є окремі особи, або недержавні організації (соціально-страхові фонди та асоціації), за фінансову основу покладено приватні заощадження і приватне страхування самих громадян. За ліберальної моделі насамперед діє принцип еквівалентності, а держава бере на себе відповідальність тільки за підтримання мінімальних доходів громадян і захист найбідніших верств населення. Проте вона заохочує

до створення і розвитку у суспільстві різних форм недержавного соціального страхування та соціальної підтримки, та стимулює самих громадян до підвищення своїх доходів.

На початку ХХІ ст. ліберальна модель у чистому вигляді реалізується у США та Великобританії, де державна участь в економічному житті основана на ідеї максимізації свободи економічної діяльності. Держава втручається у ті сфери соціально-економічного життя, які не здатний регулювати ринок, водночас вона створює максимально сприятливі умови для функціонування приватного капіталу.

Теоретичні основи соціально-орієнтованої форми ринкової економіки закладено двома групами економістів. По-перше, ордолібералами або представниками Фрайбурзької школи на чолі з В. Ойкеном (1891–1950 рр.) і Ф. Бемом (1895–1977 рр.), праці яких сприяли формуванню теорії соціального ринкового господарства як самостійного наукового напрямку, а по-друге – прихильниками соціальної ринкової економіки, серед яких А. Мюллер-Армак (1901– 1978 рр.) і Л. Ерхард (1897–1977 рр.). Поняття «соціальна ринкова економіка» (від німецького «Soziale Markt wirtschaft») вперше обґрунтував і ввів у науковий оборот у 1946 р. А. Мюллер-Армак. Автор особливо відзначав, що «соціальне ринкове господарство – це соціально-економічний устрій», за якого «цілеспрямовано організована економіка вільного ринку, що зберігається внаслідок регульованої системи конкуренції, надає надійнішу гарантію соціального прогресу» [12]. Концепція соціально-орієнтованої (соціальної) моделі стала втілюватися в господарську практику після Другої світової війни і сьогодні реалізується в багатьох країнах (зокрема, Європейського Союзу) як особливий тип господарської системи, що характеризується набором соціально-економічних інститутів, які спрямовують функціонування всіх її елементів на реалізацію цілей соціальної справедливості, захищеності, високого рівня та якості життя.

Аналізуючи праці сучасних українських економістів, зазначимо, що погляди науковців на модель соціально-економічного розвитку країн та їх сутність збігаються, але існують деякі відмінності.

Так, Е. Лібанова вважає, що основними моделями соціально-ринкового господарства та відповідної їм соціальної політики є скандинавська, континентальна, середземноморська та Беверіджа [30]. Н. Болотіна виокремлює скандинавську, континентальну, англосаксонську та середземноморську моделі [20]. П. Шевчук стверджує, що для спрощення можна оперувати схемою з двох моделей: скандинавська модель є поліпшеним варіантом англосаксонської, а південноєвропейська – погіршеним консервативної [95].

Характеризуючи сутність зазначених моделей, зауважимо, що основний принцип скандинавської моделі (соціал-демократичної) полягає в тому, що соціальний захист – це право всіх громадян. Через бюджетну систему перерозподіляється 50–60% ВВП. Дана модель є типовою для скандинавських країн – Данії, Швеції, Фінляндії та Норвегії.

Головним принципом континентальної моделі (консервативної, моделі Бісмарка) є соціальне страхування під державним наглядом, яке організовується та фінансується соціальними партнерами. У континентальній моделі суспільство поділяється на працюючих економічно незалежних і непрацюючих малозабезпечених громадян. Постійно незайняте або взагалі непрацююче населення змушене розраховувати на місцеві благодійні організації та громадську допомогу. Відповідно до основних принципів моделі уряд перерозподіляє ВВП, чим намагається підтримувати високу зайнятість.

Базовим принципом англосаксонської моделі (ліберальної, моделі Беверіджа) є загальна відповідальність уряду за соціальне забезпечення всіх громадян. Модель ґрунтується на слаборозвинутому соціальному страхуванні та досить ефективних системах соціальних допомог. Згідно з принципами англосаксонської моделі кожен громадянин має право на страхову виплату або соціальну допомогу в критичних випадках. Приватним та громадським організаціям так само як і держава надають соціальні послуги. На ринку праці

держава дотримується пасивної політики. Дана модель застосовується в англосаксонських країнах – Великобританії та Ірландії.

Основний принцип південно-європейської моделі (середземноморської, католицької, рудиментарної) – ідея взаємодопомоги з найближчою інстанцією. Останньою є сам індивід. Якщо він не здатен допомогти собі сам, то звертається за допомогою до родини та інших родичів, потім до сусідів та місцевої громади і в крайньому випадку – до систем страхування та державного сектору. Соціальні функції активно виконують сім'я та суспільні інститути. Через бюджетні системи перерозподіляється 40–50% ВВП. Соціальна політика має переважно пасивний характер і орієнтована на компенсацію зниження доходів окремих категорій громадян. Така модель використовується в Іспанії, Італії та Греції.

А. Новак виокремлює три основних типи сучасних ринкових економічних систем розвитку залежно від їх соціальної спрямованості [62]:

1) країни «несоціальної» економіки (США, Японія та Австралія), де рівень бюджетного перерозподілу становить 30–40% ВВП;

2) країни «соціально орієнтованої» економіки (Німеччина, Великобританія та Італія), де рівень бюджетного перерозподілу становить 40–50% ВВП;

3) країни «соціальної» економіки (Швеція, Данія та Угорщина), де аналогічний показник становить понад 50% ВВП.

Україна, сприймаючи ідею «соціальної держави» як керівний принцип побудови національної економічної моделі, обрала для себе за зразок «скандинавську» модель організації соціально-економічної системи. Проте, сьогодні дана модель потребує істотного коригування не тільки в Україні. З урахуванням кризових явищ у багатьох країнах соціально орієнтованої економіки (Греції, Іспанії, Португалії, Італії та ін.) необхідно модифікувати існуючі соціально-економічні моделі та спрямувати їх на соціально-економічний розвиток.

Необхідність коригування моделі соціально-орієнтованої держави свідчить про її недосконалість та наявність певних вад. Р. Дарендорф виокремлює такі вади моделі соціально-орієнтованої держави: така держава вимагає формування додаткового бюрократичного апарату, який не здатний розгледіти справжній стан індивіда; ця модель коштує дорого, тому незрозуміло, що робити, коли настає економічний спад; в основі соціальної держави лежить перерозподіл доходів від багатих до бідних верств населення, що є загрозою для зростання ефективності економіки; соціальна держава передбачає збільшення кількості одержувачів соціальної допомоги, що вимагає додаткового фінансування; неможливо фінансувати дорогі технічні нововведення (наприклад, сучасне медичне обладнання). Проте Р. Дарендорф не пропонує відмовлятися від моделі соціальної держави, а вважає, що потрібно скоригувати реалізацію цієї моделі на практиці [36].

Таким чином, серед досліджень соціально-економічного розвитку найменше уваги приділено саме впливу соціальної складової як основного фактору забезпечення збалансованого розвитку держави.

Згідно з Конституцією України, вона визначена як «соціальна» держава [2], що зумовлює зобов'язання щодо пріоритетів соціально-економічного розвитку. Соціально-орієнтована держава повинна взяти на себе відповідальність за добробут громадян, забезпечувати доступність соціальної підтримки для всіх членів суспільства, створювати державні системи соціального забезпечення та соціального захисту, запроваджувати бюджетне фінансування соціальних програм і нові механізми соціально-економічної політики у вигляді державного соціального страхування, повинна стати домінуючим суб'єктом соціальних функцій у суспільстві.

Адже саме розвиток соціальної складової соціально-економічного розвитку здатен позитивно впливати на формування середнього класу в державі як основи розбудови сучасного суспільства.

Ліберальна модель соціально-економічного розвитку передбачає мобілізацію власних сил людини, яка не розраховує на сторонню допомогу і діє

в умовах максимальної свободи вибору. Проте нині більшість громадян не здатні ефективно функціонувати в умовах ринку, тому проведення у «чистому вигляді» моделі ліберального соціально-економічного розвитку призведе до соціальної кризи, блокування соціальної адаптації, до дезорієнтації значної частки населення і його інтенсивної маргіналізації. Наслідком такої політики неминуче стане розкол у суспільстві на тих, хто вже здатний діяти без підтримки, і тих, хто не може прожити без неї. Отже, сьогодні основним принципом соціально-економічного розвитку повинно стати оптимальне поєднання лібералізму та соціальних гарантій.

Характерний принциповий аспект сучасного соціально-економічного розвитку держави – розуміння того, що сьогодні соціально-економічна політика повинна спиратися на можливості синтезу двох зазначених моделей, з огляду на те, що їх окремі елементи можуть бути адресовані різним групам населення. Саме в такому вигляді повинна формуватися система соціально-економічного розвитку спрямована на формування сучасного, економічно розвиненого суспільства.

Аналіз трактувань поняття «система», «соціально-економічний розвиток» та моделей соціально-економічного розвитку дають підставу для визначення поняття «система соціально-економічного розвитку».

На основі узагальнення отриманих результатів запропоновано під *системою соціально-економічного розвитку* розуміти комплекс заходів з розвитку соціальної, економічної та екологічної підсистем запобігання соціально-економічним загрозам, що охоплює такі елементи: об'єктивний та суб'єктивний моніторинг економіки й суспільства з метою виявлення та прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз у соціальній сфері; визначення гранично припустимих значень соціально-економічних показників, недотримання яких призводить до нестабільності й соціальних конфліктів; формування та коригування заходів щодо виявлення та запобігання внутрішнім і зовнішнім загрозам у соціальній сфері, спрямованих на формування сучасного, економічно розвиненого суспільства.

Основою системи соціально-економічного розвитку повинен бути взаємозв'язок та взаємодія соціальних, економічних та екологічних процесів у їх багатомірній структурі та якості. Серед основних чинників, що забезпечать соціально-економічний розвиток, можна виділити такі:

- екологічний – визначає умови й межі відновлення екологічних систем унаслідок їх експлуатації;
- економічний – передбачає формування економічної системи гармонізованої з екологічним чинником розвитку (показники: конкурентоспроможність національної економіки (індекс світової конкурентоспроможності, індекс сприйняття корупції, індекс людського розвитку, індекс легкості ведення бізнесу, глобальний інноваційний індекс, індекс економічної свободи, індекс глобалізації, тривалість життя, індекс благополуччя, глобальний індекс миру, індекс свободи преси, SEDA (аналіз стійкості економічного розвитку країни)); динаміка ВВП; показники експорту та імпорту товарів і послуг; обсягом прямих іноземних інвестицій; кількість населення зайнятого економічною діяльністю);
- соціальний – утверджує право людини на високий життєвий рівень в умовах екологічної безпеки й благополуччя (показники: рівень різних видів доходів населення; рівень споживання; рівень освіти).

Щодо екологічної складової то у Концепції національної екологічної політики України на період до 2020 р., чітко простежується орієнтація на пріоритети розвитку [1]. Тому в системі соціально-економічного розвитку мають бути включені такі положення з економічного та соціального розвитку, які націлюють на формування економічної та соціальної політики.

Система соціально-економічного розвитку перш за все пов'язана з створенням високорозвиненого народногосподарського комплексу та повинна відповідати екологічній безпеці держави. У рамках реалізації цільових комплексних програм потрібно досягти збалансування виробництва й

споживання, а також видової, технологічної, галузевої, відтворювальної і територіальної структури продуктивних сил.

Об'єктивною основою забезпечення системи соціально-економічного розвитку виступають процеси, що відбуваються в економічному базисі. Сукупність таких процесів є результатом дії механізму забезпечення соціально-економічного підґрунтя формування середнього класу.

На основі теоретичного узагальнення моделей соціально-економічного розвитку, та їх використання при формуванні системи соціально-економічного розвитку було визначено вплив системи соціально-економічного розвитку на формування середнього класу (рис.1.1).

Система соціально-економічного розвитку, яка спрямована на формування середнього класу повинна відповідати наступним принципам:

- комплексність, тобто необхідність обліку всіх напрямів і форм прояву відносин, що впливають на рівень середнього класу;
- системність, тобто врахування як внутрішніх взаємозв'язків і взаємозалежностей, так і зовнішніх чинників — елементів соціально-економічного простору вищого рівня — що, з одного боку, накладають певні обмеження на функціонування механізму соціальної безпеки, а з іншого — відкривають додаткові можливості для його ефективності;
- варіантність (альтернативність), тобто виявлення й обґрунтування кількох варіантів розв'язання суперечностей, розрахунку траєкторій соціально-економічного розвитку в межах функціонування єдиного механізму забезпечення формування і підтримки середнього класу;
- безумовний пріоритет здійснення заходів, спрямованих на збереження здоров'я і життя людини, підтримку нормальних умов її існування;
- прийнятний ризик, тобто реалізація доступних заходів, спрямованих на захист людини в ринковому середовищі і недопущення подолання граничних ситуацій.

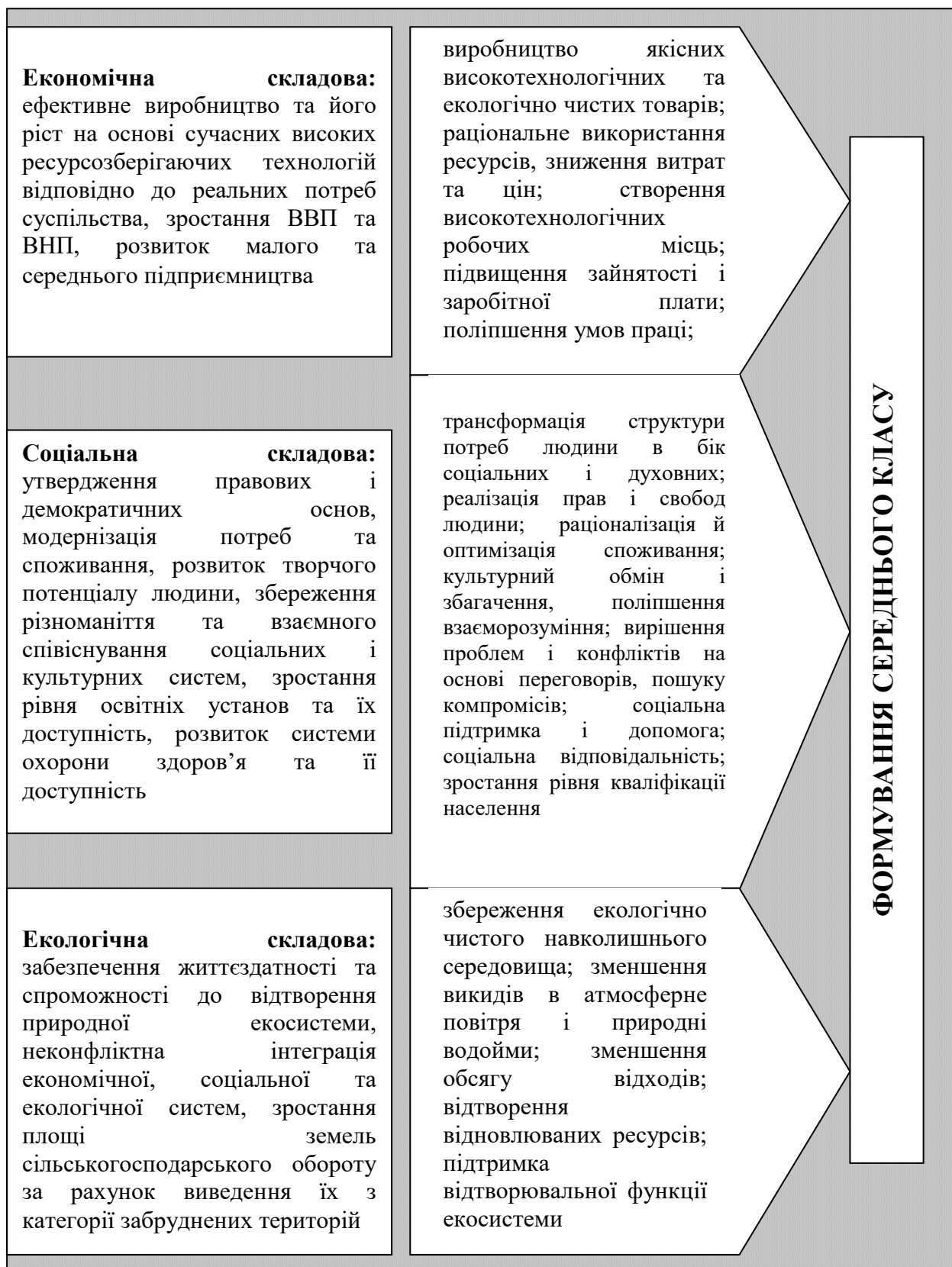

Рис. 1.1. Вплив складових системи соціально-економічного розвитку на формування середнього класу

Необхідним є розгляд структурних компонентів, що належать до складу системи соціально-економічного розвитку та забезпечують формування і підтримку середнього класу. Охарактеризуємо основні з них.

1. Моніторинг являє собою інформаційно-аналітичну систему спостережень за динамікою показників соціально-економічних передумов формування середнього класу, що ведеться в багатьох країнах світу.

2. Діяльність щодо запобігання загрозам у соціальній сфері та відшкодування завданих збитків, пов'язаних із перевищенням граничних значень за певними показниками.

3. Діяльність держави з виявлення й убезпечення від внутрішніх і зовнішніх загроз для соціальної сфери.

Найтипівішими напрямками державної діяльності з цього аспекту є:

- виявлення випадків, коли фактичні або прогностичні параметри системи соціально-економічного розвитку відхиляються від граничних соціальних параметрів;
- розробка комплексних державних заходів щодо виходу країни із зони небезпеки;
- організація роботи з реалізації комплексу заходів задля подолання або недопущення виникнення загроз у соціальній сфері;
- організація системи контролю за виконанням заходів щодо усунення загроз у соціальній сфері.

Підбиваючи підсумок, слід зазначити, що у даній роботі систему соціально-економічного розвитку правомірно розглядати не тільки як захищеність інтересів суспільства, але й готовність і здатність держави створювати механізми реалізації та захисту національних інтересів, розвитку вітчизняної економіки, підтримки соціально-політичної стабільності суспільства. Роль держави проявляється ще і в тому, що сам перебіг процесів сучасного соціально-економічного саморозвитку не гарантує не тільки скоординованих дій у сфері формування і підтримки середнього класу, а й установлення суспільно необхідних цілей з використанням відповідних

механізмів. Ключова роль держави полягає передусім у завданні вектора забезпечення формування середнього класу, системи узгоджених цілей, які б розділялися всіма суб'єктами господарювання як цілі здійснення власної соціально-економічної діяльності.

У процесі формування середнього класу у системі соціально-економічного розвитку держави слід ураховувати низку таких положень. По-перше, забезпечення соціальної безпеки є організованою, цілеспрямованою діяльністю. По-друге, ключовим критерієм процесу забезпечення формування середнього класу є захист національних інтересів. По-третє, забезпечення соціально-економічних передумов має характер комплексної діяльності, що одночасно охоплює різні сфери як соціальної, так і економічної, політичної та інших видів активності (фінансову, продовольчу, екологічну, техногенну, науково-технологічну, зовнішньоекономічну тощо). По-четверте, ключова роль у забезпеченні безпеки соціальної сфери належить державі.

Середній клас у системі соціально-економічного розвитку слід розглядати як чинник самоорганізації системи заснованої на гуманному ставленні до навколишнього середовища. Таким чином, процес формування та функціонування середнього класу стає провідним фактором розвитку держави.

У цьому зв'язку перед суспільством стоїть завдання створення сприятливих умов для розвитку та підтримки суб'єктів суспільства. Перед наукове співтовариство постає завдання з визначення закономірностей функціонування і розвитку середнього класу, які у подальшому будуть покладені у основу механізму формування і функціонування середнього класу.

Характерний принциповий аспект сучасного соціально-економічного розвитку держави – розуміння того, що сьогодні соціально-економічна політика повинна спиратися на можливості синтезу двох моделей - ліберальної та соціально-орієнтованої, з огляду на те, що їх окремі елементи можуть бути адресовані різним групам населення. Саме в такому вигляді соціально-економічний розвиток сприятиме формуванню потужного середнього класу. Але існує проблема в застосуванні цієї синтезованої моделі задля розвитку

середнього класу, через те що необхідно провести стратифікацію суспільства для застосування державної політики для різних верств населення.

Саме рух, переміщення людей у системі соціальної стратифікації відповідно до їх здібностей і зусиль, забезпечує стійкість суспільства. Для того щоб відбувався «легкий» перехід до страти середнього класу необхідно всебічно дослідити за яких саме умов відбувається цей перехід, звідки виникають соціальні нерівності, яке значення соціальної стратифікації для соціальної інтеграції суспільства, які саме існують класи суспільства, з якого стратифікаційного класу є можливим перехід до середнього, які основні компоненти та елементи нерівності. Дослідження стратифікаційних груп дозволить ідентифікувати соціальні страти які за сприятливих умов зможуть скласти середній клас.

Усе вищезазначене переконливо доводить необхідність інтенсифікації науково-дослідної діяльності, спрямованої на формування середнього класу та якісне поліпшення системи соціально-економічного розвитку.

1.2. Класичні та сучасні напрямки соціально-стратифікаційних досліджень

Соціально-економічні перетворення що відбуваються в Україні викликають значне зниження рівня якості життя у більшості сімей, ставлять перед суспільством низку складних проблем, які потребують невідкладних рішень.

Одним з пріоритетів внутрішньої державної політики України має стати створення сприятливих умов для розвитку соціальних перетворень у суспільстві, зростання кількості представників середнього класу та розширення соціальної бази для здійснення корінних змін у країні.

При дослідженні соціальної структури українського суспільства та визначенні ознак його стратифікації виникають наступні труднощі: недостатність досліджень комплексного спрямування; можливість використання зарубіжного досвіду в дослідженні має фрагментарний характер, у зв'язку з особливостями трансформації соціальної структури українського суспільства.

У найбільш поширеному розумінні соціальна структура – це внутрішній устрій суспільства, у якому є відповідно впорядковані елементи, які перебувають у взаємодії.

У сучасній українській та зарубіжній літературі соціальну структуру розглядають у двох аспектах: соціально-організаційному і стратифікаційному. Соціально-організаційний аспект відображає зміст: соціальні інститути, суспільні відносини та їх зв'язки. Стратифікаційний аспект характеризується стійкою, постійно відтворюваною роллю позиції, або статусом в різних типах соціальних організацій.

У суспільстві завжди існує велика кількість соціальних груп, які різняться за своїм становищем у системі соціальних зв'язків, тобто завжди існує соціальна нерівність. Тому ще одним важливим процесом соціального життя є соціальна стратифікація.

У науковій літературі в тлумаченні суті соціальної стратифікації її основним атрибутом вважається ієрархічність [154]. При поділі суспільства на групи одні з них протиставляються іншим за ознакою першості, старшинства тощо. Також можливе й нейтральне сприйняття соціальної стратифікації — виділення таких груп без встановлення ієрархічного зв'язку між ними (класифікація, типізація). Таке тлумачення пов'язане з етимологією запозиченого суспільними науками геологічного терміну «страта», що буквально означає «ряд», «нашарування», які необов'язково розташовуються за принципом більшого чи меншого значення. Для цілей структурування суспільства обидва зазначені підходи корисні.

У працях закордонних вчених під соціальною стратифікацією розуміється сукупність ієрархічно взаємопов'язаних між собою соціальних груп, для яких характерна вертикальна і горизонтальна впорядкованість. Групи посідають різні місця в системі соціальної нерівності даного суспільства, пов'язані між собою економічними, політичними і культурними відносинами.

Об'єктивною основою приналежності людей до верств і груп є суспільний поділ праці. Під ним розуміється поділ у суспільстві соціальних функцій, виконуваних певними спільнотами, групами людей, і виділенням різних сфер суспільства (промисловість, сільське господарство, наука, мистецтво, армія), які також діляться на більш дрібні сфери [129].

Стратифікація суспільства пов'язана із різним статусом членів суспільства, їхнім рангом, різними доходами, і відповідно, різним рівнем життя. І. Франко з приводу нерівності писав, що люди від природи не всі однакові і ніколи не будуть однакові. Повна спільність на землі неможлива і була би навіть шкідлива [89].

Соціальна стратифікація – це процес, який безперервно триває у суспільстві, і водночас є результатом цього процесу. Вона не лише метод виявлення верств даного суспільства, але й «портрет» цього суспільства. Простратифікувавши все населення країни за тими чи іншими критеріями, можна виділити страти (верстви), з яких це населення складається. Тому стратифікація – риса будь-якого суспільства. Вона наявна в усіх державах, оскільки що ті чи інші верстви наявні в будь-якому суспільстві, у будь-якій країні. Кожна соціальна верства має свій перелік схем сприйняття, осмислення й оцінки явищ політичного життя. У кожній верстви є не тільки особливі інтереси, але й свій спосіб їх реалізації, свій стиль політичного життя. Характер стратифікації населення обумовлює стан і тенденції політичного життя окремих країн. У розвинених країнах конфігурація соціальної структури має «ромбоподібний» характер і забезпечує демократизм і політичну стабільність системи, тоді як в Україні та інших країнах, що розвиваються, –

«пірамідальний», який провокує авторитарні тенденції в політиці та «тіньові» форми політичного впливу олігархічних угруповань еліти [35].

У широкому розумінні «стратифікація», з огляду на етимологічну довідку (від лат. *stratum*), означає розміщення чого-небудь шарами; розшарування чогось залежно від якихось заданих властивостей чи ознак (наприклад, розподіл температури в атмосфері за висотою – стратифікація атмосфери) [132]. Соціальна стратифікація – процес соціальної дивергенції, внаслідок якої верстви (страти) населення виявляються нерівними між собою і групуються в ієрархічно розміщені страти з різним престижем, власністю та владою. Саме рух, переміщення людей у системі соціальної стратифікації відповідно до їх здібностей і зусиль, забезпечує стійкість суспільства [42].

У соціологічній науці існують різні методологічні підходи до вирішення питань про сутність, витoki та перспективи розвитку соціальної стратифікації суспільства (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Методологічні підходи до аналізу соціальної стратифікації*

Конфліктний підхід	Функціональний підхід	Еволюційний підхід
К.Маркс, М.Вебер	Т. Парсонс, К. Девіс, У.Мур	Г. Спенсер, Л.Уорд, Герхард, Дж.Ленські
1. Стратифікація не є необхідною, але й не є неминучою. Вона виникає із конфлікту груп.	1. Стратифікація природна, необхідна, неминуча, оскільки пов'язана з багатоманітністю потреб, функцій та соціальних ролей.	1. Стратифікація не завжди є необхідною і корисною. Вона з'являється не лише в силу природних потреб, але й на основі конфлікту, що виникає результаті розподілу додаткового продукту
2. Стратифікація не є справедливою. Її визначають інтереси можновладців.	2. Винагорода здійснюється відповідно до ролі, і тому вона справедлива.	2. Винагорода може бути справедливою і не справедливою.
3. Стратифікація ускладнює нормальне функціонування суспільства	3. Стратифікація забезпечує оптимальне функціонування суспільства.	3. Стратифікація може сприяти, а може і перешкоджати розвитку суспільства.

* На основі [32, 42, 132]

Починаючи з XVII–XVIII століть розвивається ідея природної рівності. Це означає, що ієрархія суспільства здобуває статус проблеми. Ідея природної рівності була покладена у основу при створенні й прийнятті у Франції «Декларації прав людини й громадянина» (1789 р.) із ключовою ідеєю про те, що всі люди народжуються й залишаються вільними й рівними в правах. Соціальні розходження можуть бути заснованими тільки на загальній вигоді. Та слід зазначити, якщо кожний індивід має природне право, чому ж деякі індивіди домінують над іншими, звідки виникають соціальні нерівності? Залежно від того, як вчені відповідають на це запитання, можна виділити різні парадигми дослідження даного феномену [49].

Американські вчені Т. Парсонс, У. Мур, К. Девіс розглядали нерівність як необхідний і принципово важливий елемент організації суспільного життя. Свої теорії вони розробили на основі концепції Е. Дюркгейма. Вони представляють функціоналістський напрям пояснення стратифікаційної системи суспільства, яка визначається об'єктивною потребою будь-якого розвиненого суспільства. Функціоналісти наголошують передусім на значенні соціальної стратифікації для соціальної інтеграції суспільства. Концепції соціальної інтеграції вони розглядають як стан зв'язаності окремих диференційованих частин у ціле й процес, який веде до такого стану. К. Девіс та У. Мур у статті «Деякі принципи стратифікації» (1945) визначили, що стратифікація необхідна для нормального існування суспільства. У роботі вчених визначено, що нерівні соціальні й економічні винагороди є результатом «несвідомого» розвитку суспільства, за допомогою них суспільство постачає талановитих індивідів мотивацією для соціально значимих дій і гарантує для себе ефективно виконання важливих соціальних ролей.

Інший вчений К. Девіс визначив зміст теорії стратифікації таким чином: «Кожне суспільство стикається з необхідністю розподіляти індивідів згідно з позиціями у соціальній структурі та спонукати їх виконувати обов'язки, що відповідають тим позиціям. Воно повинно, таким чином, вирішити проблему мотивації так, або, по-перше, викликати у відповідних індивідів бажання

заповнювати визначені позиції, і, по-друге, спонукати індивідів належним чином виконувати обов'язки, притаманні даній позиції» [49].

Р. Дарендорф розвиває теорії функціоналістів і доходить висновку, що нерівності виникають із конкретних рис людського суспільства, які пов'язані з диференціацією соціальних позицій, поділом праці. Диференціація, що розвивається, і впорядкування соціальних позицій, їх стратифікація за шкалою престижу й доходу є результатом виключно санкціонування соціальної поведінки в термінах нормативних очікувань. А значить, на думку автора, влада й владні структури логічно передують структурам соціальної стратифікації [52 с. 36].

К.Маркс поряд із власністю побачив також і інший фактор нерівності, а саме поділ праці. Власність, згідно теорії К. Маркса, формує найбільш сильний соціальний розкол у суспільстві. К. Маркс виділяє три основних, внутрішньо неоднорідних класи капіталістичного суспільства: найманих робітників (чия власність – тільки робоча сила, а дохід – заробітна плата), капіталістів як власників капіталу (дохід у формі прибутку) і земельних власників (чий дохід визначається земельною рентою) Проте він визнає, що реальні класові системи набагато складніші, аніж зображує ця модель. Крім цих основних класів, існують ще інші, які К. Маркс називає перехідними класами. [33, с. 296].

Концепція М. Вебера є однією з поширених у Європі схем структури суспільства, який у роботі «Господарство і суспільство» запропонував своє бачення суспільства. Класова концепція М. Вебера цілком може бути розглянута як продовження теорії К. Маркса, але на іншому рівні узагальнення, у якому вже істотну роль відіграватимуть індивідуальні відмінності. Основою поділу суспільства, вважав він, є диференціація його на три системи: систему, що опирається на ієрархію економічну, систему, що опирається на ієрархію участі в реалізації влади, і систему, що опирається на ієрархію суспільного престижу. Великі групи людей, які мають однакову економічну базу, М. Вебер називав класами, проте в суспільстві головним елементом його структури є станові групи, що різняться за рівнем престижу або ж його відсутністю в

суспільстві. Найважливішою характеристикою станового рівня, за Вебером, є досягнення тією чи іншою групою певного стилю життя. Класи, в його розумінні, це елементи економічної системи суспільства, а стани – елементи суспільної системи. Три основних компоненти нерівності – багатство, соціальний престиж, влада він вважав взаємозалежними, проте в істотних відношеннях незалежними. Предметом його аналізу стають соціальні утворення, що мають економічні розходження відповідно до їх ринкових позицій, тобто, в розгляд класових відносин вводиться елемент конкурентності. Підставами ринкової позиції, за М. Вебером, є не лише капітал, контроль над засобами виробництва (або його відсутність), але й кваліфікація та професійна освіта. Високі ринкові позиції можуть займати ті, хто має рідкісну та цінну на ринку кваліфікацію, і як наслідок – високі заробітки. Дані економічні розходження породжують нерівності в життєвих шансах як можливостях мати частину економічного й культурного капіталу, який надається суспільством. Життєві шанси, визначаються різними ринковими позиціями, оцінюються людьми, стають підставою їхнього соціального стану [26, с. 147].

Відкриття М. Вебером феномену стилізації життя як важливого фактора зміцнення статусу, класової позиції відіграло важливу роль у вивченні культурних підстав стратифікаційних нерівностей, дало змогу глибше показати специфіку класів та їх внутрішнє сегментування [52, с. 54]. М. Вебер зазначив, що у сучасних суспільствах формування партій є важливим аспектом влади і може вплинути на стратифікацію незалежно від класу й статусу. Йдеться про здатність людини чи групи втілювати в життя плани, вживати заходів або проводити певну політику навіть всупереч вимогам з боку інших людей або груп [82, с. 283].

Майже одночасно з Марксом і на противагу йому, свої уявлення про соціальну нерівність висловив Герберт Спенсер, автор природно-органічного вчення про класи. Він бачив сутність еволюції суспільства в переході від гомогенності до гетерогенності, тобто в зростаючій розмаїтості. Спенсер висунув ідею про загальну тенденцію до зростання внутрішньої диференціації,

що супроводжується вдосконаленням процесу інтеграції органів суспільного організму. Він вважав джерелом класових відмінностей завоювання. Переможці творять панівний клас, переможені стають рабами або кріпаками. Г.Спенсер знаходив у суспільстві три великих системи органів - три великих класи. Нижчий клас виконує функції підтримки життя суспільства шляхом добування матеріалів для їжі та її виготовлення; середній клас зайнятий доставкою цих продуктів, їх купівлею та продажем (вони виконують функції судинної системи у тварин); вищий клас - керівний, направляючий, пануючий [70, с.72-73]

Найбільш яскравим послідовником Спенсера в розробці теорії соціальних змін був американський соціолог Лестер Уорд. Він наповнив концепцію еволюціонізму гуманістичним змістом, вважаючи, що в основу теорії мають бути покладені принципи не «біології», а «психології», оскільки люди є не об'єктами, а суб'єктами соціальних змін. Тобто суспільне життя відрізняється від природних процесів тим, що воно регулюється волею людини. Таким чином, природний розвиток залежить від людської волі і розуму. Якщо для природи характерна стихійна (сліпа) еволюція — «генезис», то для суспільства — «телезис» (запланована, керована).

Більшість сучасних науковців дотримуються концепції, що еволюція не є однобічно спрямованою, а відбувається одночасно у багатьох напрямках. Вони також визнають, що зміни не обов'язково передбачають прогрес. Сучасні американські соціологи Герхард і Джін Ленські вважають, що зміни в соціальній організації суспільства не завжди приносять людству більше щастя чи задоволення. На їхню думку, еволюція суспільства залежить, насамперед, від рівня розвитку технології і способу економічного виробництва, а не від загадкових законів природи і тому кожному суспільству властиві власні шляхи розвитку.

Ідея багатовимірної стратифікації набуває розвитку у працях П. Сорокіна. П. Сорокін визначає поняття соціальна стратифікація як – диференціація деякої даної сукупності людей (населення) на класи в ієрархічному ранзі. Далі автор наголошує, що соціальна стратифікація виражена у існуванні вищого та

нижчого прошарку [84, с. 543]. З твердженням П. Сорокіна слід зазначити, що основа і суть соціальної стратифікації полягає у нерівномірному розподілі прав та привілеїв, відповідальності та обов'язків, наявності чи відсутності соціальних цінностей, влади та впливів серед членів цього чи іншого співтовариства.

Економічний статус суспільства є ключовим елементом у розумінні соціальної стратифікації, якщо це суспільство розділене за майновою ознакою між членами суспільства, різний ступінь доходів, відповідно, й різний рівень життя. Це означає, що у суспільстві є ознака економічної диференціації. Як стверджує П. Сорокін, це не залежить від того, за якими принципами організоване суспільство – комуністичними чи капіталістичними. Ніщо не здатне знівелювати того реального факту, що в суспільстві є економічна нерівність, а тому є соціальний поділ суспільства [84, с. 235].

Теоретичні положення класиків з приводу стратифікації та класової структури суспільства підсумував англійський вчений Ентоні Гідденс [33, с.150-151] до яких відносяться:

- соціальна стратифікація означає поділ суспільства на прошарки та страти. Говорячи про соціальну стратифікацію, звертають увагу на нерівність позицій, які індивід займає у суспільстві. Стратифікація за статтю й віком існує у всіх суспільствах;
- може бути встановлено чотири типи стратифікаційних систем: рабство, каста, стани і класи. У той час, як перші три залежать від санкціонованої правом чи релігією нерівності, класовий розподіл «офіційно» не визначається, але відбувається внаслідок впливу економічних чинників на матеріальні обставини життя людей;
- класи виникають через нерівність у володінні та контролі над матеріальними ресурсами. Що стосується класової позиції індивіда, то вона скоріше досягається людиною, ніж просто «дається» їй від народження;

- більшість людей у сучасних суспільствах є більш багатими на теперішній час, ніж кілька поколінь тому. Багаті використовують різні засоби для передачі своєї власності від одного покоління до наступного;
- найбільш відомі і впливові теорії стратифікації розвивалися К.Марксом і М.Вебером. Маркс уперше визначає місце класу, що розглядалися як об'єктивно задані характеристики економічної структури суспільства. Вебер дотримувався подібної точки зору, але встановлював два інших аспекти стратифікації — статус і партію. Статус співвідноситься з повагою чи «соціальним престижем» індивідів і груп, партія — з активною мобілізацією груп для забезпечення визначеної мети;
- клас має найважливіше значення в сучасних суспільствах. Більшість західних учених притримується точки зору, що суспільство можна диференціювати на вищий, середній та робітничий класи, а класова свідомість є сильно розвинутою;
- вплив статі на стратифікацію в сучасних суспільствах певною мірою не залежить від класу.

При дослідженні сучасних соціологічних теорій соціальної структури та стратифікації досить чітко простежуються тенденції розгляду «класу» як універсального поняття, яке дозволяє описати або професійні агрегати, що залежать від освіти, професійного заняття та матеріального доходу, або соціальні комплекси життєвих стилів, що залежать від індивідуальних та батьківських культурних і матеріальних ресурсів, а також походження. Ця тенденція знаходить своє відображення у трьох основних дослідницьких стратегіях [114, с.20]:

1. Неомарксистський напрямок:

Дебати в рамках цього напрямку носять особливо гострий характер, і джерелом такої ситуації, перш за все, є особливість обговорення класу, запропонована Марксом. Він побудував двокласову модель капіталістичного суспільства з постійним конфліктом між капіталістами та класом робітників.

В останні два десятиліття було зроблено спроби синтезувати підходи в межах неомарксистського напрямку. Найбільш цікавим і популярним вважається підхід, розвинутий в середині 70-х років ХХ ст. британським соціологом Еріхом Оліном Райтом.

В якості відправної точки своєї класової схеми Е. Райт розглядає три основні позиції в межах класових відносин капіталізму: буржуазія, пролетаріат та дрібна буржуазія (табл. 1.3).

Таблиця 1.3

Класова схема відносин Е.Райта*

Виробничі блага	Власники засобів виробництва		Не-власники	
Достатній капітал, щоб винайняти робітників і не працювати	1. Буржуазія	4. Кваліфіковані менеджери	7. Менеджери середнього рангу	10. Нижчі менеджери
Достатній капітал, щоб найняти робітників, але сам повинен працювати	2. Дрібні службовці	5. Кваліфіковані робітники	8. напівкваліфіковані робітники	11. Некваліфіковані керівники
Достатній капітал, щоб працювати для себе, але не винаймати робітників	3. Дрібна буржуазія	6. Кваліфіковані виконавці	9. Напівкваліфіковані керівники	12. Пролетаріат

* На основі [114]

Класова схема Е. Райта була перевірена у численних емпіричних дослідженнях і до сьогодні залишається одним із найбільш адекватних підходів щодо дослідження зміни класових відносин сучасного суспільства.

2. Неовеберіанський напрямок:

Ріст «нового середнього класу» збузив проблематику для дослідників, які працюють в межах веберіанської парадигми. Класова модель, розвинута М. Вебером, представлена як багатовимірна, з великою кількістю соціально-групових утворень, які перетинаються та створюють мозаїчний комплекс умовно розділених між собою класів. Проте, дана дослідницька лінія вже на

початку 70-х років виглядала як цілком непереконлива в умовах постмодерністських соціальних змін. А місце стандартних веберіанських інтерпретацій класу, статусу і партії зайняли альтернативні версії неовеберіанської стратифікаційної теорії. Дослідники звернули увагу на те, що соціальні класи та статусні групи є похідними від виключно простих процесів, які діють на макро структурному рівні [114, с.24-25]

В останні роки найбільш яскравий розвиток даний напрямок отримав у працях ще одного британського соціолога Дж. Голдторпа. Його класова схема сконструйована на основі шкали Хоупа-Голдторпа «соціальної важливості», яка являє собою ранговані агрегати професій і розроблена ще в 1974 році для Oxford Mobility Study [114, с.26]. Ключовими позиціями розподілу професій за класами розглядаються ситуації «ринку» і «роботи». Дж. Голдторп формує сім основних категорій класів, об'єднаних у три провідні групи за результатами їхньої діяльності: обслуговуючі, посередницькі, робітничі групи зайнятих (табл. 1.4).

Таблиця 1.4

Класова схема відносин Дж. Голдторпа

Класи	Класові категорії
Обслуговуючий клас	I. Висококваліфіковані професіонали, адміністратори та посадові особи; менеджери на великих промислових підприємствах; крупні власники. II. Кваліфіковані професіонали, адміністратори та посадові особи; висококваліфіковані техніки; менеджери на невеликих промислових підприємствах та в малому бізнесі; керівники у сфері нефізичної праці.
Проміжний клас	III. Службовці рутинної праці в адміністраціях та комерції (переважно клерки); рядові службовці у сфері обслуговування. IV. Дрібні власники та зайняті індивідуальною працею. V. Малокваліфіковані техніки, дрібні керівники у сфері ручної праці.
Робочій клас	VI. Кваліфіковані робітники. VII. Малокваліфіковані і некваліфіковані робітники

* На основі [114]

Застосування класової схеми Дж.Голдторпа для аналізу структури українського суспільства має ряд особливостей, характерних для України середини 90-х років. До цього часу, не дивлячись на перетворення в економіці та на ринку праці, в загальній чисельності активного населення існувало занадто мало позицій і відповідно індивідів, яких можна було б ідентифікувати як крупних, середніх і дрібних власників. Якщо для I класу, куди віднесені крупні та середні власники, це не так суттєво, оскільки там переважають висококваліфіковані професіонали, то IV клас (дрібних власників) виявився малочисельним і практично мало придатним для статистичного аналізу.

3. Постмодерністський напрямок:

Даний напрямок акцентує увагу, перш за все, на культурних ефектах соціальної стратифікації та структурних змінах сучасного суспільства. Його теоретичні посилення виходять із зміненої соціальної реальності, яка демонструє суттєве розширення освіти, соціальної безпеки та обслуговуючого сектору, гомогенності стратифікаційної системи. У такій ситуації мікрокультурні інтерпретації стратифікаційної системи дають більш глибокі аналітичні результати у порівнянні з економічними та професійними інтерпретаціями [114, с.29]. Основна теза цього напрямку лежить у межах феноменології та розуміючої соціології і полягає в тому, що високі групові статуси, зокрема професійні, є похідними від культурних ідеологій. Оскільки, у сучасних суспільствах ідеології базуються на функціонуючому теоретичному знанні, то, зокрема, самі теорії стратифікації стають важливим культурним чинником системи нерівностей. В якості одиниць аналізу пропонуються категорії культурних ідеологій і культурних/життєвих стилів, які скоординовані з певними позиціями у соціальному просторі. Даний напрямок, із усіх існуючих, на сьогодні є найбільш динамічним і дискусійним. Разом з тим, саме йому найбільшою мірою вдається «охопити» те суттєво нове, що проявляється у суспільствах «високої модерності» (Е. Гідденс). Найбільш яскраві теоретичні розробки цього напрямку належать П. Бурдьє та Ді Маджіо.

Серед провідних українських вчених які займаються дослідженням проблем стратифікації суспільства слід виділити роботи С.О.Макеєва, С.М.Оксамитної, О.Д.Куценко, О.В.Симончук, В.І.Паніотто, В.Є.Хмелько, В.Ф.Чорноволенко, О.О.Якуби. У роботах зазначених вчених досліджуються перспективи аналізу пострадянського суспільства, підкреслюються та аналізуються роль ідентифікаційних практик у пострадянському соціальному структуруванні.

Становлення незалежності держави супроводжується глибинними трансформаційними процесами у соціально-класовій структурі суспільства. Більш інтенсивною стає групова соціальна мобільність, притаманна саме нестабільному суспільству. Протягом останнього десятиріччя змінився соціальний статус багатьох соціальних груп, серед яких варто назвати промислові заводи робітничого класу, інтелігенцію, службовців. З'явилися нові соціальні утворення (фермери, підприємці, «нижчий клас» тощо). Всі ці зміни потребують теоретичного осмислення.

Дослідження еволюції соціальної стратифікації дозволило ідентифікувати наступні *критерії стратифікації суспільства: розмір доходів, освіта, престиж, власність, влада та інші*. Стратифікація суспільства – це безперервний процес, який водночас є і його результатом. Із вищезазначених критеріїв соціальної стратифікації суспільства, можливо виокремити окремі страти, групи, прошарки, класи в соціальній структурі суспільства.

З точки зору стратифікації українського суспільства, слід зазначити, що у колишньому Радянському Союзі існувала структура тоталітарного суспільства, яка не допускала інших форм власності, крім державної чи одержавленої, іншої ідеології, ніж комуністична. Усе це разом з іншими чинниками соціального розвитку формувало та впроваджувало в дію вертикаль ієрархічних відносин, за яких володіння владою передбачало право розпоряджатися власністю і брати участь у її розподілі. В межах теорії та практики стратифікації суспільства чітко декларувалося, що у такому суспільстві не існують соціальні класи через відсутність відповідних економічних основ – володіння власністю [145].

Структура тоталітарного суспільства жорстко детермінована, вона не має впливу на процеси суспільного відтворення, механізми та процедури соціального регулювання, модель соціального захисту.

Стратифікація сучасного українського суспільства залежить від сутності та спрямованості соціальних трансформацій у суспільстві. Визначимо ключові напрями відповідних процесів:

- активний процес зміни одних соціальних інститутів (саме адміністративного характеру) на інші – суто ринкові;
- формування системи ринкових економічних та соціальних інтересів, їх закріплення в формі новітніх статусних груп і спільнот у відповідності до суб'єктів власності і влади;
- активізація та зміна орієнтації в системі соціальної мобільності, горизонтальної та вертикальної мобільності;
- формування системи конфліктів та проблемних зон у відносинах між стратами та статусними ролями;
- загальне нарощування процесу маргіналізації населення, поява феномену так званих «нових маргіналів» студентів, військовослужбовців, інтелігенції та ін. груп;
- зниження статусу освіти і професії та інші проблеми [92].

Доля тієї чи іншої страти у суспільстві може змінюватися за рахунок переходу із однієї страти в іншу. Суть цього процесу розкриває таке поняття, як соціальна мобільність. Соціальна мобільність – міжгрупова або просторова рухливість населення, його здатність (готовність) до соціальних переміщень [111].

У роботі «Соціальна мобільності її форми і флуктуації» П. Сорокін навів поняття соціальної мобільності та визначив дві форми соціальної мобільності: горизонтальну та вертикальну.

Горизонтальна форма соціальної мобільності передбачає перехід однієї соціальної групи або індивіда в іншу соціальну групу, яка перебуває на одному і тому ж рівні. Під вертикальною соціальною мобільністю автор розуміє такі

взаємовідносини, які виникають при переміщенні індивіда чи соціального об'єкта із однієї соціальної страти в іншу. У своїх роботах П. Сорокін розрізняє два види соціальної мобільності – соціальний підйом та соціальний спуск. Найбільш важливими є економічна, політична та професійна мобільність, хоча, крім вищеперерахованих, є й інші. За твердженням П.Сорокіна, висхідні напрямки мають дві основні форми: перехід індивіда із нижчого прошарку в існуючий вищий прошарок, або створення такими індивідами нової групи і перехід всієї групи у вищий прошарок на рівень із уже існуючими групами в цьому прошарку [84].

Зазвичай вертикальні структури суспільства поділяють на три класи: нижчий, верхній та середній. Є три моделі вертикальної структури суспільства: з переважанням середнього класу і зменшеною відстанню між нижчим і вищим класами; з рівною кількістю представників різних класів; із заниженим положенням середнього класу.

Для українського суспільства найбільш оптимальною є модель із переважанням середнього класу в структурі суспільства, при якій до середнього класу має належати не менше половини від загальної кількості страт.

Виходячи з вищевикладеного, можна ідентифікувати соціальні страти, що, в результаті соціальної мобільності можуть скласти середній клас:

- власники середнього і дрібного капіталу, частина власників дрібної приватної власності (крім частини власників капіталу, що за кількісними показниками ввійшли в більш високі шари);
- висококваліфіковані фахівці що здійснюють технічне і функціональне керівництво;
- особи, що здійснюють цивільну владу (крім тих, хто входить в еліту і вищі шари), службовці зайняті в галузях державного управління, силових структур, працівники податкових органів;
- офіцерський та генеральський склад військових формувань;
- висококваліфіковані фахівці невиробничого профілю;
- працівники комунального й готельного господарства;

- спеціалісти, що займають посаду, яка вимагає вищої освіти;
- професії чи кваліфікації, які здебільшого працюють на посадах керівників та кваліфікованих спеціалістів;
- діячі науки;
- студенти, які ідентифікують себе із середнім класом, що у майбутньому буде сприяти активізації трудової та підприємницької діяльності для підтримки цього статусу.

Трансформація соціальної структури суспільства в Україні супроводжується зміною рівня життя, диференціацією майнового стану соціальних груп. Особливістю сучасного українського суспільства є формування прошарку бідних, що призводить до посилення нерівності у розподілі доходів та благ.

Рівень життя прямо пропорційно залежить від проведеної соціальної політики в країні. Рівень життя є індикатором соціальної політики, відображає забезпеченість, комфортність, зручність життєвих умов, їх пристосованість до сучасних вимог, здоров'я і тривалість життя, що впливає на задоволеність людей наданими їм матеріальними та духовними благами. Саме тому багато економістів беруть за основу при оцінці соціальної стратифікації саме рівень життя населення.

Для формування системи соціально-економічного розвитку та розвитку середнього класу необхідно приймати до уваги основні положення теорій стратифікації суспільства:

- соціальна стратифікація, що представляє собою диференціацію населення в ієрархічному порядку, зводиться до трьох основних форм: економічної, політичної і професійної стратифікації. Соціальна стратифікація є постійною характеристикою будь-якої соціальної групи;
- будь-яке суспільство, переходячи від ранніх до більш пізніх етапів свого розвитку, виявляє посилення соціальної нерівності, що виражається в змінах висоти та профілю соціальної піраміди. При цьому, в будь-якому суспільстві й у певний історичний час відбувається боротьба між силами

стратифікації та силами вирівнювання (боротьба організуючого і дезорганізуючого начал), тобто існують цикли, у яких посилення нерівності змінюється його ослабленням;

- до чинників, що впливають на інтенсивність стратифікації, відносяться розмір соціальної організації, а також біологічну, психологічну та соціальну однорідність чи різнорідність населення. При цьому існує певна періодичність у змінах політичних режимів і формах правління за циклічним типом;
- найбільш соціально значимими є професії, які пов'язані з організаційно-управлінськими функціями, що вимагає від їхніх виконавців відповідного рівня розвитку загальних і спеціальних здібностей, а також освіти;
- соціальна стратифікація постійно відтворюється, модифікується, виступаючи умовою впорядкування будь-якого суспільства, джерелом його розвитку;
- в українському суспільстві існує значне коло проблем соціального характеру, але вузловою проблемою слід визнати саме стратифікаційну. Саме питання соціального статусу, соціальної групи, соціальної страти є тією передумовою що забезпечує зміни та зрушення в системі соціальної та економічної мотивації та формуванні відповідних інтересів. Це і є ключовими інструментами складного ринкового механізму соціального відтворення.

Отже, детальний огляд теоретико-методологічних основ соціальної стратифікації дає змогу визначити, яким чином соціальна стратифікація впливає на формування суспільства та сприяє формуванню середнього класу у державі.

Для чіткого розуміння хто саме є представником середнього класу потрібно дати визначення середнього класу та виділити критерії за якими можна визначити приналежність до середнього класу.

Усе це підтверджує актуальність розробки наукових та науково-методичних рекомендацій щодо проблем формування середнього класу та визначення його ролі у системі соціально-економічного розвитку держави.

1.3. Середній клас в контексті теорій та підходів стратифікації суспільства та його роль у забезпеченні системі соціально-економічного розвитку держави

Проблематика середнього класу, його впливу на соціально-політичні процеси має давню політологічну традицію дослідження. Першими про класову будову суспільства замислювалися ще античні філософи (Платон, Аристотель).

Платон пропонував встановити в державі чотири класи громадян. Клас у цьому випадку відповідає майновому стану людей. На думку філософа, в державі не повинно бути ні «тяжкої» бідності, ні багатства. Тому законодавцеві необхідно встановити межу бідності та багатства. Державний устрій повинен завжди дотримуватись середини; цим підкреслюється стабілізуюча функція середнього класу, яка не допускає зіткнень між інтересами бідних і багатих прошарків суспільства [67].

Значну увагу середньому класу приділяв і Аристотель. Він диференціював вільних громадян, керуючись їх економічним станом з урахуванням моральних якостей кожного класу. Філософ вважав, що в кожній державі суспільство розділене на три частини: «дуже заможні, дуже бідні й ті, що перебувають посередині між першими і другими та володіють невеликою власністю» [13].

Соціальний прошарок, який, у певному розумінні, можна було б зарахувати до «середнього класу», існував здавна. На думку Плутарха, «середній клас» є опорою нації і держави. Він писав: «Хто по зрілому розмислу взяв на себе турботу про загальне благо як шляхетну справу, яка йому

найбільше личить, той нічому не дозволить відвернути себе від цієї справи і похитнути у своєму рішенні» [68, с. 562].

На основі соціально-політичного досвіду античних мислителів можна констатувати, що джерелом неспокою в суспільстві та різних державних негараздів є саме крайні класи – «вищий» та «нижчий» а гарантом стабільного соціального і державного розвитку є «середній клас».

У більшості тлумачень ролі «середнього класу» пізніших часів використовувалося античне розуміння соціуму. Тріада, зафіксована в античних державах, зберігається і не втрачає своєї функціональної ролі протягом багатьох століть.

Сучасний середній клас є наслідком капіталістичної формації. Феномен середнього класу, утворюючись на стадії індустріального суспільства, він розвивається в постіндустріальному суспільстві.

У праці «Естетика. Філософія культури» Х. Ортега-і-Гасет описує появу «середньої людини», яка поступово посідає місце меншості і водночас переймає її психологію і світосприйняття. «У наш час в середньої людини є все, що колись визначало життя лише небагатьох. Середня людина – це та вісь, навколо якої обертається історія» [63].

У радянському союзі поняття «середній клас» не існувало. Замість цього вживався і трактувався термін «середній прошарок» [115, 117, 148], який визначався як «класи і соціальні групи, що посідають проміжне становище між двома основними класами».

В той самий час, у західній філософській і політологічній літературі з'явилося таке поняття як «новий середній клас», де ігнорувалася головна різниця в класових (за К. Марксом) ознаках – склад його визначався, насамперед, рівнем доходів, способом життя, суспільним престижем, зовнішньою оцінкою своєї класової приналежності (хоча оцінні фактори носять переважно суб'єктивний характер).

Серед тих, хто розробляв теорію «нового середнього класу», був німецький соціал-демократ Е. Бернштейн (1850 – 1932 роки). У книзі

«Проблеми соціалізму і завдання соціал-демократії» (1899 р.) він стверджував, що соціалізм уже стає реальністю, а тому немає жодної необхідності в революції. Оцінюючи робітничий клас (а це 90-ті роки ХІХ століття), Е. Бернштейн писав: «Ми повинні брати робітників такими, якими вони є. Вони ж, по перше, уже зовсім не настільки всі зубожілі, як це можна було б уявити з «Комуністичного маніфесту», а, по друге, далеко ще не позбулися забобонів і вад, як бажають нас у тім запевнити їхні апологети» [17, с. 96 – 97].

Така концепція суперечила розумінню ролі пролетаріату, вироблену К. Марксом і розвинену В. Леніним у його теорії про диктатуру пролетаріату як форму влади робітничого класу. Теорія «середнього» і «нового середнього класу» не просто суперечить марксистсько-ленінському вченню про класи – вона прямо її відкидає. Про це пишеться, зокрема, у «Філософському енциклопедичному словнику» 1989 року видання [148, с. 624].

Водночас підкреслимо, що в концепціях, запропонованих Е. Бернштейном, відомих в політології під назвою бернштейніанство, є чимало помилкових, з сучасних позицій, суджень і висновків. Так, за Е. Бернштейном, прихід робітничого класу до влади в результаті класової боротьби передбачався в міру наростання його чисельності в капіталістичному світі при активній політичній діяльності політичних партій, профспілок, кооперацій та інших громадських організацій робітників. На практиці цього не сталося. По перше, тому що робітничий клас у класичному розумінні (пролетаріат) не став не тільки наймасовішим класом, але й розшарувався через появу різних форм трудової діяльності, викликані науково-технічним прогресом і навальним рухом суспільства від «індустріального» до «постіндустріального» стану. По друге, зникає саме поняття «пролетаріату» як класу, джерелом засобів існування якого є тільки заробітна платня, а єдиним надбанням, що має матеріальну цінність, – його робоча сила [121, с. 507].

Згідно з марксистською теорією, пролетаріат живе винятково за рахунок своєї праці, не одержуючи прибутку. Тому йдеться не стільки про самі терміни («робітничий клас», «пролетаріат»), скільки про рівень їх якісного наповнення і

сприйняття у певні періоди. Відомо, що на європейському континенті поява робітничого класу датується XVI століттям. Паралельний розвиток його та буржуазії періодично виливався в масштабні конфлікти – революції. Перетворення робітничого класу на пролетаріат (пролетаріат – від лат. *proletarius*, тобто приналежний до незаможного класу в Стародавньому Римі) відноситься до другої половини XVIII століття (наприклад, в Англії). І це стало, як відзначив Ф. Енгельс, «найважливішим дітищем цього промислового перевороту» [57, с. 256].

Зміна класової структури в розвинених країнах відбулася за набагато коротший час, ніж перетворення робітничого класу на пролетаріат. Французький соціолог П. Бурдьє увів таке поняття як «соціальний простір», що, на його думку, «припускає серію розривів з марксистською теорією». Він підкреслював, що помилково «акцентувати субстанцію», тобто реальні групи, у тому числі й робітничий клас, наприклад, на шкоду відносинам. Як вважає П. Бурдьє, не можна все зводити «до редукції соціального поля, як багатомірного простору, до одного лише економічного поля, до економічних відносин виробництва, тим самим встановлюючи координати соціальної позиції» [23, с. 55].

Поняття «середній клас» сформувалось в Західній Європі як теоретична та ідеологічна конструкція нової соціальної структури. З одного боку, ця конструкція стає альтернативою традиційним уявленням про станову структуру суспільства, з іншого – радикальним марксистським уявленням про неминучу поляризацію капіталістичного суспільства.

Незважаючи на те, що К. Маркс в своїх працях неодноразово згадує про середній клас, проте розгорнутої його теорії він не створив. К. Маркс писав про середній клас як про «чисельний клас селян та ремісників, які майже в однаковій мірі залежать від своєї власності та власної праці» [57]. В IV томі «Капіталу» Маркс визнавав, що «з розвитком капіталізму та капіталістичного виробництва відбувається постійне збільшення середніх класів, які стоять між

робітниками, з одного боку, та капіталістами і земельними власниками з іншого» [58].

Утворення широкого спектру середніх класів, які включають в себе дрібних власників, а також тих, чия кваліфікація добре оплачується на ринку праці, відзначав М. Вебер. Він між привілейованим класом власників і пролетаріатом вміщує чисельний прошарок, який називає «середніми класами». Саме завдяки працям М. Вебера поняття «середній клас» набуло широкого визнання.

До вищого класу М. Вебер відносив тих, хто живе на проценти з власності та має добру освіту; до нижчого – тих, у кого немає ні власності, ні доброї освіти. До середнього класу, на думку вченого, слід відносити тих, хто поєднує в собі ознаки перших двох класів та має невизначені позиції. Інакше кажучи, до середнього класу належать люди, що володіють невеликою власністю і мають невисокий рівень освіти («дрібна буржуазія» – роздрібні торговці, дрібні підприємці), а також тих, хто не має жодної власності, але володіє високою кваліфікацією, завдяки чому одержує добру зарплатню («інтелігенція та спеціалісти») [26].

На початковій стадії становлення суспільства індустріального типу до середнього класу відносили фахівців, перш за все – дипломованих інженерів, медиків, архітекторів тощо, а також успішних фермерів, кваліфікованих ремісників. Починаючи з другої половини XIX століття, дослідники почали зараховувати до середнього класу людей, які вели комерційну діяльність, а також тих, хто здійснював торгово-промислові операції. Іншими словами, до середнього класу увійшли соціальні групи, які були цілком орієнтовані на ринковий попит та змогли запропонувати найбільш кваліфіковані на той час послуги й готові товари. Пізніше такий склад середнього класу буде називатися «старим» або «традиційним». Внаслідок інформаційної революції наприкінці XX століття з'являється «новий» середній клас. Швидка комп'ютеризація в країнах передових технологій відіграла роль каталізатора для масовизації середніх прошарків населення. До «нового» середнього класу відносять тих,

хто володіє інтелектуальною власністю, а також тих, хто має навички складної трудової діяльності: менеджерів, осіб вільних професій, інтелігенцію, а в деяких випадках і кваліфікованих робітників. Зазначимо, що в період переходу від індустріального до постіндустріального суспільства питома вага «старого» середнього класу зменшується, поступаючись професіоналам і менеджерам.

Однією з ознак нового середнього класу стає доступ до високих технологій, а не споживання, як це було в середині ХХ століття. Вступивши в «інформаційну епоху», новий середній клас стає більш привілейованим, ніж середній клас середини минулого століття. Пов'язано це з тим, що плоди інформаційної революції, особливо на перших порах, розподіляються дуже нерівномірно. Не змінюється тільки функція середнього класу – гаранта стабільності і демократії, важливого показника суспільного добробуту.

Узагальнюючи теоретичні погляди західної політологічної думки відносно середнього класу можливо визначити наступні особливості.

1. Перші згадки про склад та значення середнього класу зустрічаються вже у V - VI століттях до нашої ери у філософів античності (Евріпід, Платон, Аристотель). Розвиток середнього класу – це тривалий процес. Якщо говорити про середній клас як проміжний, то він існував і існує в тому чи іншому вигляді у всіх суспільствах, однак тільки в індустріальному суспільстві його значення стало визначальним.

2. У західній політологічній думці немає чіткого визначення середнього класу. Більшість дослідників під середнім класом розуміють ту частину суспільства, яка посідає «середні» між «верхами» і «низами» статусні позиції, складаючи найчисельнішу соціальну групу, та виконує низку функцій, найважливішою з яких є функція соціального «стабілізатора» суспільства і джерела поновлення кваліфікованої робочої сили.

3. Свої соціальні функції середній клас може виконувати лише в тому випадку, коли він матеріально забезпечений – володіє дрібною або середньою власністю, котра приносить прибуток, або має інтелектуальний чи професійний капітал.

4. Соціально-професійний склад середнього класу поділяється на два сегменти. Це «старий середній клас», що включає в себе дрібних і середніх підприємців, і «новий середній клас», до якого належать особи, які мають інтелектуальну власність, а також навички складної трудової діяльності.

5. Середній клас на Заході в цілому задоволений своїм життям. Розрив між рівнем потреб та рівнем їх реалізації невеликий, оскільки економічна політика в цих країнах проводиться в інтересах середнього класу з метою забезпечення політичної і соціальної стабільності.

Дослідження поняття середній клас дало змогу вдосконалити його, та визначити «*середній клас*» – як прошарок суспільства який має постійний дохід від власного бізнесу або у вигляді заробітної платні від роботодавця, який забезпечує можливість задовольнити основні його потреби та формувати заощадження, має професійний рівень освіти, високий рівень соціальної відповідальності та пов'язує свої досягнення із суспільним устроєм країни.

На сучасному етапі розвитку суспільства в розвинених країнах на процес формування середнього класу впливає потреба в раціональному відтворенні матеріальної та інтелектуальної власності, накопиченої раніше «вищим» класом суспільства. Однією з умов розвитку середнього класу є наявність управлінського апарату і висококваліфікованих фахівців. «Вищий» клас спочатку сприяє розширенню матеріальної бази існування середнього класу. Цей клас витрачає на існування середнього класу частину своїх заощаджень, що незмінно веде до збільшення числа професіоналів і інтелектуалів. Таки дії призводять до розширення матеріальної бази, що у свою чергу дозволяє середньому класу розвиватися згодом на своїй власній основі і в перспективі займати провідне положення в суспільстві.

Основною особливістю функціонування і розвитку середнього класу є його здатність приводити себе в стан стабільності і рівноваги, через власні інтереси оптимізувати всю систему економічних інтересів.

Дослідження еволюції поняття «середній клас» дозволило виділити вузлові закономірності функціонування і розвитку середнього класу, що

визначаються становленням «нової», постіндустріальної економіки. Вони сприяють стабілізації системи соціально-економічного розвитку суспільства та економічному зростанню. До таких закономірностей відносяться:

- наявність економічної свободи дій середнього класу не обмеженої вимогами, що нав'язуються крупним бізнесом і державою;
- зростання питомої ваги в суспільстві «нового» середнього класу;
- поступова модифікація соціальних установок та інтересів представників середнього класу на користь пошуку інноваційних підходів до організації та функціонування виробництва і розвитку сфери послуг;
- зміна провідного інтересу середнього класу, який стає націленим на самовираження, самовдосконалення в роботі, а також на творчий характер розумової праці;
- зміна характерних їм особливостей економічних суб'єктів, складових середнього класу на користь володіння людським капіталом в інтелектуальній формі, а не власністю на засоби виробництва;
- спроможність середнього класу приводити себе в стан стабільності і рівноваги через балансування власних потреб і здібностей і через реалізацію власних інтересів оптимізувати всю систему економічних інтересів;
- орієнтація середнього класу в трудовій діяльності і в звичайному житті на соціальні норми, гуманізацію виробництва, етику підприємництва, охорону навколишнього середовища.

У дослідженнях вітчизняних та закордонних вчених існують два основні підходи до визначення середнього класу: за суб'єктивними і об'єктивними критеріями. При використанні суб'єктивних критеріїв враховується думка респондентів: до якої сходинки соціальної ієрархії вони самі себе відносять. Об'єктивні критерії оперують ознаками, не залежними від думки індивіда.

Аналіз досліджень показав, що не існує узагальненого переліку критеріїв, що характеризують приналежність до середнього класу, ця ситуація обмежує можливість точного підрахунку чисельності середнього класу. Тому доцільним буде виділити критерії приналежності до середнього класу (рис. 1. 2).

Зазначені критерії мають свої особливості та мають бути скореговані, зважаючи на специфічні умови формування українського середнього класу.

Так середньомісячний рівень поточного доходу не враховує неоднаковий рівень:

- нагромадженого в попередніх періодах капіталу, що не є поточним доходом, але впливає на величину загального доходу та споживання;
- «тіньових доходів», отриманих від прихованої зайнятості;
- цін на споживчі та інвестиційні товари різних регіонів та областей країни.

Офіційна статистика не має у своєму розпорядженні достовірних даних про реальний розмір доходів, які включають як офіційні, так і приховані доходи.

Недоліком критерію володіння рухомим і нерухомим майном можна вважати неврахування витрат на утримання цього майна (транспортних засобів, житла тощо).

Крім того, нерухомість в Україні не може в повній мірі бути критерієм приналежності до середнього класу, оскільки більшість громадян живуть у приватизованих квартирах, отриманих ще в радянський час. І навпаки, відсутність особистого автомобіля може бути результатом того, що в даний момент людина інвестує в освіту або нове житло.

Поряд з майновими критеріями однією з найважливіших характеристик середнього класу використовується рівень освіти і професійної підготовки. У країнах з розвиненою економікою прослідковується висока кореляція цих двох чинників.

Представників середнього класу відрізняє високий професійно-освітній рівень, оскільки наявність вищої освіти дає можливість отримати більш високооплачувану роботу.

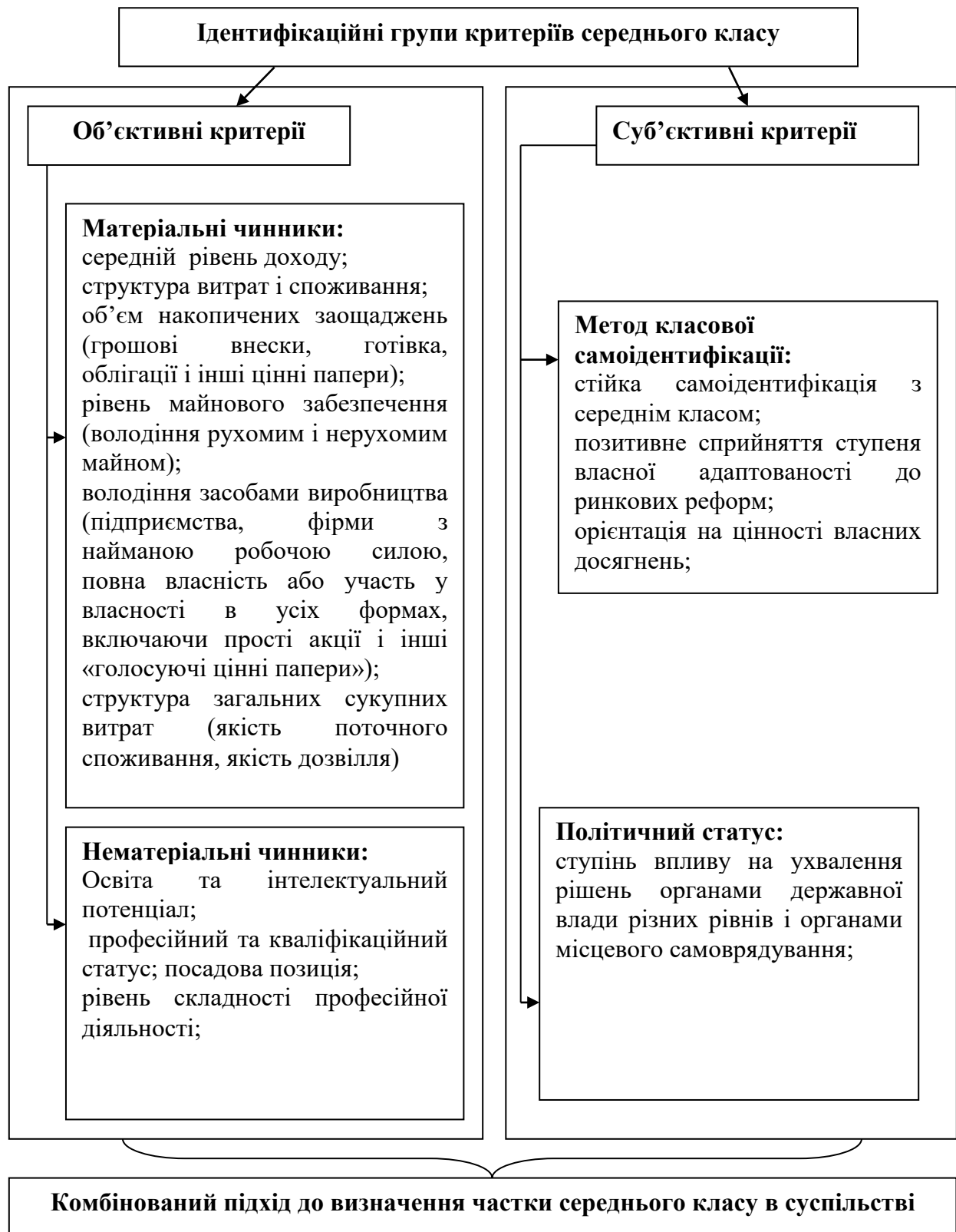

Рис. 1.2 Ідентифікаційні групи критеріїв приналежності до середнього класу

Населення можна віднести до тієї або іншої групи, в залежності від того, на що вони витрачають основну частину свого прибутку. Витрати населення

можна умовно поділити на три групи: товари першої необхідності, товари тривалого користування і товари розкоші.

Оскільки споживання є основним ідентифікаційним критерієм, до середнього класу можна віднести осіб, які:

- володіють хоча б мінімальним набором власності, що забезпечує комфортне життя (як це комфортне життя розуміється в конкретному суспільстві). Для українського суспільства це: володіння житлом (квартирою або будинком в хорошому стані, мають гаряче і холодне водопостачання, каналізацію, опалення, електрику), набором якісної побутової техніки (телевізор, холодильник, пральна машина, пиросос, праска, мікрохвильова піч і т.п.);
- мають грошовий дохід, що дозволяє забезпечувати не тільки мінімальне виживання (їжа, одяг і утримання житла), але і споживання речей і послуг, які не є предметом першої необхідності (хоча і в обмежених масштабах, оскільки люди, які не мають таких обмежень, відносяться вже до вищого класу).

Таким чином, по співвідношенню дохід/споживання можна провести наступний поділ:

1) жебраки, або в термінології західної науки «underclass» (люди, яким не вистачає на найнеобхідніше, на те, без чого неможливо елементарне фізичне виживання);

2) бідні, або нижній клас (ті, кому вистачає на найнеобхідніше, але не більше);

3) заможні, або «середній клас» (ті, кому вистачає не тільки на найнеобхідніше, але і на те, що не є предметом першої необхідності);

4) багаті, або вищий клас (ті, хто можуть дозволити собі все або практично все).

Суб'єктивні критерії також мають суттєвий недолік – недостатню точність вимірювання. Адже у випадку самоідентифікації основою визначення належності до певного класу є суб'єктивні уявлення індивіда, які є нестійкими і можуть кардинально відрізнятись в різних верств населення. Процес

визначення середнього класу за суб'єктивними критеріями ускладнений відсутністю чітко визначених на державному рівні критеріїв належності до середнього класу.

В зв'язку з відсутністю офіційно визначених (як в світі, так і в Україні) критеріїв виділення середнього класу, державні органи статистики проводять виокремлення частки середнього класу в суспільстві переважно за допомогою методу самоідентифікації. Зокрема, згідно з поясненням, поданим на офіційному сайті Бюро перепису населення США, вищевказаний інститут навіть не володіє офіційним визначенням терміну «середній клас». Тому, відповідно, не може дати відповідь щодо рівня доходів, який притаманний середньому класу [157]. Аналогічним є стан справ у нашій державі.

Із зазначених двох груп критеріїв у цій роботі використовуватиметься комбінований підхід визначення середнього класу за наступними групами показників:

1. Об'єктивні критерії:

- рівень різних видів доходів населення;
- розподіл населення за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів;
- структура загальних сукупних витрат;
- динаміка чисельності осіб, які навчалися у навчальних закладах;
- середня заробітна плата за видами економічної діяльності;
- наявність у домогосподарств окремих товарів тривалого користування;
- кількість суб'єктів господарювання з розподілом за їх розмірами.

2. Суб'єктивні критерії:

- стійка самоідентифікація з середнім класом;
- позитивне сприйняття ступеня власної адаптованості до ринкових реформ;
- орієнтація на цінності власних досягнень.

У розвинутих країнах саме середній клас створює, заробляє, споживає, відраховує внески до пенсійного фонду, накопичує капітал в фінансових

установах і в результаті модернізує виробництво і маркетинг, забезпечуючи конкурентоспроможність товарів і послуг, підтримує динамічну рівновагу між пропозицією і попитом, включає вразливі соціальні верстви суспільства (пенсіонерів і підростаюче покоління) і здійснює інноваційний розвиток держави. Його кількісне переважання над найбіднішими і багатими класами в розвинених індустріальних країнах - ознака суспільного благоденства. В сучасних умовах всі провідні західні демократичні держави спираються на середні верстви населення, які складають у розвинутих країнах більшість серед соціальних формувань, які постійно кількісно зростають.

Суспільством середнього класу вважаються Сполучені Штати Америки, в яких раніше за інші держави – ще з другої половини 20 століття - розпочався процес його формування і подальшого розвитку. Саме тому розгляд якісних та кількісних характеристик середнього класу в США, а також державне управління процесами формування та розвитку середнього класу, як основної верстви населення, є актуальним теоретичним та практичним питанням, а набутий цією країною досвід може бути використаний в Україні [80].

Існує багато моделей поділу суспільства США на класи. В табл. 1.5 наводяться найбільш популярні на сьогодні моделі поділу суспільства США на соціальні класи.

Таблиця 1.5

Моделі соціальних класів у Сполучених Штатах Америки

Модель Денніса Гілберта		Модель Уільяма Томпсона і Джозефа Хікі		Модель Леонарда Біглі	
Назва класу	Типові представники	Назва класу	Типові представники	Назва класу	Типові представники
1	2	3	4	5	6
Капіталісти (біля 1% населення США)	Топ - менеджери вищої ланки; політики високого рівня; люди, що успадкували великі статки. Як правило, випускники "Ліги плюща"	Вищій клас (біля 1% населення США)	Топ - менеджери вищої ланки; знаменитості; люди, що успадкували великі статки. Як правило, випускники "Ліги плюща". Дохід понад 500 000 доларів США на рік	Дуже заможні (біля 1% населення США)	Мультимільйонери, чий доходи зазвичай перевищують 350 000 доларів США на рік; знаменитості і великі керівники або політики. Як правило, випускники "Ліги плюща"

Продовження табл. 1.5

1	2	3	4	5	6
Вищий середній клас (біля 15% населення США)	Як правило наймані працівники з вищою освітою, фахівці і керівники середньої ланки з високим рівнем самостійності в роботі	Вищий середній клас (біля 15% населення США)	Фахівці і керівники з вищою освітою. Дохід понад 100 000 доларів США на рік	Багаті (біля 5% населення США)	Ті, хто має капітал 1 000 000 доларів США і більше. Як правило, мають вищу освіту
Нижчий середній клас (біля 30% населення США)	Фахівці початкового рівня і висококваліфіковані робочі із середнім рівнем життя. "Білі комірці". Багато хто має вищу освіту	Нижчий середній клас (біля 32% населення США)	Фахівці початкового рівня і висококваліфіковані робітники з деяким рівнем самостійності в роботі. Дохід від 35 000 до 75 000 доларів США на рік. Багато хто має вищу освіту	Середній клас (біля 46 % населення США)	Працівники з вищою освітою і доходами вище середнього рівня (чоловіки заробляють близько 57 000 доларів США на рік, жінки - близько 40 000 доларів США на рік)
Робочий клас (біля 30% населення США)	Робочі і клерки, чия робота не вимагає високої кваліфікації. "Сині комірці". Мають середню освіту	Робочий клас (біля 32% населення США)	Робочі і клерки середньої кваліфікації. Дохід від 16 000 до 30 000 доларів США в рік. Мають середню освіту	Робочий клас (40%-45% населення США)	Працівники з невисокою кваліфікацією і невеликими доходами (чоловіки заробляють близько 40 000 доларів США на рік, жінки - близько 26 000 доларів США на рік). Мають середню освіту
Працюючі бідняки (біля 13% населення США)	Некваліфіковані робітники і клерки. Характерна висока економічна нестабільність і ризик бідності. Деякі мають середню освіту	Нижчий клас (біля 14%-20 % населення США)	Працюючі на низькооплачуваних посадах або живуть на урядові субсидії. Деякі мають середню освіту	Бідні (біля 12% населення США)	Ті хто живуть за межею бідності, безробітні або не повністю зайняті. Рівень доходів низький (близько 18 000 доларів США на рік на сім'ю). Деякі мають середню освіту
Нижчий клас (біля 12% населення США)	Безробітні або не повністю зайняті. Живуть на урядові субсидії. Деякі мають середню освіту				

Формування середнього класу в США стало можливим завдяки проведенню у 30-ті рр. XX ст. Нового курсу економічної політики і відповідному реформуванню законодавчо-нормативної бази, зокрема що стосується:

1) соціального забезпечення і страхування з безробіття, Закону «Про справедливі трудові стандарти», Закону «Про Національну систему трудових відносин»;

2) суттєвих реформ в банківському та фінансовому секторі, таких як:

– прийняття Закону Гласса–Стігала, який заборонив комерційним банкам займатися інвестиційною діяльністю і обмежив право банків на операції з цінними паперами, ввівши норму про обов’язкове страхування депозитів;

– прийняття Закону «Про цінні папери», що регулює первинний ринок цінних паперів, основною ідеєю якого було розкриття інформації для інвесторів і проголошення принципу «*caveat-venditor*» («нехай остерігається продавець»);

– прийняття Закону «Про фондові біржі», який врегулював функції федерального уряду щодо вторинного ринку;

– створення Комісії з цінних паперів та бірж (КЦПБ);

– прийняття Закону Мелоні, який поширив контроль КЦПБ на позабіржовий ринок і визначив статус саморегульованих асоціацій дилерів позабіржового ринку, які б слідкували за виконанням законів на ринку, але при цьому перебували під контролем КЦПБ (нині в США функції нагляду виконують п’ять федеральних організацій: National Association of Securities Dealers, Office of Controller of the Currency, Federal Deposit Insurance Corporation, Office of Thrift Supervision, Commodity Futures Trading Commission);

– прийняття Закону «Про захист інвесторів і цінні папери», який було прийнято з метою захисту інвесторів від банкрутств брокерсько-дилерських фірм; створення Корпорації із захисту інвесторів, обов’язком якої стала компенсація втрат інвесторів на суму до \$500 тис. (з них \$100 тис. можуть бути готівкою, решта – у цінних паперах);

– виникнення кредитних карток. Зокрема, у 1958 році Bank of America випробував свої перші 60 тис. кредитних карток (пізніше названих Visa) в м. Фресно, штат Каліфорнія. Протягом десятиліття американці підписалися на більш ніж 100 млн. кредитних карток. Сьогодні їхня кількість сягає 1 млрд. [47].

Передумовою виникнення значного прошарку середнього класу в США можна вважати зростання сильного профспілкового руху та прийняття G.I. Bill – закону, який пропонував низку переваг для демобілізованих ветеранів Другої світової війни: можливість брати позику на оплату навчання в коледжі під дуже низькі відсотки, відкриття свого бізнесу та купівлю житла. В результаті чого в 1944 р. було побудовано 114 тис. нових будинків, а в 1950р. – 1 млн. 700 тис. [25, стр. 39] 28 років у період від 1945 до 1973 рр. стали роками «Золотої епохи американського середнього класу», коли нерівність доходів досягла свого мінімального рівня в історії США. У цей час частка багатства вищого класу зменшилась з 40 % до 9 %. Все це сприяло формуванню значної маси заможних людей середнього класу [165].

Якщо говорити про середній клас в Україні, то за оцінками експертів Центру Разумкова та Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України, його ядро становить не більше 14 % населення [54, с.78]. У табл. 1.6 наведено порівняльну характеристику середнього класу в США та Україні.

Таблиця 1.6

Порівняльна характеристика середнього класу в США та Україні [25]

№	Показник	США	Україна
1	2	3	4
1.	Частка середнього класу у суспільстві	від 25 % до 66 % домогосподарств	від 2 % до 14 % осіб
2.	Межі річних доходів середнього класу, гр. од	30 000 – 100 000 дол. на одне домогосподарство	3800 дол. – 5250 дол. на одну особу
3.	Майновий статус	Власний будинок, два і більше автомобілів, кабельне телебачення, швидкісний інтернет, кілька кредитних карток, багато товарів розкоші	Комфортне житло, інноваційні засоби комунікації і праці (комп'ютер, інтернет), побутова техніка, меблі, автомобіль

Продовження табл. 1.6

1	2	3	4
4.	Географічна поширеність	Переважно міські центри	Міста
5.	Особистісні якості середнього класу	Концептуальність, креативність, незалежність, дотримання внутрішніх стандартів, оцінювання інновацій, повага невідповідностей, висока політична активність, вища освіта, консерватизм поглядів	Самоповага, почуття власної гідності, законослухняність, терпимість, повага до інших, прагнення добробуту за рахунок власної праці, впевненість у собі і своїх силах, розрахунок на себе, а не на допомогу держави, високий культурний рівень, здоровий спосіб життя, високий рівень освіти, прагнення до професійної самореалізації, а також сподівання на «везіння», «потрібні знайомства і зв'язки»
6.	Соціальний статус середнього класу	Письменники, журналісти, вчителі, управлінці, редактори	Підприємці, управлінці, фахівці, кваліфіковані робітники, службовці
7.	Наявність вищої освіти	Рівень освіти визначає компетентність як необхідну складову ринкової економіки, а право власності на знання та досвід виступає як власність на фактор виробництва. Водночас рівень освіти виступає основою для професійного відбору. Особи з вищою освітою мають професії з більшою автономією, можуть впливати на організаційний процес і мають вищу фінансову компенсацію	Не є гарантією високого соціального статусу і високої фінансової компенсації

Аналіз досвіду становлення середнього класу в США переконує, що формуванням середнього класу повинна займатися держава. Без допомоги держави становлення потужного середнього класу в Україні в сучасних умовах неможливе, проте, з іншого боку, чисельний середній клас буде запорукою розбудови сильної держави і забезпечення соціально-економічного розвитку.

У Польщі середній клас – це люди, які заробляють більше середнього рівня, налаштовані позитивно до усіх змін, які відбуваються у державі. Загалом до середнього класу зараховуються польські родини, в яких місячний дохід на одну особу сягає 500 євро.

У більшості країн – старих членів ЄС соціально-орієнтована економіка склалася ще у другій половині ХХ століття, а перші механізми соціального захисту виникли, наприклад, у Данії, Швеції та Німеччині ще наприкінці ХІХ ст., у Великобританії – на початку ХХ ст. Але те, що ці країни протягом тривалого часу досягали нинішнього високого рівня розвитку соціально-орієнтованої економіки та демократії зовсім не означає, що в Україні побудова потужного середнього класу це довготривалий процес. Тому, вивчаючи досвід інших країн, його необхідно, безумовно, врахувати, але потрібно відшукати власні шляхи формування вітчизняного середнього класу. Подальший розвиток середнього класу в Україні пов'язаний з успішними економічними реформами і поверненням у коло середнього класу численної інтелігенції, що і становить основу останнього в Західних країнах [81].

Стримуючим фактором у розвитку середнього класу можна вважати інфляцію, яка поглинає реальний приріст доходів, а також зумовлює диспропорцію в їх розподілі. Проте, чисельність середнього класу буде рости шляхом «перетікання» до неї представників із груп з більш низькими рівнями доходу. Специфікою українського середнього класу слід вважати його низьке оподаткування, пов'язане з наявністю тіньових доходів, а також підтримку всередині сім'ї, нехарактерну для західного суспільства.

На підставі всього вищесказаного добре простежується *залежність стабільності та стійкості системи соціально-економічного розвитку від функціонування і розвитку середнього класу*. Роль середнього класу як стабілізатора системи соціально-економічного розвитку визначається тим, що його представникам в більшій мірі, ніж представникам двох інших класів, притаманні риси «економічної людини». На думку В.В. Радаєва, модель

економічної людини включає наступні риси: автономність, егоїстичність, раціональність, компетентність [70].

Автономність означає незалежність економічного суб'єкта у прийнятті рішень. Середній клас, володіючи власністю у вигляді цінних паперів, заощаджень, майна, володіючи професійними знаннями і навичками, що дозволяють йому бути завжди затребуваним на ринку праці, впевнено почуває себе в постійно мінливій економічній ситуації. Середній клас в більшій мірі незалежний у прийнятті економічних рішень, ніж представники інших суспільних класів, так як вищий клас не може бути повністю автономним в умовах необхідності управління величезними фінансовими коштами і крупною власністю. А нижчий клас є надмірно залежним від дій вищого і, почасти, середнього класу в силу недостатнього володіння економічними ресурсами [70].

Середній клас має переваги перед вищим класом: можливості реалізації економічних інтересів його суб'єктів визначаються, в першу чергу якісними характеристиками їх робочої сили і в меншій мірі залежністю від використання інших ресурсів [70].

Раціональність економічного суб'єкта ґрунтується на цілеспрямованих і послідовних діях, котрі обирають засоби досягнення поставлених цілей. Раціональний принцип господарювання у представників середнього класу зведений у вищий ранг. Економічна поведінка середнього класу в порівнянні з іншими суспільними класами має найбільший ступінь ефективності. Це відбувається тому, що дана категорія населення володіє середнім за розмірами капіталом і власністю, рідкісними знаннями й уміннями; дозволяють виявляти велику мобільність на ринку [70].

Під компетентністю економічного суб'єкта розуміється володіння достатніми знаннями та інформацією. Саме середній клас є основним носієм інтелектуального людського капіталу в суспільстві і представляє базу для його відтворення [70].

Таким чином, усі зазначені чинники свідчать про те, що саме середній клас відповідає характеристикам економічного суб'єкта. Компетентність, раціональність, націленість на максимізацію корисності використовуваних ресурсів і одержуваних благ, творче ставлення до трудової діяльності середнього класу є підґрунтям соціально-економічного розвитку держави.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що економічні характеристики середнього класу відрізняються від інших суспільних класів. Основною відмінністю середнього класу є специфіка економічної активності, особливості формування доходів, володіння інтелектуальним капіталом і способах його використання.

Головною сферою діяльності нижчого класу є безпосередньою участь у виробництві товарів і послуг. Таким чином основним джерелом доходів нижчого класу буде виробнича діяльність. Відтворювальною основою доходів нижчого класу служить сформований у виробництві і постійно поновлюваний потік потреб, а також людський капітал, заснований на накопиченому практичному досвіді [70].

Особлива роль середнього класу у системі соціально-економічного розвитку визначається специфікою його ставлення до громадського багатства. Дослідження показують, що вищий клас, володіючи достатньою, владою, прагне до присвоєння все більшої частини загальнонаціонального багатства. Нижчий клас, не маючи в наявності власності, зацікавлений у перерозподілі суспільного багатства [70].

Інтереси представників середнього класу - реальних власників малого та середнього бізнесу - спрямовані на прирощення у суспільстві іншого багатства, яке буде забезпечувати реалізацію їх економічних інтересів у майбутньому.

Узагальнені економічні характеристики нижчого, середнього і вищого класів суспільства представлені в табл. 1.7

Дана таблиця свідчить, що середній клас об'єднує в собі економічні характеристики, властиві іншим суспільним класам, і відповідно, гармонізує їхні інтереси.

Економічні характеристики основних класів суспільства [70]

	Економічні характеристики	Найнижчий клас	Середній клас	Вищий клас
1	Основні суб'єкти економічних відносин	Наймані працівники	Дрібні і середні власники ресурсів, наймані кваліфіковані працівники	Великі власники ресурсів
2	Головний економічний інтерес	Максимізація заробітної плати	Ефективне виробництво, максимальна прибуток, заробітна плата, відповідна рівню споживання середнього класу	Максимізація прибутку, ренти, відсотків
3	Головне джерело доходів	Участь у виробництві	Участь у виробництві та споживання ресурсів, що знаходяться, в його власності, іншими суб'єктами	Споживання суспільством за певну плату різноманітних ресурсів, що належать цьому класу
4	Способи отримання доходів	трудова діяльність	Трудова діяльність і часткова експлуатація	експлуатація
5	Відтворювальна основа доходів	Потреби, людський капітал, заснований на практичному досвіді, фізичний характер праці	Потреба, здатність інтелектуальна форма людського капіталу, заснованого на знаннях, творчий характер праці	Ресурси, здібності, володіння інтелектуальним капіталом, як власним, так і найманих агентів
6	Основна форма доходів	заробітна плата	Заробітна плата, прибуток, відсоток, рента	Рента, прибуток, відсоток
7	Вид доходу якому надають перевагу	грошовий дохід	Як грошовий, так і негрошовий дохід у вигляді морального задоволення від виконаної роботи	грошовий дохід
8	Форма ренти на людський капітал	абсолютна рента	Абсолютна і диференційна рента	Абсолютна і монопольна рента
9	Ставлення до суспільного багатства	Перерозподіл суспільного багатства	Приріст суспільного багатства і привласнення його частки на еквівалентній основі	Присвоєння все більшої частини суспільного багатства

Аналіз досвіду ряду економічно розвинених країн показав, що економічна стійкість в них стає можливою за умови достатньо високої частки середнього класу - до 60-80% чисельності населення. У такому складі середній клас компенсує протистояння між різними групами інтересів. Притаманне його

представникам розуміння «загального блага» - як рівності стартових можливостей, а також ініціативність і заповзятливість являють собою хороший базис, на якому може ґрунтуватися суспільна злагода. Тому середній клас в змозі виконати функцію стабілізатора і балансира різноспрямованих громадських інтересів в Україні, як це має місце в ряді сучасних суспільств [70].

Проблеми становлення середнього класу ще довго не втратять наукового і практичного інтересу, оскільки процес формування цього соціального утворення ще далекий до завершення. Потрібні час і певні зусилля для того, щоб в країні сформувався клас, який стане опорою суспільства та буде спроможним утримати його від різних економічних і політичних потрясінь.

Основою системи соціально-економічного розвитку держави є формування «середнього класу» як наймобільнішої і найбільшої економічно активної соціальної категорії, що є опорою сучасного цивілізованого суспільства. Проблема визначення середнього класу зводиться до проблеми термінологічного визначення, від відповіді на питання, що ми розуміємо під українським середнім класом.

Так провідні українські вчені Е. Лібанова, Л. Черенько, О. Васильєв, А. Реут у своїй доповіді «Населення із середніми доходами як основа для формування середнього класу в Україні» визначають середній клас як: «Це певна група, що посідає серединну позицію в суспільній ієрархії, або, відповідно до класичного розуміння – особлива соціальна група, яка має принципові відмінності від решти суспільства та набуває ваги соціального класу за умови значного чисельного наповнення (аж до розмірів найбільш вагомої соціальної групи) та виконання притаманних лише їй функцій» [118].

Головні ідеї майбутнього середнього класу України ще недостатньо артикульовані, а тому поки що не знайшли свого виразного втілення в правових та державних документах. Тому перш ніж аналізувати проблеми становлення середнього класу в сучасному українському суспільстві, слід вказати на

чинники, що впливають на його формування. Серед основних виділяють наступні:

1. Економічні – наявність у суспільстві налагоджених ринкових відносин, приватної власності й конкуренції, залучення всіх можливих ресурсів, зокрема й коштів трудових мігрантів, у створення малих і середніх підприємств, які могли б задовольняти споживчий попит населення.

2. Політико-правові – зміцнення політичної стабільності за рахунок більш широкого представництва інтересів середнього класу в парламенті з усім спектром соціальних уявлень про справедливе суспільство, а також підвищення рівня правової свідомості громадян, удосконалення законодавчої бази, розвиток громадянського суспільства.

3. Соціальні – доступність освіти, впорядкованість соціального статусу економічно активних груп, їх соціальної ролі й відповідного іміджу представників середнього класу.

4. Духовні – наявність ринкової економічної психології в суспільстві в цілому і певних ціннісних орієнтацій, спрямованих на реалізацію соціальної та підприємницької активності представників середнього класу [11., с. 80].

5. Соціально-економічні, які передбачають встановлення більш високого рівня гарантованої оплати праці і такого податкового обкладення, яке б дозволило підприємцям встановлювати справедливую оплату праці, а не розробляти тіньові схеми. При цьому сумарно податкові надходження до державного бюджету будуть мати тенденцію до поступового зростання, а в Україні складуться умови до зростання середнього класу.

За результатами дослідження теоретико-методологічних основ формування середнього класу в системі соціально-економічного розвитку держави, сформовано логіко-структурну схему концепції формування середнього класу у системі соціально-економічного розвитку України (Рис 1.3).

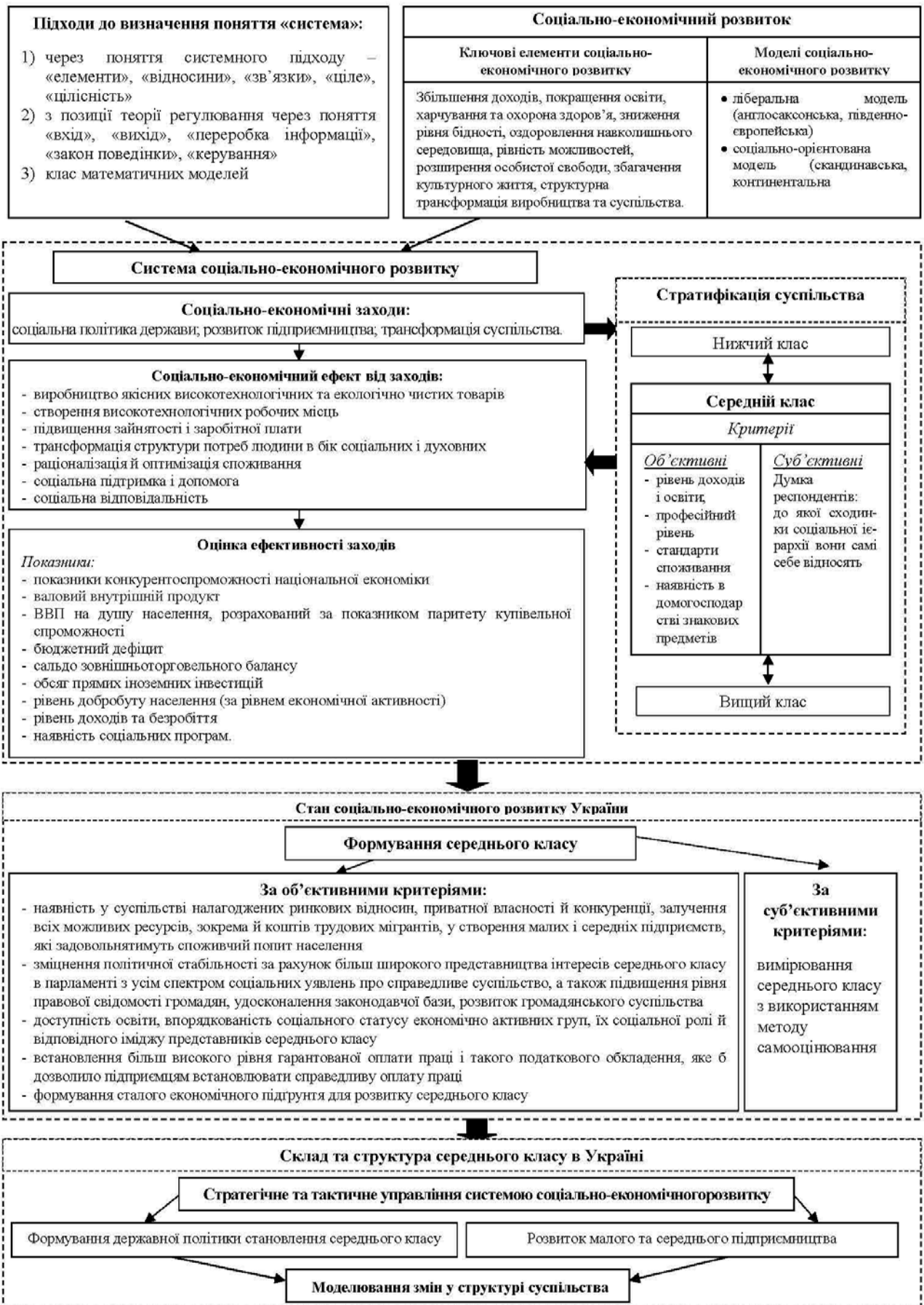

Рис. 1.3. Концептуальна схема формування середнього класу в системі соціально-економічного розвитку України

За допомогою якої доведено, що результатом реалізації концепції є забезпечення формування середнього класу в системі соціально-економічного розвитку.

За вітчизняними підходами формування соціальних страт, об'єктивним критерієм є рівень доходів населення і, зокрема, формування його активної частини – заробітної плати, доходів від підприємницької діяльності, самозайнятості, власності та інше.

Підсумовуючи, зазначимо, що середній клас в Україні ще не сформований, що і зумовлює необхідність пошуку шляхів забезпечення його формування і розвитку. Необхідними умовами формування потужного середнього класу в Україні виступають розвиток реальних ринкових відносин у суспільстві; створення сприятливих умов для розвитку малого підприємництва; інтенсивний розвиток науково-інформаційної сфери та відповідна переорієнтація соціально-економічної політики та фінансової системи суспільства; діяльність ЗМІ з метою позитивних змін суспільної свідомості, вкорінення у масовій свідомості позитивного образу людини, яка досягає успіху завдяки націленості на гнучку кар'єру, на розвиток різноманітних здібностей, на швидку адаптацію до нових умов життя; більш активна діяльність громадських організацій щодо залучення до своїх лав представників різних верств і категорій населення тощо.

Висновки до розділу 1

Однією з нагальних проблем розвитку України на сучасному етапі є створення сприятливих умов для розвитку національної соціально-економічної системи. В результаті аналізу основних підходів до визначення поняття «система», *по-перше*, через дослідження категорій системного підходу («елементи», «відносини», «зв'язки», «ціле», «цілісність»), *по-друге*, з позиції

теорії регулювання (через поняття «вхід», «вихід», «переробка інформації», «закон поведінки», «керування»), *по-третє*, з використанням економіко-математичного підходу, зроблено висновок, що в процесі еволюції поняття «система» змінювало своє значення від епістемологічного до онтологічного та натуралістичного трактування (головним завданням стає не стільки формування системи знань, скільки відтворення у знанні об'єкта як системи).

Визначено, що система соціально-економічного розвитку включає ряд *аспектів* (зростання виробництва і доходів; зміни в інституційній, соціальній і адміністративній структурах суспільства; зміни в суспільній свідомості; зміни в традиціях і звичках) і є спрямованою на вирішення таких *завдань*: підвищення рівня доходів; покращення здоров'я населення, підвищення рівня освіти; створення умов, що сприяють зростанню самоповаги людей (в результаті формування соціальної, політичної, економічної й інституційної систем, орієнтованих на повагу людської гідності); збільшення економічної свободи людей.

На основі проведеного аналізу визначено, що *соціально-економічний розвиток* представляє собою процес безперервних змін матеріального базису виробництва, а також усієї сукупності різноманітних відносин між економічними суб'єктами, соціальними групами населення, внаслідок якого здійснюється поступальний рух людства від менш розвинутих до більш розвинутих суспільних форм.

В результаті дослідження теоретичної сутності (В. Ойкен, Л. Ерхард, А. Мюллер-Армак, Е. Лібанова, Н. Болотіна, П. Шевчук, Р. Дарендорф та ін.) та моделей (континентальна, англосаксонська, південно-європейська та ін.) системи соціально-економічного розвитку країн зроблено висновок щодо провідної ролі соціальної складової як основного чинника забезпечення збалансованого розвитку держави.

На основі узагальнення отриманих результатів запропоновано під *системою соціально-економічного розвитку* розуміти комплекс заходів щодо розвитку соціальної, економічної та екологічної підсистем запобігання соціально-

економічним загрозам, що охоплює такі елементи: об'єктивний та суб'єктивний моніторинг економіки й суспільства з метою виявлення та прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз у соціальній сфері; визначення гранично припустимих значень соціально-економічних показників, недотримання яких призводить до нестабільності й соціальних конфліктів; формування та коригування заходів щодо виявлення та запобігання внутрішнім і зовнішнім загрозам у соціальній сфері, спрямованих на формування сучасного, економічно розвиненого суспільства.

В результаті дослідження методологічних підходів до аналізу соціальної стратифікації (конфліктний підхід – К. Маркс, М. Вебер; функціональний підхід – Т. Парсонс, К. Девіс, У. Мур; еволюційний підхід – Г. Спенсер, Л. Уорд, Герхард, Дж. Ленскі) ідентифіковано *критерії стратифікації суспільства* (розмір доходів; освіта; престиж; власність; влада та ін.). На основі проведеного дослідження ідентифіковано *соціальні страти*, які можуть скласти середній клас (власники середнього і дрібного капіталу; висококваліфіковані фахівці що здійснюють технічне і функціональне керівництво; службовці, зайняті в галузях державного управління та силових структур; офіцерський та генеральський склад військових формувань; висококваліфіковані фахівці невиробничого профілю; працівники комунального й готельного господарства; фахівці, що займають посаду, яка вимагає вищої освіти; професії чи кваліфікації, які здебільшого працюють на посадах керівників та кваліфікованих спеціалістів; діячі науки та ін.).

В результаті дослідження середнього класу в контексті теорій та підходів стратифікації суспільства (Платон, Аристотель, Плутарх, К. Маркс, Е. Бернштейн, П. Бурдьє, М. Вебер та ін.) встановлено, що внаслідок інформаційної революції наприкінці ХХ ст. на зміну «старому» (традиційному) середньому класу приходять «новий» середній клас, однією з провідних ознак якого стає не споживання, а доступ до високих технологій (знання стають важливим фактором не лише технологічного прогресу, а й соціальної стратифікації та суспільного самовизначення). При цьому провідна функція середнього класу як гаранта стабільності соціально-економічної системи не змінюється.

На основі проведеного дослідження *середній клас* визначено як прошарок суспільства, який має постійний дохід або від власного бізнесу, або у вигляді заробітної платні від роботодавця, що забезпечує можливість задовольняти основні потреби та формувати заощадження, і який має професійний рівень освіти, високий рівень соціальної відповідальності та пов'язує свої досягнення із суспільним устроєм країни.

В результаті проведеного дослідження встановлено відсутність усталеного переліку критеріїв приналежності до середнього класу, що обумовлює необхідність коригування ідентифікаційних груп критеріїв приналежності до середнього класу з урахуванням специфічних умов формування середнього класу в кожній країні, з урахуванням чого запропоновано використання *комбінованого підходу* до визначення середнього класу з використанням *об'єктивних* (рівень різних видів доходів населення; розподіл населення за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів; структура загальних сукупних витрат; динаміка чисельності осіб, які навчались у навчальних закладах; середня заробітна плата за видами економічної діяльності; наявність у домогосподарств окремих товарів тривалого користування; кількість суб'єктів господарювання з розподілом за їх розмірами) та *суб'єктивних* (стійка самоідентифікація з середнім класом; позитивне сприйняття ступеня власної адаптованості до ринкових реформ; орієнтація на цінності власних досягнень) критеріїв.

В результаті порівняння економічних характеристик різних прошарків суспільства встановлено, що *середній клас, по-перше*, об'єднує в собі економічні характеристики, властиві іншим суспільним класам, і відповідно, гармонізує їх інтереси; *по-друге*, сприяє стійкому функціонуванню економічної системи і створює умови для стабільного соціально-економічного розвитку суспільства завдяки націленості на прирощення суспільного багатства і його еквівалентного розподілу за рахунок ефективного використання ресурсів, – на основі чого зроблено висновок, що *середній клас* в змозі виконати стабілізуючу і балансуєчу функцію в суспільстві.

На основі аналізу чинників, що впливають на формування середнього класу (економічних, політико-правових, соціальних, духовних, соціально-економічних)

ідентифіковано *необхідні умови* формування потужного середнього класу в Україні: розвиток реальних ринкових відносин у суспільстві; створення сприятливих умов для розвитку малого підприємництва; інтенсивний розвиток науково-інформаційної сфери та відповідна переорієнтація соціально-економічної політики та фінансової системи держави; діяльність ЗМІ з метою позитивних змін суспільної свідомості (утвердження позитивного образу людини, яка досягає успіху завдяки націленості на гнучку кар'єру, на розвиток різноманітних здібностей, на швидку адаптацію до нових умов життя); більш активна діяльність громадських організацій тощо. Розроблено *концептуальну схему формування середнього класу у системі соціально-економічного розвитку України*.

РОЗДІЛ 2

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В УКРАЇНІ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

2.1. Дослідження основних показників системи соціально-економічного розвитку України

На сучасному етапі розвитку світогосподарської системи, в умовах невизначеності та нестійкості функціонування, ключовим інструментарієм забезпечення результативності реалізації соціально-економічної політики держави є: формування відповідного типу політики модернізації економіки на засадах реалізації соціетальних принципів до визначення напрямів структурно-динамічних змін [112]; використання принципів розбудови соціально-економічних систем, застосування яких забезпечує розробку й визначення специфічного комплексу модернізаційних заходів щодо реалізації функцій генерування сприятливих умов задля цілеспрямованого загальноекономічного зростання з урахуванням трансформаційних змін на коригування до цільових орієнтирів еволюції.

Слід визнати, що створення соціетального типу економіки повинно базуватися на ознаках, можливостях і вимірах, набутих економічною системою держави на попередніх етапах її життєвого циклу [37; 61]. Соціально-орієнтована політика згідно конституційного підходу є частиною внутрішньої державної політики, а у повноваження Верховної Ради входить затвердження загальнодержавних програм економічного, науково-технічного, соціального, національно-культурного розвитку, охорони довкілля.

Однак, за часи незалежності України, соціальні аспекти розглядаються як похідні та другорядні. Питання соціального розвитку розглядалися у Постанові Верховної Ради України № 3360-XII від 2 липня 1993 р. «Про основні напрями зовнішньої політики України» [3], у Посланні Президента України до Верховної Ради України 2002 р. «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки» [4], у Законі України «Про основи національної безпеки України» 2003 р. [6], в Основних напрямках соціальної політики на період до 2004 р. схвалених Указом Президента України в 2000 р. [8], у Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» 2010 року [5], а також Посланні Президента України до Верховної Ради України 2011 р. «Модернізація України – наш стратегічний вибір» [9].

В сучасних високотехнологічних та інформаційних умовах економічного розвитку з підвищення стандартів і рівня життя громадян, сприяння повній зайнятості населення, розвиток людського капіталу, збільшення ефективності надання послуг соціальної сфери стає обов'язковою умовою сучасного державного управління та загалом, підвищення конкурентоздатності сучасної національної економіки в умовах глобалізаційних процесів.

Щоб визначити місце України у світі в контексті забезпечення державної політики соціально-економічного розвитку, у таблиці 2.1 представлено зведені оцінки за показниками міжнародних рейтингових систем, котрі розглядаються в якості вихідних макроекономічних характеристик, за якими можна ідентифікувати стан національної економічної системи в контексті реалізації соціальних принципів розвитку. Недосконалість у діяльності державних органів влади у напрямі формування і реалізації дієвої соціальної політики не дозволяє попередити і мінімізувати загрози для навколишнього природного середовища, що, по суті, офіційно демонструють результати його ідентифікації у міжнародному екологічному рейтингу України за 2014 р. (за «індексом екологічної ефективності») [159]. Їх репрезентовано Світовим економічним

форумом, де визнано наступне: Україна займає 44-те місце серед 180 за 10 років показник покращився на 25,83%.

Таблиця 2.1

Показники конкурентоспроможності національної економіки (станом на 01.01.2015 р.)

Індекс	P (N)*	Значення	
		максимально досягнуте країнами	для України
1	2	3	4
Індекс держав, що зазнали поразки при розв'язанні соціально-економічних проблем	84 (177)	114,5	76,3
		12 показників описують соціальні, економічні і політичні характеристики. Соціальні: «Демографічний тиск», «Масовий рух біженців і внутрішнє переміщення населення», «Наявність тих, хто прагне групової помсти» та «Відтік мізків»; економічні: «Нерівномірність економічного розвитку груп»; «Бідність й економічний спад»; політичні: «Криміналізація/легітимність держави», «Погіршення громадських послуг», «Забезпечення людських прав», «Система безпеки працює як «держава в державі», «Правлячі еліти живуть для себе»; «Зовнішні	
Індекс світової конкурентоспроможності	76 (144)	6,95	4,14
Індекс сприйняття корупції	130 (182)	100,0	27,0
Індекс людського розвитку	83 (187)	0,97	0,747
Індекс легкості ведення бізнесу	83 (189)	За дев'ятьма показниками-індикаторами	
Глобальний інноваційний індекс [166]	64 (141)	100	36,45
Індекс економічної свободи	162 (178)	1,29	46,9
Індекс глобалізації	42 (207)	Ступінь глобальних зв'язків, інтеграції та незалежності в економічній, соціальній, технологічній, культурній, політичній та екологічній сферах	
Частка населення у віці 60 років і старше у загальній кількості населення	21 (102)	30,7	21,8
Тривалість життя (чоловіки/жінки) [109]	42 (102)	80,1/83,3	63,8/73,9
Індекс благополуччя [167]	70 (142)	комбінований показник, яким вимірюється досягнення країн світу з точки зору їх благополуччя та процвітання	

Продовження табл. 2.1

1	2	3	4
Глобальний індекс миру	150 (158)	0,62	2,845
Індекс свободи преси [66]	127 (179)	82	36,93
SEDA (Аналіз стійкості економічного розвитку країни) [152]	(150)	100	52,8
Методологія SEDA дозволяє порівнювати рівень соціально-економічного розвитку 150 країн за такими параметрами, як доходи, економічна стабільність, зайнятість, рівність доходів, громадянське суспільство, управління, освіта, охорона здоров'я, довкілля й інфраструктура. При цьому параметри охоплюють як матеріальний, так і нематеріальний добробут громадян.			

*Р – рейтинг України серед N досліджених країн.

Складено за даними [22, 124, 160]

Такий зріст свідчить про інноваційну здатність, технологічну конкурентоспроможність та інтелектуальний потенціал України.

У рейтингу Democracy Index, підготовленому аналітичним підрозділом авторитетного видання The Economist, Україна у 2011 посідала 79 місце серед 167 держав за рівнем демократії, на кінець 2014 року посіла 92 місце. Низький рівень довіри до вибраних посадовців відображається і на реалізації соціальної політики, яке породжує внутрішнє переконання громадян у тому, що існуючі проблеми в цій сфері є нездоланні. Це призводить до подальшого поглиблення розриву інтересів політиків і громадян, провокує конфліктогенність українського суспільства.

Аналіз змін міжнародних позицій конкурентоспроможності української економіки за 2001-2014 рр., виявив неоднозначні результати. Зійшовши з 69-го місця (з 75 країн) у 2001 році країна поступово піднялася до 72-го місця серед 135 країн у 2008-2009 рр. Проте, незважаючи на це, Україна поступово зміцнює свої конкурентні позиції і виправляє власний рейтинг, піднявшись з 89-го місця у 2010 р. на 76-е місце у 2014 р.

Найбільшими проблемами в Україні залишається корупція, хоча становище дещо покращилось, країна піднялась на 130 місце з 160 у 2011 році.

Особливу увагу слід звернути на рейтинги конкурентоспроможності, тому що, вони найточніше віддзеркалюють основні проблемні аспекти сталого розвитку української економіки. Оскільки конкурентоспроможність є здатність країни відповідати вимогам конкурентного ринку, запитам покупців, варто визнати, що конкурентоспроможність національної економіки може бути визначена як економічна категорія, що характеризує стан суспільних відносин щодо забезпечення умов стабільного підвищення ефективності національного виробництва на основі досягнення кращих, ніж у конкурентів, соціально-економічних параметрів. Конкурентоспроможність є найважливішим критерієм доцільності виходу на ринок.

Основними перешкодами на шляху підвищення конкурентоспроможності економіки України є: недостатній розвиток інфраструктури; неефективний державний апарат; корупція; стримування внутрішнього попиту; залежність від імпорту, в першу чергу від паливно-енергетичних ресурсів; проблеми з кредитними ресурсами через надзвичайно високі відсоткові ставки; нестимулювальна податкова і амортизаційна політика, тощо.

За окремими показниками, такими як індекс людського розвитку Україна займає – 83 місце, індекс легкості ведення бізнесу – 83, індекс економічної свободи – 162, рівень інновацій – 64. Все це відбивається на соціально-економічному розвитку країни.

За усіма показниками, які характеризують перехід України до розвитку та її готовність до модернізації різних сфер соціально-економічної системи в контексті забезпечення органічності функціонування в межах глобальної світової мережі, масштаби розвиненості потенціалу сталого розвитку мають чи не найгірші позиції. Тому, за результатами порівняльного аналізу цих вимірів, можна зробити висновок, що для формування дієвої національної соціальної політики нагальними завданнями є наступне: подальше інституційне забезпечення лібералізації економіки, в тому числі інформаційної прозорості економіки з метою реалізації принципів конкуренції ГАТТ/СОТ й орієнтацією на конкурентну політику Європейського Союзу; забезпечення сталого

макроекономічної розвитку; підвищення уваги до інституційного забезпечення технологічного розвитку країни, особливо впровадження ІТ-технологій, та стимулювання інноваційного технологічного розвитку реального сектору; інституційне забезпечення розвитку національного бізнес-середовища; регулювання суспільних формацій, які виконують свої функції: економічну, політичну, соціальну, духовну.

Наближення соціально-економічних показників України до європейських стандартів потребує інтенсивного розвитку політики держави у сфері формування високої якості життя та підвищення добробуту населення шляхом запровадження високих соціальних стандартів.

Подальше дослідження соціально-економічної системи виконано згідно з отриманими результатами у першому розділі у напрямку визначення впливу системи соціально-економічного розвитку на формування середнього класу.

В Україні існують програми планування соціально-економічних процесів що відбуваються в державі, визначаються цілі та пріоритети соціально-економічного розвитку та заходи, які необхідно здійснити для їх досягнення. Валовий внутрішній продукт (ВВП) має безпосередній вплив на соціальний розвиток держави. До державних витрат на соціальний розвиток належать витрати на утримання та розвиток державних закладів освіти та охорони здоров'я.

Для пожвавлення економіки України необхідне формування платоспроможного попиту через збільшення частини доходів населення в загальній сумі доходів суспільства - ВВП.

Починаючи з 2002 року просліджується тенденція до зростання ВВП до 2008 року (рис. 2.1). За останні 12 років обсяг номінального ВВП збільшився у 6,9 рази – з 225 млрд грн у 2002 р. до 1,56 трлн грн у 2014 році.

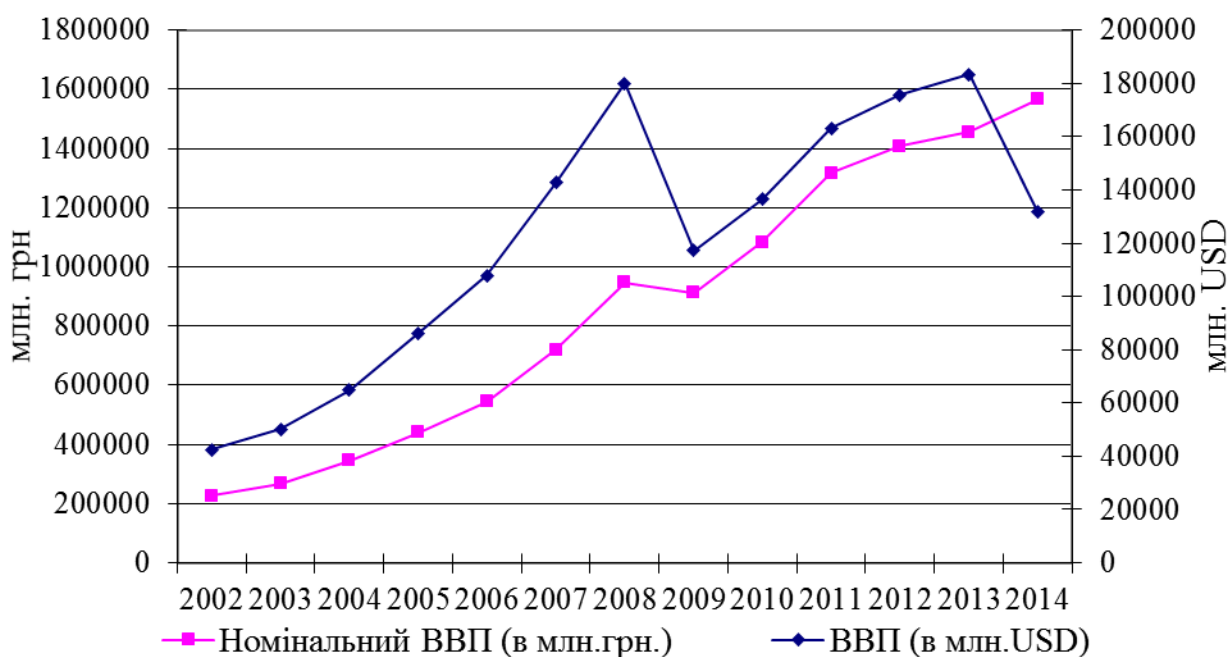

Рис. 2.1. Динаміка ВВП України 2002-2014 рр. [107]

За статистикою, номінальний ВВП України має постійну тенденцію до зростання – за винятком періоду фінансово-економічної кризи 2008 року. З 2010 до 2013 років обсяг реального ВВП мав тенденцію щорічного зростання, крім цього індекси фізичного обсягу за ці роки нижче 100 % не знижувалися, а отже, обсяг реального ВВП кожного наступного року дорівнював або перевищував обсяг номінального ВВП попереднього року. Така позитивна динаміка вказувала про незначне, але все ж таки зростання економіки України в загальному розумінні. У поданому графіку бачимо, як змінилася картина в 2014 році. Зростання обсягу номінального ВВП у порівнянні з 2013 роком сягнуло майже 101,5 млрд. грн., або 107 %, у той самий час обсяг реального ВВП у 2014 році впав на 40 млрд. грн. і зрівнявся з показником реального ВВП 2012 року. Такі значні перепади, коли номінальний ВВП зростає, а реальний падає, відбувається під час інфляції в зв'язку з ростом цін на товари та послуги з одночасним скорочення обсягів виробництва, споживання (надання) цих товарів (послуг). У підсумку скорочується купівельна спроможність населення та падіння рівня життя.

Для порівняння, за даними МВФ, ВВП на душу населення, розрахований за показником паритету купівельної спроможності наведено на рис. 2.2.

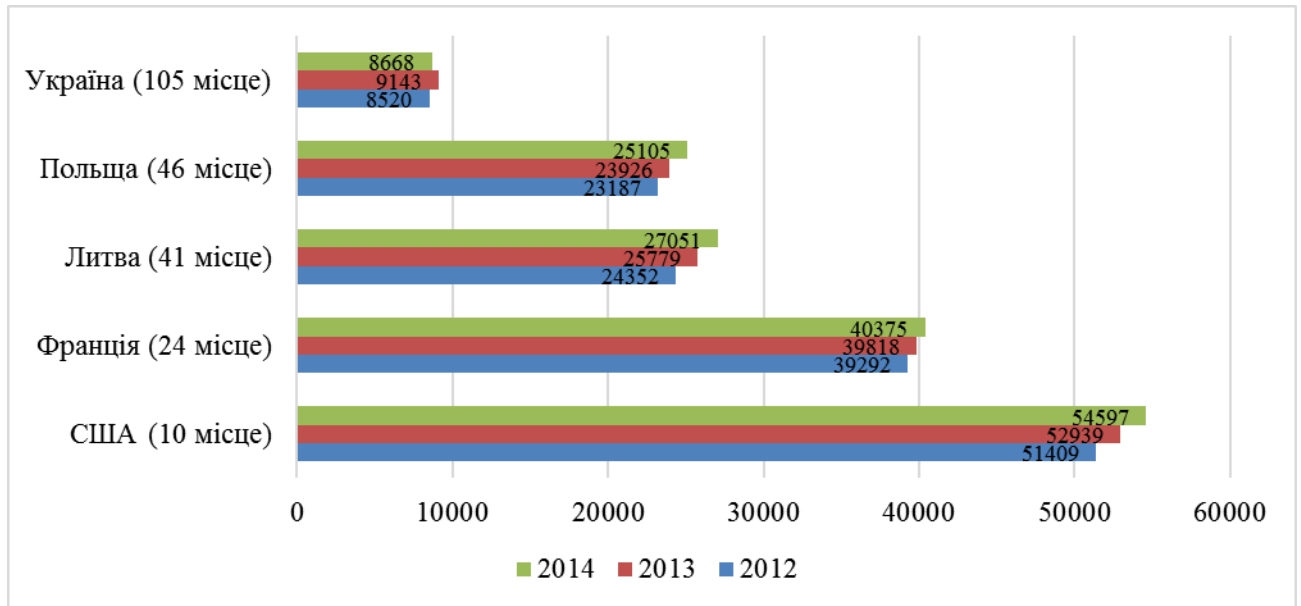

Рис. 2.2. Динаміка на душу населення за ПКС за 2012-2014 рр. (згідно з рейтингом МВФ, дол. США) [91]

З наведеного рисунку простежується чітка тенденція за останні три роки (2012–2014) між обсягом реального ВВП та ВВП за ПКС, а саме: падіння реального ВВП в 2014 році та досягнення рівня 2012 року, так і падіння ВВП за ПКС в 2014 році в порівнянні з 2013 роком та майже досягнення рівня 2012 року.

Оцінюючи соціально-економічні наслідки бюджетного дефіциту, можна стверджувати, що дефіцитне фінансування економіки та інших сфер державної діяльності може бути вигідним, раціональним і виправданим за умови, коли темпи приросту ВВП будуть випереджувати приріст обсягів бюджетів, бюджетних дефіцитів і видатків на обслуговування державного боргу. Дефіцит державного бюджету у 2014 році склав 78,1 млрд. грн., що становить 113,8% граничного обсягу, встановленого законом про Державний бюджет України на 2014 рік, та 88,1% річного плану з урахуванням змін. Порівняно з 2013 роком розмір дефіциту державного бюджету збільшився на 13,4 млрд. грн., або на 20,7% [106]. Якщо порівняти зміну номінального ВВП у 2014 році, яка склала 7,5% із збільшенням розміру державного дефіциту, то можна зробити висновок,

що цей фактор оказує негативний вплив на соціально-економічний розвиток країни.

За даними Міжнародної організації з міграції, станом на кінець 2015 року за межами України працюють 5,8 млн. українських заробітчан, що становить 11,5% населення України. За підрахунками експертів, втрати України від відтоку спеціалістів щороку становлять близько 15 млрд. дол. Проте, українські трудові мігранти щороку перераховують в Україну 5-9 млрд. дол., що становить 5-8,5% ВВП і практично дорівнює сумі іноземних інвестицій, що надходять в Україну [168].

Як показує світова практика, спроби жити незалежно від світового співтовариства до успіху не приводили, навпаки ізоляційність країн призводила до гальмування соціально-економічного прогресу. Зовнішньоторговельний обмін товарами — найважливіша складова частина світових економічних відносин. Одним з показників що характеризує рівень включеності країни в світогосподарські зв'язки, або ступінь "відкритості" економіки це сальдо зовнішньоторговельного балансу. Сальдо зовнішньоторговельного балансу України у 2014 році було позитивним та дорівнювало 5,1 млрд. дол. США (рис. 2.3).

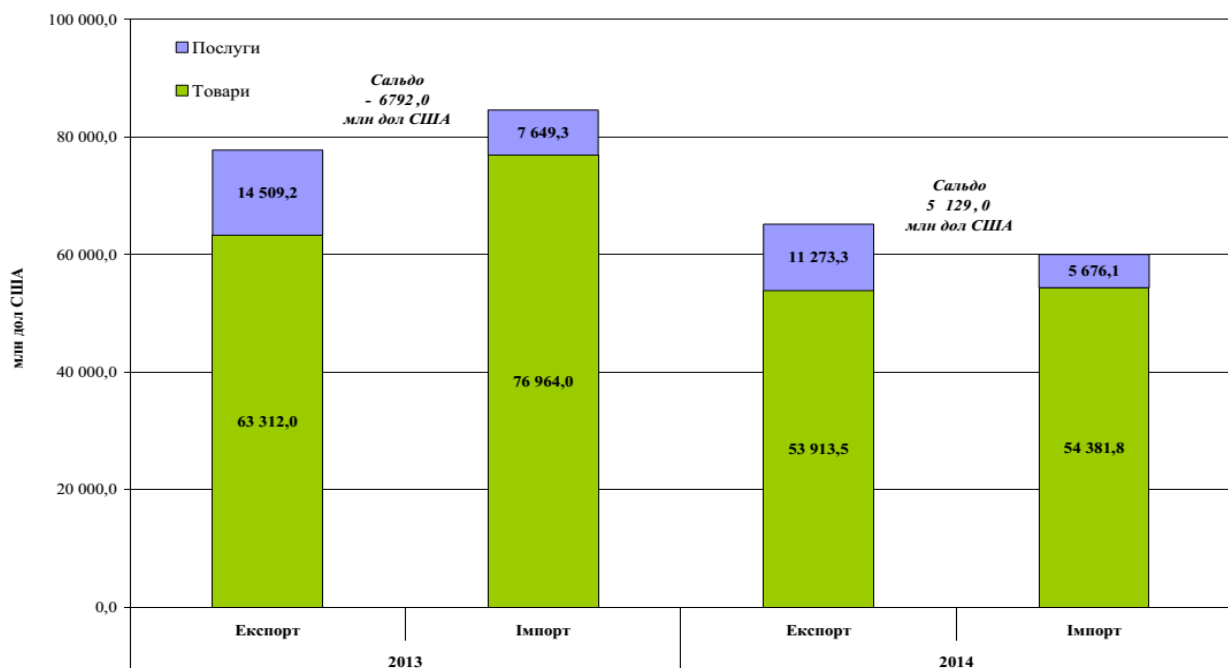

Рис. 2.3. Експорт та імпорт товарів і послуг за 2013 – 2014 рр. [168]

За даними Державної служби статистики України, експорт українських товарів скоротився на 14,8% порівняно з відповідним показником 2013 року і склав 54,0 млрд. дол. США. У цілому по торгівлі товарами коефіцієнт покриття експортом імпорту склав 0,99 (за 2013 рік – 0,82). При цьому зовнішньоторговельні операції проводилися з партнерами зі 168-ми країн світу. Товарний імпорт України становив 54,4 млрд. дол. США, що менше відповідного показника 2013 року на 29,4 %. На зменшення товарного імпорту та експорту вплинули події 2014 року.

Прямі іноземні інвестиції істотно впливають як на соціально-економічний розвиток країн-інвесторів так і приймаючих країн, на становище різних соціальних груп у цих країнах. Взагалі протягом 10 останніх років обсяги прямих іноземних інвестицій в економіку країни стабільно зростали, змінювались лише щорічні суми приросту.

Обсяг прямих іноземних інвестицій (ПІІ) в Україну у вигляді акціонерного капіталу на 1 жовтня 2015 року склав 43,95 млрд. дол., що на 1,1 млрд. дол., або на 2,6% більше, ніж у минулому кварталі (рис. 2.4). Державний комітет статистики зафіксував приріст ПІІ другий квартал поспіль, тоді як до цього інвестиції падали протягом п'яти кварталів, що багато в чому зумовлювалося девальвацією гривні. Проте через сильне падіння гривні на початку року в цілому за дев'ять місяців ПІІ в Україну скоротилися на 3,9%, або на 1,81 млрд. дол., в тому числі негативна курсова різниця склала 3,65 млрд. дол.

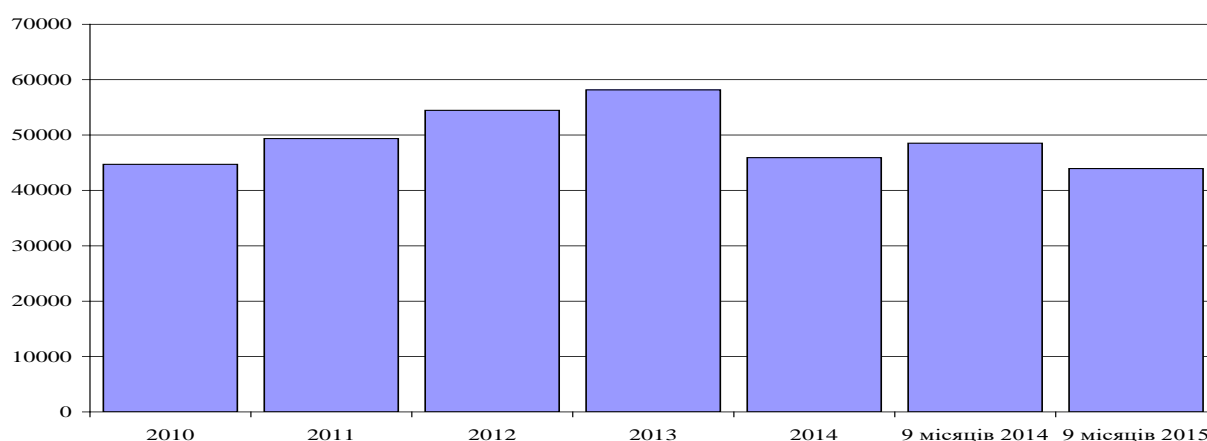

Рис. 2.4. Прямі іноземні інвестиції в економіку України [150]

Для України залучення іноземних інвестицій є стратегічним завданням в умовах браку власних коштів для забезпечення структурної перебудови економіки, поліпшення якісних та кількісних показників економічного розвитку як на мікро-, так і на макрорівнях. Очевидним є той факт, що практично всі галузі економіки України на сьогодні потребують підтримки зовнішніх інвесторів. Але такі інвестори прийдуть в Україну лише за умов існування належних умов для їх діяльності, які держава не в змозі забезпечити на сучасному етапі розвитку.

Україна входить у групу країн, які лідирують за темпами скорочення населення. За даними Державного комітету статистики України з чисельності населення можна зробити висновок, що відбувається його скорочення протягом 2010-2015 рр. на 6,2%, і станом на 1 грудня 2015 року загальна чисельність населення склала 42774,6 тис. осіб [116]. Одночасне скорочення чисельності населення в Україні та зміна його статевовікової структури, про що свідчить частка населення старше 60 років, призводять до постаріння та зменшення чисельності економічно активного населення, що потребує всебічного дослідження.

Підсумовуючи вищенаведене, визнаємо, що формування дієвої соціальної політики в державі та активізації процесів модернізації національної економіки слід сконцентрувати зусилля на усуненні конкретних чинників зменшення кількості населення, а саме: високий рівень смертності; невисокий рівень народжуваності.

В Україні у 2014 р. частка людей у віці понад 60 р. становить 21,8%, поряд з цим, за шкалою ООН старим населення вважається тоді, коли частка населення країни у зазначеному віці становить більше 7%. Тому населення України оцінюють як дуже старе.

Рівень добробуту населення країни віддзеркалюють доходи кожного громадянина. За рівнем економічної активності населення держави ділиться на дві основні групи:

1. Економічно активне населення працездатного віку, що безпосередньо є виробником товарів та послуг, де основним доходом є заробітна плата або дохід від підприємницької діяльності.
2. Економічно неактивне населення, як правило за віковими категоріями, що потребує надання соціальних допомог або утримання.

В 2014 р. чисельність зайнятого населення в Україні становила 18073,3 тис. осіб або 42% від загальної чисельності населення (рис. 2.5). В майбутніх періодах частка зайнятих буде лише скорочуватись, тобто зростатиме навантаження на дану категорію населення непрацездатними громадянами.

Чисельність економічно активного населення впродовж 2010-2013 років була стабільна. У 2014 році кількість економічно активного населення зменшилася на 4,5% – з 20,8 млн. осіб у 2013 р. до 19,9 млн. осіб у 2014 р., забезпечивши тенденцію до скорочення впродовж 2015 року.

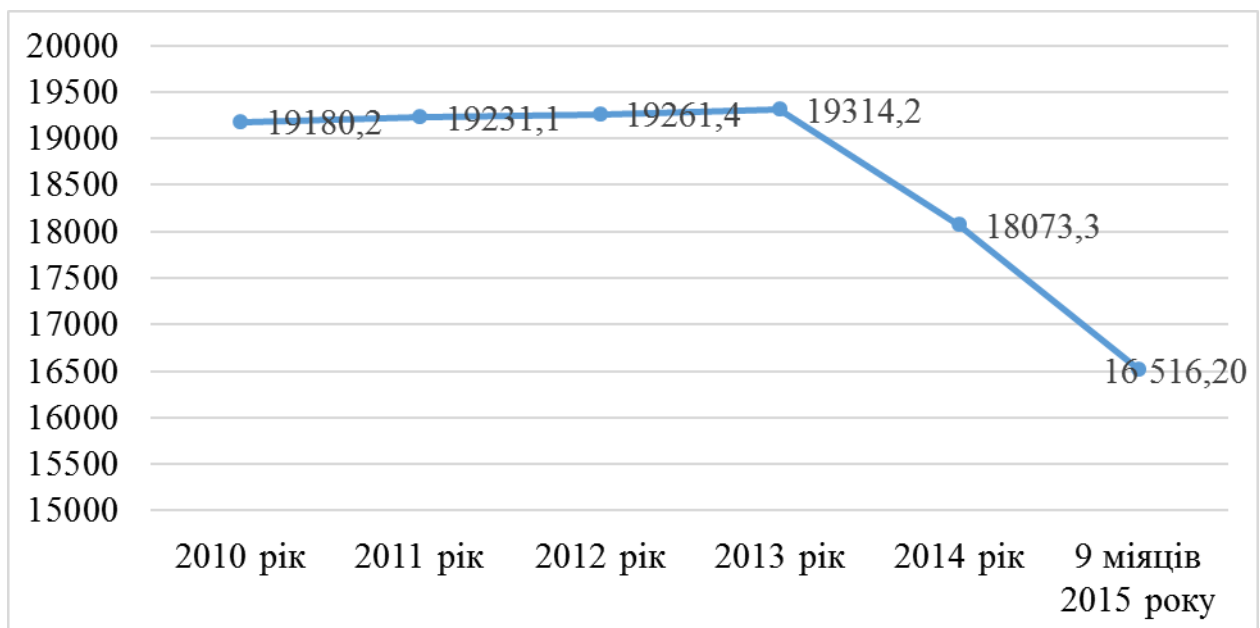

Рис. 2.5 Населення, зайняте економічною діяльністю, (тис. осіб) [150].

Скорочення чисельності працюючих по відношенню до незайнятого населення, яке залежить від доходів працюючих громадян. Населення у віці 15-70 років включає як економічно активних, так і економічно неактивних. Поряд з цим економічно активне населення складається з зайнятих та безробітних.

Фактично зайняте населення утримує не тільки населення поза межами економічної активності (діти та особи старше 70 років), але й економічно неактивне населення (пенсіонери за віком по інвалідності та на пільгових умовах, учні та студенти, особи, які зайняті в домашньому господарстві, особи працездатного віку, які зневірились знайти роботу, особи, які виконують громадські обов'язки, благодійну діяльність тощо) та безробітних.

Для України є вражаючим стан бідності населення. Згідно з дослідженням рівня життя українців, проведеного ООН, абсолютна більшість населення України (80% населення) живе за межею бідності. Згідно зі стандартами ООН, за межею бідності живуть люди, які на день витрачають до \$5 (105 грн. на 2015 рік). Експерти ж підраховали, що прожитковий мінімум в Україні – 33,5 грн. на день (\$1,5). Слід зазначити, що населення бідних країн Африки в середньому щодня витрачає \$ 1,25.

Слід зазначити, що такий вимір розвиненості соціального потенціалу України, як якість життя українського соціуму, обумовлений існуванням низки факторів опосередкованого впливу на масштаби вихідного елементарного потенціалу (соціетальних резервів, ресурсів і можливостей). Зокрема, це соціальний захист, житлово-комунальне обслуговування, підтримка малозабезпечених родин, рівень водопостачання та якості питної води, захищеність громадянина в державі (рівень злочинності, корупції, порушення прав та свобод людини й громадянина), соціальні проблеми (алкоголізм, наркоманія), екологічна ситуація, забезпеченість житлом тощо. Але все ж слід визнати, що ключовим показником добробуту населення є наразі рівень доходу. У середньому по Україні у структурі доходів близько 41,0 % припадає саме на заробітну плату працівників. Звідси можна репрезентувати ще один макроекономічний індикатор та його трансформацію за останні роки рис. 2.6.

Відтак, згідно зі статистичними даними Державної служби статистики України, об'єктивними є такі структурно-динамічні зрушення: триває тенденція зменшення кількості працівників, оплата праці яких перебуває у межах мінімальної заробітної плати, встановленої законодавством (частка населення із

загальними доходами на місяць нижче прожиткового мінімуму за станом на 2010 р. дорівнювала 8,8 %, у 2011 р. – 7,8 %, у 2013 р. – 5%, а у 2014 р. – 4,4 %). Водночас необхідно відзначити відсутність залежності розміру заробітної платні від професійно-кваліфікаційного рівня працівників як у сфері послуг, так і виробництва.

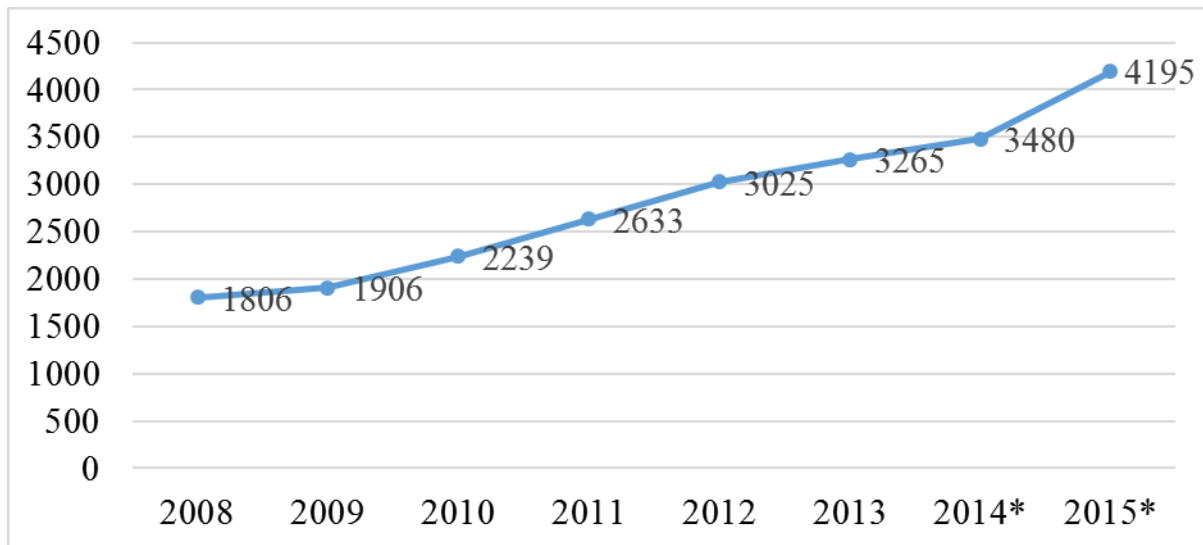

Рис. 2.6 Середньомісячна заробітна плата (у розрахунку на одного штатного працівника, грн.) [127].* Україна (без урахування АР Крим і м.Севастополя)

Загальна величина номінальних доходів населення України у 2014 р. становила 1191,1 млрд. грн. Середньомісячний наявний дохід на 1 особу становив 2308,4 грн. Порівняно з 2013 р. середньомісячний наявний дохід збільшився на 3,0%, проте реальний дохід, який враховує інфляцію, зменшився на 8,4%. У структурі доходів на доходи від заробітної плати припадало 39,9%, на соціальні допомоги та трансферти - 37,2% [150].

У 2014 зарплати та пенсії українців, виражені в доларах США, впали до рівня 2006 року. Реальні величини, скориговані на рівень інфляції, поки що зменшувалися повільним темпом, але ситуацію може змінити майбутнє зростання цін (рис. 2.7).

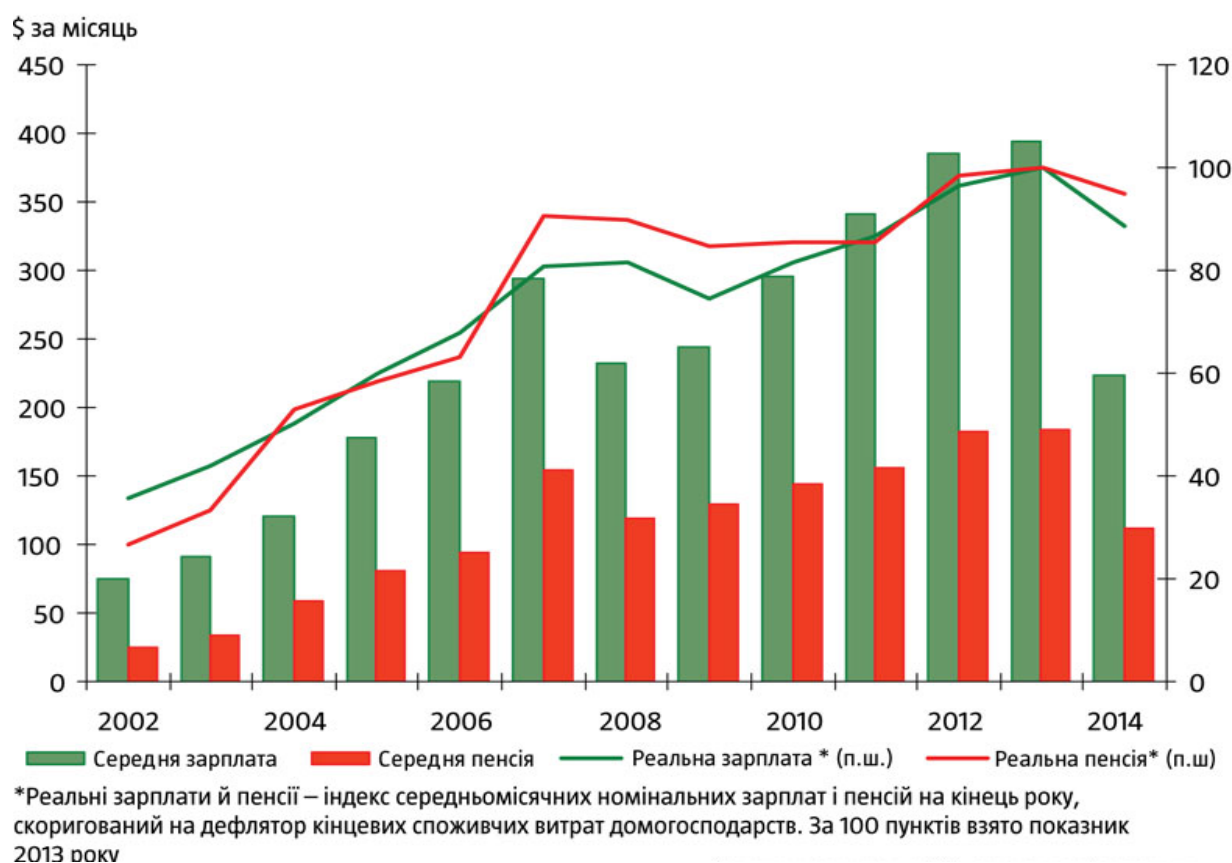

Рис. 2.7 Динаміка реальних зарплат і пенсій в Україні у 2002-2014рр. [27]

Доларовий еквівалент доходів і кількість осіб, які працюють чи отримують пенсію, не повністю відображають рівень життя населення та ступінь його падіння. Треба враховувати, що ціни не на всі товари та послуги, які споживають українці, прив'язані до долара. Тому знецінення гривні відображене в цінах лише частково. За даними Державного управління статистики, у листопаді індекс споживчих цін (ІСЦ) зріс на 21,8% за рік. Це середнє значення по економіці, яке є загальноприйнятим вимірником інфляції в країні. Якщо відштовхуватися від нього, то реальні зарплати та пенсії, тобто купівельна спроможність доходів, за рік знизилися лише відповідно на 12% і 5%.

Споживчий набір більшості людей, які отримують невисокі зарплати й пенсії, суттєво відрізняється від тих середніх значень, які беруть до уваги під час розрахунку ІСЦ. Так, за минулий рік майже дві третини сукупних витрат домогосподарств у країні пішло на їжу, одяг і житло. Фактично, якщо

відокремити невеликий відсоток заможніших людей, які можуть дозволити собі й інші видатки, це означає, що більшість українців мають лише ці три статті витрат, що підтверджують результати соціологічних опитувань. За даними компанії GfK, у III кварталі 2014-го оцінка населенням своїх доходів засвідчила, що 11% українців змушені заощаджувати навіть на харчах, ще 23% на продукти грошей вистачає, але бракує на одяг і взуття, 41% не має проблем із їжею та одягом, але не може собі дозволити хороший костюм чи мобільний телефон. Отже, динаміка цін на їжу, одяг і житлово-комунальні послуги визначає рівень купівельної спроможності абсолютної більшості (принаймні $\frac{3}{4}$ українців) [93].

Якщо врахувати вплив на реальні доходи зростання в ціні найнеобхідніших товарів, то вийде, що зменшення обсягів споживання їжі та одягу має об'єктивні причини, хоча попит у цих сегментах украї нееластичний. Також це стосується інших статей витрат, які впливають на падіння відповідних ринків. У листопаді 2014-го в Україні було продано 6,8 тис. легкових автомобілів, що на 56% менше, ніж у листопаді 2013-го, який також був складним. Автомобільний ринок опустився до показників 1990-х років. Подібні, але не такі різкі тенденції спостерігаємо на ринку побутової техніки та електроніки. Так, за даними GfK, у серпні продаж товарів, виражений у євро, зменшився на 35,2%, темпи падіння пришвидшувалися поступово починаючи з лютого – березня. Деякі сегменти впали навіть у гривневому еквіваленті, хоча ціна в національній валюті зросла з огляду на девальвацію. За перше півріччя 2014-го ринок комп'ютерної техніки втратив у гривні 11,5%, офісної – 19,2%, фототехніки – 36,4% [93].

Зі зменшенням купівельної спроможності доходів українці передусім відмовляються від товарів тривалого вжитку. Хоча ринок товарів повсякденного вжитку (FMCG) також зазнав втрат. За даними GfK, уже в першому півріччі 2014-го загальний обсяг їх купівлі зменшився на 4% і лише за рахунок підвищення цін ринок зріс на 3% у гривневому вираженні. Надалі темпи спаду, очевидно, лише пришвидшувалися. Загальний негатив у

нинішньому споживанні та очікуваннях стосовно майбутнього виражає індекс споживчих настроїв, який обраховує GfK. У жовтні він становив 54,3 пункту, що в понад півтора рази нижче, ніж рік тому. Індекс опустився до кризових показників кінця 2008-го – початку 2009-го. Власне, суспільні споживчі настрої відображає й офіційна агрегована статистика. За даними Державного комітету статистики, у III кварталі кінцеві споживчі витрати домогосподарств в Україні в натуральному вимірі зменшилися на 13,2% порівняно з аналогічним періодом минулого року (у II кварталі падіння було куди повільнішим і становило 2,3%). За темпом падіння ми перебуваємо у 2009 році, коли споживчі витрати домогосподарств зменшувалися на 14–16% [93].

З явищем бідності тісно пов'язане безробіття населення. Офіційна статистика констатує наявність в Україні станом на 1 вересня 2015 року кількість зареєстрованих безробітних становила 414,7 тис. осіб, що становить близько 1,5% всього працездатного населення [122]. Але, провідний експерт інституту економічних досліджень і політичних консультацій Олександра Бетлій стверджує, що реальний рівень безробіття в Україні не менше 7%.

Показник рівня зареєстрованого безробіття не дає повного уявлення про загальну ситуацію з безробіттям у країні. Для визначення реальних масштабів зайнятості і безробіття використовується світова практика – дані вибіркового обстеження населення з питань економічної активності, в основу яких покладена методологія Міжнародної організації праці (МОП).

За останніми оприлюдненими даними Державної служби статистики України, рівень безробіття населення віком 15–70 років, визначений за методологією Міжнародної організації праці, в Україні в I кварталі 2015 року становив 9,6% економічно активного населення табл. 2.2.

Отже, вищезазначені показники – рівень зареєстрованого безробіття і рівень безробіття, визначений за методологією МОП, розраховуються за різною методологією і тому не суперечать один одному, а відображають різні явища на ринку праці.

Таблиця 2.2

Економічна активність населення у віці 15-70 років (за даними вибірових обстежень населення з питань економічної активності)*

	2010 рік	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	9 місяців 2015 року
Економічно активне населення, (тис. осіб)	20894,1	20893,0	20851,2	20824,6	19920,9	18153,8
Рівень економічної активності населення, (%)	63,6	64,2	64,5	64,9	62,4	62,5
Населення, зайняте економічною діяльністю, (тис. осіб)	19180,2	19231,1	19261,4	19314,2	18073,3	16 516,2
Рівень зайнятості населення, (%)	58,4	59,1	59,6	60,2	56,6	56,9
Безробітне населення (за методологією МОП), (тис. осіб)	1713,9	1661,9	1589,8	1510,4	1847,6	1637,6
Рівень безробіття населення (за методологією МОП), (%)	8,2	8,0	7,6	7,3	9,3	9,0
Економічно неактивне населення, (тис. осіб)	11945,0	11657,4	11456,9	11270,1	12023,0	10869,6

*За даними Державної служби статистики України (без урахування тимчасово окупованих територій АР Крим та м. Севастополь)

З наведеної таблиці можна зробити висновок, що до 2013 року відбувалось зменшення рівня безробіття в країні, та за останні два роки він збільшився на 2 відсотки [122]. Соціально-економічні наслідки безробіття розглядаються поряд із проблемами бідності й соціальної нестабільності як одні з найбільш гострих глобальних і національних проблем.

До негативних наслідків безробіття з економічної точки зору можна віднести скорочення податкових надходжень, зменшення ВВП країни, падіння життєвого рівня, втрата кваліфікації безробітними, зростання витрат на допомогу безробітним, нівелювання цінності результатів навчання. До соціальних відносяться – посилення соціальної напруги, загострення кримінальної ситуації, посилення соціальної диференціації, падіння трудової активності.

Високий рівень безробіття призводить до соціальної напруги і погіршення рівня життя людей, заподіює економічні, демографічні та соціальні втрати для суспільства. Але загалом його вплив на економічне та соціальне

життя суперечливий: крім негативних і важких наслідків, потрібно зазначити і низку позитивних моментів, які слугують умовою зростання виробництва, появи нових підприємств, підвищення дисципліни та ефективності праці зайнятих. До позитивних наслідків можна віднести соціальні (підвищення соціальної цінності робочого місця, збільшення особистого вільного часу та свободи вибору місця роботи, зростання соціальної значущості та цінності праці) та економічні наслідки (створення резерву робочої сили для структурної перебудови економіки, зростання конкуренції між працівниками, стимулювання підвищення інтенсивності та продуктивності праці, можливість для безробітного використати перерву в зайнятості для власного перенавчання та підвищення рівня освіти).

Слід відзначити урядову діяльність щодо впровадження та розвитку нових видів соціальних послуг та інноваційних форм соціальної роботи у 2014 року, зокрема:

- залучено до навчання майже 5 тис. осіб в 16 регіонах за різними напрямками через надання соціально-педагогічної послуги «Університети третього віку»;
- започатковано надання послуг паліативної допомоги за місцем проживання вдома невиліковно хворим самотнім непрацездатним громадянам (хоча це поки, що на базі територіального центру Печерського району м. Києва). Впродовж 2010-2011 років відповідно до наказу Міністерства праці від 28.10.2010 № 342 на базі терцентру проведено апробацію цієї інноваційної моделі надання послуг;
- запроваджено нові підходи в організації надання соціальних послуг шляхом утворення мультидисциплінарних команд, відповідно до наказу Міністерства соціальної політики від 26.12.2011 № 568;
- надано соціальне обслуговуванням осіб з психічними розладами вдома (у 2008 році обслуговування цієї категорії осіб здійснювалось у м. Києві, у 2011 - у Волинській, Харківській, Черкаській областях);
- створено спеціалізовані транспортні служби з метою надання відповідних

транспортних послуг особам похилого віку та інвалідам;

- впроваджено «швидку соціальну допомогу» для пенсіонерів та інвалідів з метою надання інформаційних послуг, здійснення соціального супроводу та юридичних консультацій через відповідну інфраструктурну одиницю «Соціальний офіс».

Згідно аналізованої звітності формується досить оптимістична картина розвитку соціальної політики країни. Тобто, держава розширює соціальну сферу як через розвиток самих соціальних послуг, так і через регіональне охоплення всієї території України.

Для достовірного аналізу урядової політики соціально-економічного розвитку України, проаналізуємо експертні оцінки вітчизняних фахівців.

Політолог, кандидат філософських наук О. Кулик відзначає, що на початку XXI століття українське суспільство в соціальному плані стало на рівні двадцятого століття, а в країні відроджена станова суспільна структура. Тобто населення країни поділено на прошарки, правове становище яких катастрофічно різниться (сформована сучасна «шляхта» та «біднота»).

Професор Національної академії державного управління при президенті України, доктор соціологічних наук А. Фісун, доводить, що Україна увійшла в фазу соціальної деградації, яка стосується як політичної сфери, так і економічної.

Політолог, В. Беямінов вказує, що за своїм характером соціально-економічне середовище України відповідає періоду феодалізму, але відрізняється підключенням Інтернету: права простої людини не враховуються, країна живе в стані реального соціального апартеїду. Позиції експертів щодо соціальної політики України практично повністю відповідають реальній ситуації, яка відображається в результатах різних соціальних опитувань.

Згідно результатів багаторічного проекту Інституту соціології НАН України, напередодні 20 річниці незалежності України, виявлено досить цікаву закономірність: практично половина суспільства (47,4%) дуже шкодують за розпадом СРСР. Загалом соціально-економічна ситуація в країні оцінюється як

важке життя, але є можливість його терпіти (дана ситуація спостерігається з 2008 року). На кінець 2012 року лише 14,9% українців плекають віру у майбутні кращі зміни в країні. Крім того, 48% працевлаштованих українських спеціалістів заявили, що лише чекають можливості, щоб виїхати із України, 43% всерйоз задумуються над працевлаштуванням за кордоном, і лише 4% неготові виїжджати з України.

Більше того, доходи знижуються, про що свідчить навіть офіційна статистика. За даними Державного управління статистики, у січні 2015 року середня зарплата зменшилася у різних галузях. У сільському господарстві - з 2 869 грн до 2 482 грн, у фінансовій та страховій сфері - з 8 171 грн до 7 192 грн, в освіті - з 3 064 грн до 2 542 грн. рис. 2.8 [39].

Згідно з опитуванням компанії Research & Branding Group дві третіх жителів країни відзначають зменшення рівня доходів протягом 2015 року. Через глибоку девальвацію гривні і падіння ВВП ціни ростуть високими темпами. Непередбачувана ситуація в країні змусила багатьох взяти курс на економію. Таку тенденцію ілюструють статистика та опитування, за даними Research & Branding Group, 56% українців почали економити на продуктах, 53% - на одязі.

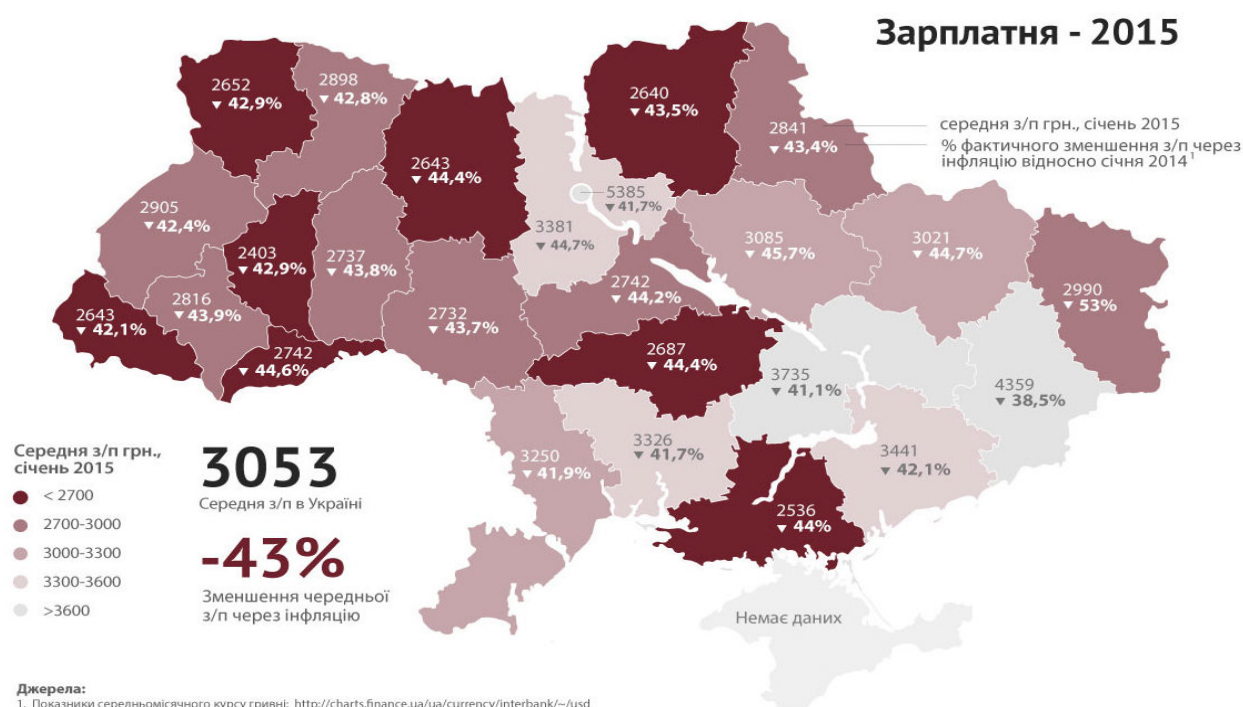

Рис. 2.8 Зміна доходів населення у регіонах України

Таким чином зменшення грошових доходів населення призведе до стагнації економіки держави, що обумовлюється тим, що:

- населення стає неплатоспроможним, та попит на внутрішньому ринку товарів та послуг скорочується що призводить до зменшення ділової активності;
- зменшується частина доходів, яка спрямовувалась на формування заощаджень у банківській та страховій системах, що зменшує інвестиційні ресурси держави, та зменшує інвестиційну активність та уповільнює соціально-економічний розвиток.

Проблеми доходів та рівня життя населення на сьогоднішній день є не економічними, а суто політичними, оскільки зростання оплати праці вже давно не є інфляційним чинником. Стрибком у реформуванні заробітної плати через соціальну прірву може стати ліквідація податку на додану вартість вироблених товарів (робіт, послуг) та спрямування вивільнених коштів на заробітні плати, пенсії, соціальні допомоги малозабезпеченим сім'ям.

Проведений аналіз соціально-економічного стану країни дозволив визначити наступні особистості які загалом відображають тенденцію соціальної складової українського суспільства. Україна має самі високі темпи смертності осіб працездатного віку, в першу чергу чоловіків, в Європі. Крім того, 82% українців помирає від неінфекційних хронічних хвороб.

За даними ООН, Україна входить у перелік з дев'яти держав, де тривалість життя нижча від показників 1970-х років. За кількістю звернень до Європейського суду з прав людини Україна посідає 5 місце.

Незважаючи на весь свій природний, аграрний та промисловий потенціал, Україна залишається однією з найбідніших країн Європи, реальний ВВП на душу населення з урахуванням паритету купівельної спроможності трохи більший 2 тис. дол. США.

Дослідження вітчизняної соціально-економічної політики та її реалізації дозволив отримати наступні оцінки:

1. Оцінка з позиції уряду та Президента України. Ця оцінка досить

оптимістична та обнадійлива, за нею повністю охоплено опікою з боку держави малозабезпечені та соціально-незахищені верстви населення.

2. Оцінку соціально-економічного становища України вітчизняними фахівцями та експертами. Визначені проблеми винесено на обговорення Верховної Ради України. Але, на жаль, кардинальних заходів не було прийнято, лише спостерігається констатація фактів наявності проблем.

3. Оцінка закордонних експертів та міжнародних організацій. Міжнародна оцінка визначає Україну як одну із найбільш бідніших країн світу, при тому що тенденція до погіршення соціально-економічної ситуації з кожним роком все більше наростає.

Отже, проблема реального стану соціальної сфери для України досить гостра незважаючи на урядові пріоритети та ініціативи Президента. Крім того, ця гострота має тенденцію до подальшого нагнітання.

Кардинальне вирішення проблем соціальної сфери та вихід із деградаційного стану можливий лише за умови реформуванні цінових відносин у суспільстві. А це стане можливим лише в єдиному випадку, коли грошово-матеріальні потоки приймуть природну необхідність та відповідатимуть прискореному характеру товарообмінних процесів в економіці країни. Крім того, природну необхідність та прискорений характер товарообмінних процесів може забезпечити лише державна система управління, як система, що налаштована на еволюційний розвиток.

Стабільний економічний розвиток держави неможливий без формування соціально благополучного суспільства. На жаль, Україна залишається найменш розвинутою країною Європи. Усі урядові програми та започатковані вітчизняні реформування впродовж Незалежності України кардинально соціальну складову суспільства в розбудові нації не вирішили. Відповідно проблема невирішення лежить не в площині політики влади, а в площині бачення та розуміння самих соціальних проблем нерозривно пов'язаних з матеріально-грошовими потоками, які визначаються характером товарообмінних процесів. Сучасне бачення соціальних проблем сприймається як відображення похідних

процесів від розгортання глобальних фінансово-ринкових відносин, що не відображають природній характер товарообмінних процесів у світовій економіці.

При формуванні системи соціально-економічного розвитку України слід спиратися на об'єктивну оцінку існуючої ситуації. Ефективність системи соціально-економічного розвитку оцінюється за показниками конкурентоспроможності національної економіки (індекс світової конкурентоспроможності, індекс сприйняття корупції, індекс людського розвитку, індекс легкості ведення бізнесу, глобальний інноваційний індекс, індекс економічної свободи, індекс глобалізації, тривалість життя, індекс благополуччя, глобальний індекс миру, індекс свободи преси, SEDA (аналіз стійкості економічного розвитку країни)); динаміки ВВП; показниками експорту та імпорту товарів і послуг; обсягом прямих іноземних інвестицій; кількістю населення зайнятого економічною діяльністю; економічною активністю населення.

2.2 Комплексна оцінка показників формування середнього класу в Україні

Процес економічного зростання, що спостерігався в Україні, починаючи з 2000 р., безпосередньо вплинув на процеси поліпшення матеріального становища переважної більшості населення країни. Передусім, тенденції макроекономічного зростання вплинули на рівень доходів та витрат населення, їх структуру, сприяли зменшенню рівня заборгованості з виплат заробітної плати, пенсій, стипендій та інших державних соціальних стандартів та гарантій [122].

Наведені розрахунки на рисунку 2.9 свідчать про те, що найбільшу питому вагу у 2014 р. в загальній структурі грошових доходів займають такі

показники, як заробітна плата та соціальні допомоги. Надзвичайно низький рівень має частка прибутку та іншого змішаного доходу, та якщо його дослідити у динаміці, то з 2009 року він має тенденцію до поступового збільшення, що свідчить про підвищення доходів отриманих від самозайнятості, створення робочих місць підприємцями в Україні. Оскільки рівень життя українців, як і їх купівельна спроможність, далека від економічно розвинених країн, то можна зробити висновок, що заробітна плата є чи не єдиним джерелом збільшення доходів населення.

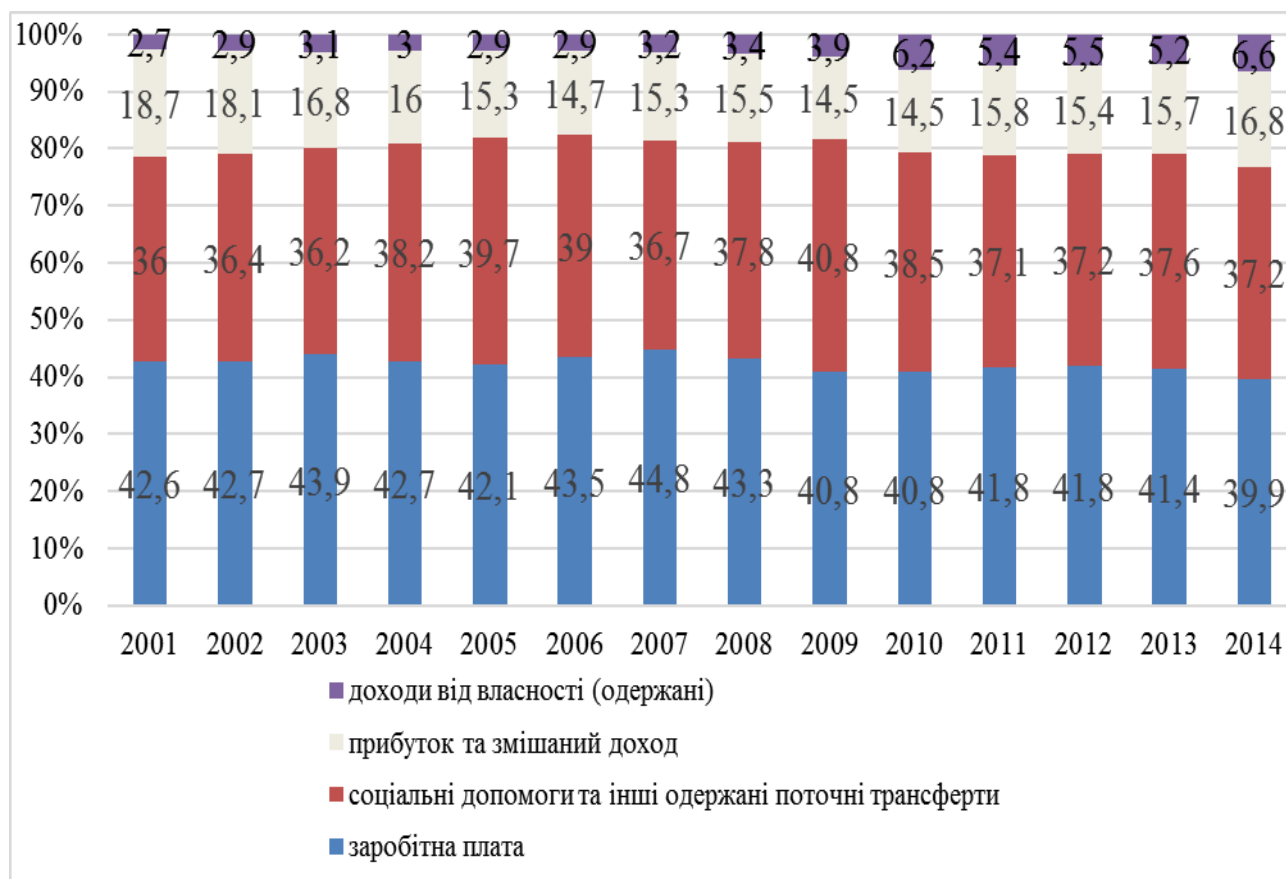

Рис. 2.9 Динаміка питомої ваги різних видів доходів у 2002–2014 рр.,% [120]

В умовах фінансової і економічної кризи, яка проявилась в Україні у четвертому кварталі 2008 р. і тривала продовж 2009 р. знижується життєвий рівень населення. Спад виробництва і вимушена неповна зайнятість та зростання безробіття спричинили зменшення реальних доходів населення.

Аналізуючи рівень життя населення в країні, велике значення має тенденція зміни доходів населення. Розподіл населення України за доходами (табл. 2.3) свідчить про зменшення частки населення із доходами нижче прожиткового мінімуму.

Таблиця 2.3

Розподіл населення за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів [120]

Розподіл населення (%) за рівнем середньодушових еквівалентних загальних доходів у місяць, грн.	2010	2011	2012	2013	2014
до 480,0	0,7	0,2	0,4	0,1	0,1
480,1–840,0	7,8	4,8	3,2	2,3	1,4
840,1–1200,0	25,9	18,8	12,6	9,1	7,9
1200,1–1560,0	27,2	26,7	23,8	21,2	19,2
1560,1–1920,0	16,5	20,0	21,2	21,9	23,1
1920,1–2280,0*	21,9	29,5	14,5	16,6	16,5
2280,1–2640,0	...	...	9,3	10,5	11,7
2640,1–3000,0	...	...	5,6	6,8	7,8
3000,1–3360,0	...	...	3,1	4,3	4,6
3360,1–3720,0	...	...	2,1	2,0	2,5
понад 3720,0	...	...	4,2	5,2	5,2

* У 2010-2011рр. – понад 1920 грн.

У цілому по Україні до населення із середніми доходами у 2013р. належало 14% населення. Чисельність цієї групи поступається не лише значенню останнього докризового (2007) року, але й 2002р., що свідчить про розгортання негативних процесів у суспільстві, які в останній період економічної кризи 2008-2009рр. посилювали свою дію та зумовлювали погіршення соціальної структури суспільства таблиця 2.4. Слід зазначити, що к середнім доходам у 2013 році відноситься дохід у розмірі 2520 – 3484 грн. на місяць.

Якщо брати до уваги такі фактори як наявність вищої освіти та достатній статус на ринку праці які також є факторами ідентифікації середнього класу, то з таблиці помітно, що спостерігається позитивна тенденція до збільшення частки населення із середніми доходами які задовольняють обидві умови.

Таблиця 2.4

Чисельність і частка населення із середніми доходами в структурі населення України [120]

	<i>Чисельність населення із середніми доходами, тис. осіб</i>				<i>Частка населення із середніми доходами, %</i>			
	<i>2002</i>	<i>2007</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>	<i>2002</i>	<i>2007</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>
Населення із середніми доходами	7432,9	7864,2	6137,4	5470,7	15,6	17,4	14,0	14,6
- з вищою освітою	3205,3	3582,2	3086,7	3709,6	6,7	7,9	9,8	9,9
- з достатнім статусом на ринку праці	2945,1	3666,4	2945,1	3597,2	6,2	8,1	9,4	9,6
- з вищою освітою та достатнім статусом на ринку праці	2073,8	2584,6	2080,8	2548,0	4,3	5,7	6,6	6,8

Стосовно освіти це пояснюється поступовим входженням до досліджуваних вікових контингентів осіб, які отримували освіту в пострадянський період. У 2013р. 9,8% населення потрапляли до групи населення із середніми доходами і мали диплом про вищу освіту, 9,4% – відповідали умові середньодохідності та мали достатній статус на ринку праці, а 6,6% – відповідали одночасно трьом вимогам.

Основним джерелом формування доходів представника середнього класу є надходження від зайнятості, про це свідчать дані наведені у таблиці 2.5.

Наявний доход, який може бути використаний населенням на придбання товарів та послуг, за 2013 рік збільшився на 12,4%.

Основним первинним доходом домашніх господарств є заробітна плата – винагорода у грошовій або натуральній формі, яка виплачується роботодавцем найманому працівнику за виконану роботу (від оплати праці та підприємницької діяльності) становлять 61,4% сімейного бюджету, що значно більше, порівняно з бідними домогосподарствами (49,6%) та середньоукраїнським показником (56,5%).

В розвинутих країнах цей показник повинен становити 60-70%. Однак за цей період збільшувалася частка соціальної допомоги та ін. держаних поточних трансфертів. Це означає, що населення почало перебувати в більшій залежності від держави, а рівень їх доходів значно зменшився.

Таблиця 2.5

Структура загального доходу домогосподарств, % [120]

	Україна	Населення із середніми доходами	Бідні
Оплата праці	52,3	55,7	47,5
Пенсії	24,0	20,1	26,5
Грошова допомога від родичів і знайомих	4,4	6,6	3,5
Доходи від підприємницької та індивідуальної діяльності	4,2	5,7	2,1
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	3,9	2,2	5,7
Інші соціальні трансферти	3,9	2,1	6,9
Доходи від продажу продукції з особистого підсобного господарства	2,9	2,1	4,0
Пільги та субсидії	1,0	1,0	0,6
Доходи від власності	0,8	0,5	1,0
Надходження від продажу власного майна	0,4	1,7	0,0
Інші надходження	2,4	2,3	2,4

Досліджуючи структуру доходів домогосподарств України за 2001–2013 рр. слід зазначити, що основним джерелом сукупних доходів домогосподарств є трудові доходи. Протягом 2001–2013 рр. питома вага доходів від трудової діяльності постійно зростала, починаючи з 2003 р. ця стаття сукупних доходів стала перевищувати половину всіх сукупних доходів домогосподарств.

Отже, зростання частки доходів від трудової діяльності в структурі сукупних доходів домогосподарств свідчить про підвищення вагомості трудової діяльності як основного чинника покращення матеріального становища населення і як слідство формування середнього класу.

Доходи від власності у населення із середніми доходами складають лише 0,5%, що нижче ніж у бідних 1,0%, та середніх по Україні 0,8% та представляють з себе – первинні доходи, які одержують власники фінансових та інших активів (землі, майнових прав) від надання їх у користування іншим

інституційним одиницям. Це доходи, дивіденди на акції, відсотки за внесками та договорами оренди земельних ділянок і майна, доходи від власності на землю, відсотки за вкладками, отримані від банків фізичними особами.

Соціальні допомоги – один з основних видів поточних трансфертів, які домогосподарства одержують у грошовій формі для забезпечення потреб, що виникли у зв'язку з певними подіями або обставинами (хворобою, безробіттям, виходом на пенсію, житловими умовами, сімейними обставинами тощо).

За останні роки пенсії в Україні є другим вагомим джерелом домогосподарств. Понад 55,5% домогосподарств отримують пенсію в Україні. У групі населення із середніми доходами отримувачами пенсійних виплат був досить значний відсоток домогосподарств (51,8%), що на фоні соціально-демографічних характеристик цієї групи може свідчити про існування в її складі прошарку осіб працездатного віку, які вийшли на пенсію за основним місцем роботи в рамках спеціальних законів (силові структури, зайняті на шкідливому виробництві, інші пільгові категорії) [118]. Про це свідчить й той факт, що розмір пенсійної виплати в групі населення із середніми доходами в середньому на 416 грн. перевищує значення по всій сукупності домогосподарств.

Стипендії в Україні є окремим джерелом формування доходу, та їх розмір не відповідає розміру середніх доходів. Стипендії у вищих навчальних закладах III-IV ступеню акредитації в 2013 році складала 730 грн., для відмінників – 790 грн. Доля стипендій у доходах українців складала лише 0,63%; в бюджеті домогосподарств із середніми доходами – 0,45%. Частка домогосподарств які отримують стипендій у групі населення із середніми доходами вища, ніж по країні в цілому – 6,1% проти 5,8%, що свідчить про ширші можливості, принаймні фінансові, для навчання.

Окремою статтею у доходах домогосподарств є соціальні трансфери, які виплачуються за страховим принципом (насамперед, допомога по безробіттю) або з державного бюджету у вигляді соціальних виплат.

Наступним видом соціальної допомоги є державна соціальна допомога сім'ям з дітьми, цей вид доходу охоплює майже 100% населення. Метою цієї допомоги є вплив на демографічну ситуацію у країні. За даними 2013р., хоча б один вид допомоги на дітей отримували 13,8% домогосподарств країни, з них кожне 15 (6,9%) належало до групи населення із середніми доходами [118]. В цій групі лише 5,5% домогосподарств отримували певну виплату на дітей, що повністю відповідає соціально-демографічному складу населення із середніми доходами (з переважанням однаків або сімейних пар без дітей).

Особливим видом соціальної підтримки є система соціальних пільг. У 2013р. хоча б одну пільгу отримували 42,8% домогосподарств країни, при цьому майже кожне шосте (17,6%) належало до групи населення із середніми доходами. Якщо серед бідних дохід у вигляді соціальних пільг мали 35,1%, то у групі населення із середніми доходами – 43,5%, що свідчить про спрямованість цього виду трансферту переважно на небідне населення [118].

В Україні на засадах адресності реалізовується програма житлових субсидій, яка діє з 1996р. Програма житлових субсидій направлена на запобігання зростанню заборгованості населення перед комунальними службами в умовах наближення тарифів до собівартості відповідних послуг. Право на отримання житлової субсидії визначається з урахуванням рівня його доходу та питомої частки витрат на оплату житлово-комунальних послуг. У 2013р. в середньому по країні витрати на товари та послуги житлово-комунальної сфери не перевищували 8,4% (6,7% – у групі населення із середніми доходами), програмою житлових субсидій скористалися 4,4% українських домогосподарств. Однак ефективність цієї допомоги дуже низька, про що свідчить те, що лише 17% всіх коштів програми потрапили до бідних. Серед бідних субсидію отримали 3,8%, що менше, ніж у середньому по країні, а в групі населення із середніми доходами отримувачі субсидій склали 2,2%. Таким чином, програма не має чіткої орієнтації на верстви населення із низькими доходами, а домогосподарства групи із середніми доходами досить активно користуються цим видом підтримки.

Участь домогосподарств з середніми доходами у отриманні соціальної допомоги свідчить про те, що частина доходів таких домогосподарств знаходиться у тіні. Також це свідчить про недосконалість відбору адресатів допомоги, що дозволяє отримувати її домогосподарствам із середніми доходами.

В цілому за досліджуваний період в структурі сукупних доходів домогосподарств України відбувається стабільне зростання питомої ваги оплати праці. Окрім цього, намітилася стійка тенденція до зростання доходів від підприємницької діяльності.

Також важливо звернути увагу на процес зменшення частки натурального доходу від особистого підсобного господарства в структурі загального доходу домогосподарств, що певною мірою може свідчити про покращення матеріального становища населення.

Зважаючи на те, що грошові доходи домогосподарств формуються з трьох основних джерел (заробітна плата; доходи від підприємницької діяльності і фінансово-кредитних операцій; соціальні трансферти), а витрати домогосподарств поділяють на споживчі, податки і добровільні платежі та заощадження, під час аналізу фінансів домогосподарств потрібно враховувати не лише обсяги фінансових ресурсів, а і їхній розподіл у часі, тобто існування у певних співвідношеннях "коротких грошей" і "довгих грошей" у бюджеті сім'ї.

Позитивним аспектом матеріального забезпечення населення України є поліпшення структури витрат домогосподарств.

Міжнародний досвід досліджень середнього класу засвідчує, що образ представників цього прошарку асоціюється, з одного боку, з певним рівнем доходу, а з іншого – з їх можливістю придбати на кошти, якими вони володіють, певні блага у вигляді товарів і послуг. Зрештою, середній клас є такою групою, представники якої вже не переймаються забезпеченням себе мінімальним набором благ, скоріше їх спосіб життя лише дещо «не дотягує» до заможних.

В Україні з 2000 по 2013 рр. загальна структура витрат будь-якого суспільного прошарку мала в цілому ідентичний вигляд: домінуючою статтею були й залишаються витрати на продукти харчування, про свідчать дані рис. 2.10.

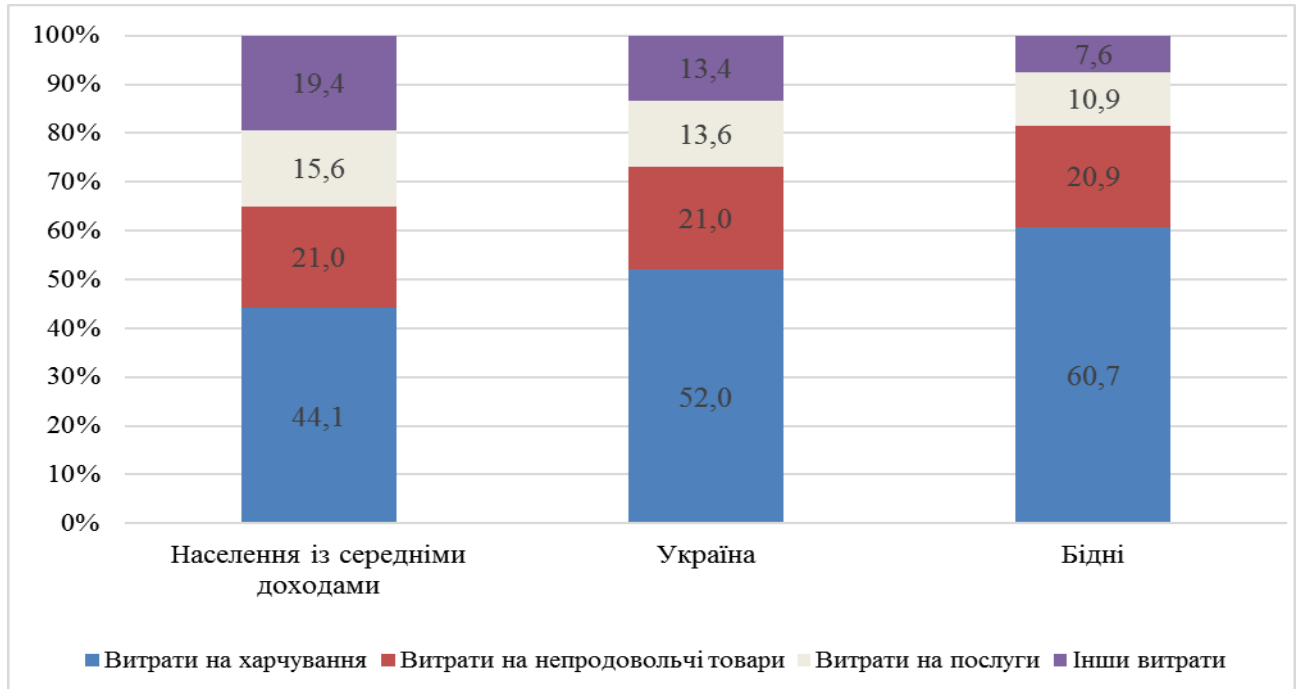

Рис. 2.10 Структура доходів і витрат домогосподарств України у 2014 р. [118]

Структура сукупних витрат домогосподарства характеризує співвідношення ресурсів домогосподарств, що були ними витрачені для задоволення і продовольчих, і не продовольчих потреб. Згідно з офіційними даними близько 86,6% всіх витрат українців – це витрати на купівлю товарів і оплату послуг. У 2003 році частка витрат на купівлю товарів і послуг у витратах населення була 90,6%. Ситуація змінилася багато в чому за рахунок зростання накопичень населення, насамперед розміщення грошей населення на банківські депозити. Якщо в 2003 році частка приросту фінансових інвестицій становила 2% у структурі витрат населення, то у 2013 року цей показник вже 7,4%. Виходить, що населення за минулі десять років, незважаючи на кризу і різні політичні катаклізми, все ж більше стало відкладати грошей на чорний день. Бо доходи дозволяють окремим особам накопичувати і накопичувати.

В Україні у структурі витрат населення на придбання продуктів харчування, їх частка становить більше 50% витрат населення, хоча спостерігається стрімка тенденція до зменшення цих витрат: з 59,1 % у 2002 р. до 52,6 % у 2013р. Та частка витрат, які домогосподарства направляють на харчування, відрізняється в залежності від версти населення. Бідні витрачають на забезпечення потреб у їжі 60,7% сукупних витрат, тоді як представники групи населення із середніми доходами – 44,1%, що віддаляє їх від межі бідності.

Вищий рівень доходів надає представникам групи населення із середніми доходами більші, порівняно як з бідними, так і з середніми показниками по країні, можливості в частині забезпечення продовольчими продуктами не лише в необхідній кількості, але й дозволяє урізноманітнити їх раціон більш корисними для здоров'я і життєдіяльності продуктами. Але все ж викликає занепокоєння надмірна енергетична цінність спожитих харчів, незбалансованість у них поживних елементів, що в цілому характеризує харчування як низькоякісне, нераціональне та зрештою шкідливе для самопочуття і здоров'я. Якщо брати до уваги, що група населення із середніми доходами має бути базою для формування майбутнього середнього класу і з часом має бути для українського суспільства домінуючим та фундаментальним соціально-економічним прошарком, то держава має зосередити увагу в частині формування у його представників відповідної культури харчування, спрямованої на збереження здоров'я.

За даними 2013р., витрати домогосподарств на непродовольчі витрати населення України мали незначні відмінності, залежно від дохідної групи. Бідні в середньому витрачали 34,7% загальних сукупних витрат на непродовольчі товари та послуги, населення із середніми доходами – лише на 1,9 в.п. більше, але у грошовому вимірі витрати бідних були в 4,7 разу меншими (2 861,2 грн. на особу на рік проти 13 340,9 грн.).

В Україні досі залишається залежність рівня доходів від складу домогосподарства. Розмір середньодушового доходу в домогосподарствах з

дітьми є менший, ніж у домогосподарствах без дітей, що пояснюється наявністю утриманців (тобто дітей), які переважно не мають ніяких доходів. Протягом 2000–2013 рр. зберігався досить сталий розмір відставання середньодушового доходу в домогосподарствах з дітьми від середньоукраїнського – близько 15%.

Структурі витрат домогосподарств з дітьми притаманні загальноукраїнські тенденції – поступове зменшення частки витрат на харчування та збільшення частки витрат на непродовольчі товари.

Отже, структура витрат та доходів домогосподарств України в останні роки починає набувати ознак, що характерні суспільству з ринковою економікою, а саме: зменшення питомої ваги натуральних доходів від особистого підсобного господарства; зменшення питомої ваги витрат на харчування (хоча цей показник досі знаходиться на дуже високому рівні) в структурі загальних витрат домогосподарств України та зростання питомої ваги витрат на послуги, а також збільшуються витрати, що спрямовуються населенням на заощадження.

Характерними ознаками віднесення людини до середнього класу за прийнятими у світовій практиці стандартами є не тільки обсяги реальних сукупних доходів, а і рівень освіти.

В останнє десятиліття в Україні спостерігається тенденція прямої залежності рівня доходів від отриманої освіти. За даними Київського міжнародного інституту соціології 43,6% тих, кого можна умовно зарахувати до середнього класу, мають вищу освіту і 24,8% - середню спеціальну. А серед бідних 35,1% - з середньою освітою, 24,4% - з середньою спеціальною і 12,7% - з вищою.

Отож, в Україні з 2000 до 2013 рр. відбулися такі зміни (рис. 2.11): чисельність населення, яке здобувало освіту, різко зменшилася із 9220 тис. осіб у 2000–2001 н. р. до 6815 тис. осіб у 2012–2013 н. р., в тому числі й осіб, які здобували вищу освіту (1403 тис. осіб у 2000–2001 н. р., 2365 тис. осіб у 2008–2009 н. р., 1825 тис. осіб у 2012–2013 н. р.).

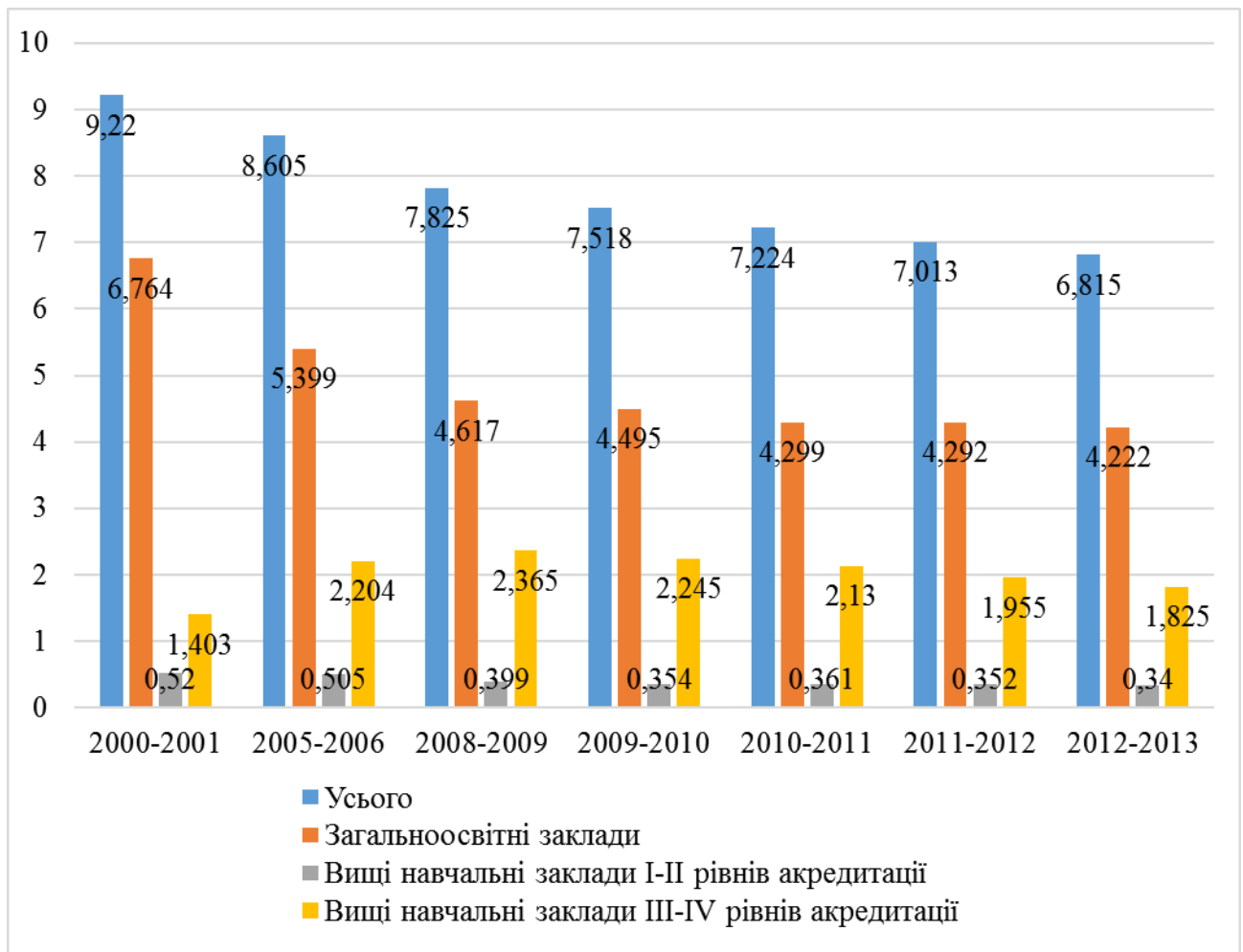

Рис. 2.11 Динаміка чисельності осіб, які навчалися у навчальних закладах України у 2000–2013 рр. (млн. осіб) [142]

Середній клас у сучасному суспільстві повинен бути домінуючою соціальною групою, оскільки є основним носієм інтелектуального та соціального капіталу, реалізує у суспільстві функції соціального контролю за владними структурами та представниками великого бізнесу, що впливає на співвідношення приватних і соціальних витрат та доходів.

Аналіз статистичних даних про рівень заробітної плати за галузями наведено у таблиці 2.6. Найвищі розміри номінальної місячної заробітної плати за видами економічної діяльності 2013 році спостерігались у працівників фінансовій діяльності (6326 грн.), що в 2 рази перевищує середній рівень зарплати по Україні; промисловість (3774 грн.); державне управління (3719 грн.); освіта (3696 грн.); транспорт, складське господарство, поштова та

кур'єрська діяльність (3589 грн.). Найнижча зарплатня у працівників таких галузей як сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство (2344 грн.); охорона здоров'я та сфера соціальної допомоги (2351 грн.) та діяльність з тимчасового розміщення й організації харчування (2249 грн.).

Таблиця 2.6

Середня заробітна плата за видами економічної діяльності [127]

Вид діяльності	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Усього	806	1041	1351	1806	1906	2239	2333	3041	3282
Сільське господарство, лісове господарство та рибне господарство	415	553	733	1076	1206	1430	1852	2094	2344
Промисловість	967	1212	1554	2017	2117	2580	3120	3497	3774
Будівництво	894	1139	1486	1832	1511	1754	2251	2543	2727
Оптова та роздрібна торгівля; ремонт автомобілів, побутових виробів та предметів особистого вжитку	713	898	1145	1514	1565	1874	2339	2739	3049
Тимчасове розміщення й організація харчування	566	735	944	1221	1267	1455	1777	2055	2249
Транспорт, складське господарство, поштова та кур'єрська діяльність	1057	1328	1670	2207	2409	2726	3138	3412	3589
Фінансова діяльність	1553	2050	2770	3747	4038	4601	5340	6077	6326
Операції з нерухомим майном, оренда, інжиніринг та надання послуг підприємцям	900	1193	1595	2085	2231	2436	2935	2384	2786
Державне управління	1087	1578	1852	2581	2513	2747	3053	3432	3719
Освіта	641	806	1060	1448	1611	1889	2081	2532	3696
Охорона здоров'я та надання соціальної допомоги	517	658	871	1177	1307	1631	1778	2186	2351
Надання комунальних та індивідуальних послуг	620	828	1090	1511	1783	2065	2380	2618	2707

З наведених даних можна зробити висновок, що в економіці України спостерігається тенденція, згідно з якою найбільш низький рівень оплати праці є саме в тих сферах, де традиційно працюють люди некваліфікованої праці. Крім того, в Україні відсутня цілісність системи «освіта-професія-дохід», кваліфікована та фахова праця не цінується і не оплачується належним чином.

Для визначення можливості формування середнього класу в українському суспільстві доцільно проаналізувати забезпеченість населення товарами повсякденного використання (табл. 2.7), що засвідчить рівень матеріального забезпечення населення та його платоспроможність.

Таблиця 2.7

Наявність у домогосподарств окремих товарів тривалого користування (у середньому на 100 домогосподарств) [150]

№ з/п	Вид товару, шт.	Рік					
		2000	2005	2008	2010	2012	2014
1	Автомобілі	17	16	20	21	22	23
2	Мотоцикли	7	4	3	2	2	2
3	Мобільні телефони	-	44	149	167	187	197
4	Холодильники, морозильники	93	99	106	109	112	117
5	Пральні машини	74	77	84	85	87	88
6	Телевізори кольорові	69	91	107	110	115	119
7	Фотоапарати	22	36	38	26	21	18
8	Персональні комп'ютери	1	9	22	25	33	37
9	Мікрохвильові печі	1	9	29	33	41	49
10	Кухонні комбайни	3	5	9	10	12	16
11	Супутникові антени	0	1	10	13	18	23
12	Швейні машини	48	35	31	28	25	25

Дані табл. 2.7 свідчать про поступове збільшення у домогосподарств окремих видів товарів, зокрема автомобілів з 17 шт. на 100 домогосподарств у 2000 р. до 23 шт. у 2014 р. Поступово збільшувалася і кількість холодильників і морозильників, пральних машин і кольорових телевізорів.

Варто зазначити про різке збільшення наявності у користуванні домогосподарств мобільних телефонів (з 44 шт. у 2005 р. до 197 шт. у 2014 р.), персональних комп'ютерів (з 1 шт. у 2000 р. до 37 шт. у 2014 р.), мікрохвильових печей (з 1 шт. у 2005 р. до 49 шт. у 2014 р.) та супутникових антен (з 0 шт. у 2005 р. до 23 шт. у 2014 р.). Водночас розпочалося зменшення попиту на мотоцикли (з 7 шт. у 2005 р. до 2 шт. у 2014 р.) та швейні машини (з 48 шт. у 2005 р. до 25 шт. у 2014 р.). Слід зазначити, що у 2014 році із знеціненням національної валюти зменшилась купівельна спроможність

населення України, та рівень і структура споживання й досі не відповідають стандарту добробуту середнього класу.

Також необхідно проаналізувати доходи та витрати населення на придбання товарів і послуг рис. 2.12.

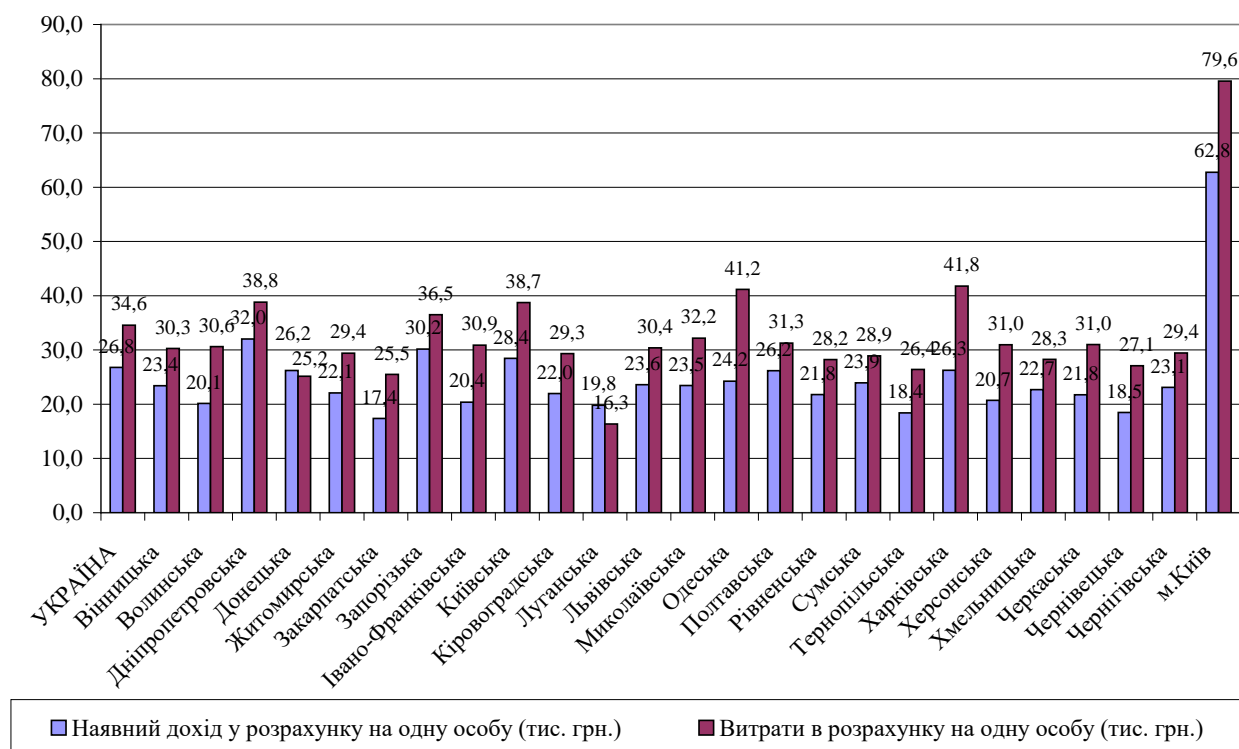

Рис. 2.12. Динаміка доходів і витрат населення України за регіонами в розрахунку на одну особу у 2014 рр. [150]

Це дослідження доводить значну перевагу витрат населення над їхніми доходами в усіх регіонах країни за виключення Донецької та Луганської областей. Така ситуація підтверджує наявність у населення нелегальних доходів, які витрачаються на придбання товарів і послуг, та засвідчує наявність в Україні тіньової економіки.

Представники середнього класу, володіючи основною сумою грошових доходів, є головними покупцями товарів і послуг, формують масовий платоспроможний попит на внутрішньому ринку, відтак стимулюють вітчизняне виробництво і економічне зростання.

Таким чином, проаналізувавши об'єктивні критерії віднесення до середнього класу, можна зробити висновок що основним первинним доходом

домашніх господарств є заробітна плата. В структурі витрат населення на придбання товарів та послуг основну частку становлять витрати на придбання продуктів харчування, їх частка становить більше 50%, позитивним моментом є зниження цього показника у динаміці. Стосовно змін реальної заробітної плати можна зробити висновок, що її зниження спостерігається тоді, коли темп інфляції більший за темп зростання номінальної заробітної плати. У 2000–2013 рр. загалом збережено позитивні тенденції динамічного зростання рівнів середньої заробітної плати та реальних доходів населення.

Залежно від підходу і вибору критеріїв оцінка вітчизняного середнього класу коливається від 10 до 40%. У той же час західні соціологи з подібною проблемою не зіштовхуються: який підхід не був би обраний, під поняття «середній клас» підпадають близько двох третин населення.

За даними ЛІГА Бізнес Інформ, середній клас в Україні ділиться на дві основні групи: старий і новий. В основі цього поділу знаходиться різне ставлення до власності. «Старий середній» клас - підприємці, бізнесмени, що володіють засобами виробництва. Вони складають трохи менше половини від загального числа представників українського середнього класу. «Новий середній» клас - це високооплачувані наймані працівники, носії культурного капіталу».

За розрахунками журналу «Експерт», майже половина представників середнього класу проживають в містах мільйонниках, а також в основному в східному і південному регіонах. Зазвичай такі сім'ї складаються з трьох осіб, середній вік дорослих - близько тридцяти п'яти років. Середньому класу притаманні певні стандарти споживання: ці люди купують продукти масового виробництва популярних брендів. У порівнянні з населенням в цілому на продукти харчування середній клас витрачає менший відсоток свого доходу. При цьому його представники частіше читають журнали, відвідують ресторани, кінотеатри, концерти і виставки, ніж середньостатистичний українець.

У санаторіях і на курортах в межах України свою відпустку проводять 56,7% представників середнього класу, тоді як середньостатистичних українців

- лише 11,9%. За іншими видами відпускнуго дозвілля контраст не менш вражаючий. Відпочинок за кордоном - 23,0% у середнього класу і 3,4% - у середньостатистичного населення. Відпочинок вдома - 12,5% середній клас і 52,2% - середньостатистичні українці. Крім того, в клубах і ресторанах проводять час 21,9% представників середнього класу проти 8,8% середньостатистичних співгромадян, в театрах і на виставках відсоток становить 18,0 проти 5,5 відповідно. На пікніках - 32,6% і 17,9% відповідно.

Крім того, маючи порівняно високий рівень доходів, середній клас є основним споживачем платних соціальних послуг. У сфері освіти - 44,4% у порівнянні з 21,1% у середньостатистичних українців, у сфері медицини - 61,2% проти 45,2% серед населення в цілому. Самостійно забезпечити свою освіту здатні 56,2% представників середнього класу і 11,7% населення в цілому.

Контраст в доходах і способі життя формує у середнього класу нову систему моральних цінностей. В якості пріоритету він вибирає фінансову безпеку - 66,9%. В цілому наші співгромадяни оцінюють цей фактор дещо нижчий - 58,8%. Заради високого рівня життя, середній клас готовий поступитися власним здоров'ям, поставивши його лише на друге місце - 65,2%. Для середньостатистичних українців здоров'я є головною цінністю - 69,0%. У цьому і полягає основна відмінність у світосприйнятті. В іншому життєві цінності середнього класу і населення збігаються в плані черговості. Але кожен з окремих пунктів для середнього класу більш значимий в порівнянні з населенням в цілому. Так, приватна власність важлива для 50,6% і 49,9% населення. Використовуючи математичну термінологію, це єдиний спільний знаменник у поглядах середнього класу і решти населення. У свою чергу, це створює моральні передумови для подальшого збільшення чисельності середнього класу. В іншому відмінності досить великі. Право вибору важливо для 45,3% представників середнього класу і 40,1% всього населення, свобода слова - 41,5% і 35,0%, цікава робота - 39,3% і 29,5%, визнання у суспільстві - 36,0% і 12,3%, інтелектуальний розвиток - 28,7% і 13,7%, гарний час проведення - 19,1% і 9,6%.

Формування середнього класу в Україні повинно стати одним із ключових аспектів системи соціально-економічного розвитку держави та базуватися на розвитку господарської ініціативи та самодіяльності у формі малого та середнього бізнесу, посиленні соціальної орієнтації в розвитку підприємств. Як свідчать дані рис. 2.13, 2.14 з 2010 р. до 2014 р. відбувалося становлення приватного підприємництва і спостерігається збільшення кількості підприємств і організацій, що продовжується упродовж наступних років за винятком 2014 року, тому що з 2014 року не враховуються підприємства тимчасово окупованої території Автономної Республіки Крим, м. Севастополя та частини зони проведення антитерористичної операції.

Малий та середній бізнес є невід'ємною складовою системи соціально-економічного розвитку, що надає йому гнучкості, мобілізує фінансові й виробничі ресурси, прискорює темпи науково-технічного прогресу, вирішує проблему зайнятості населення, а також формує економічно самостійний і стабільний середній клас.

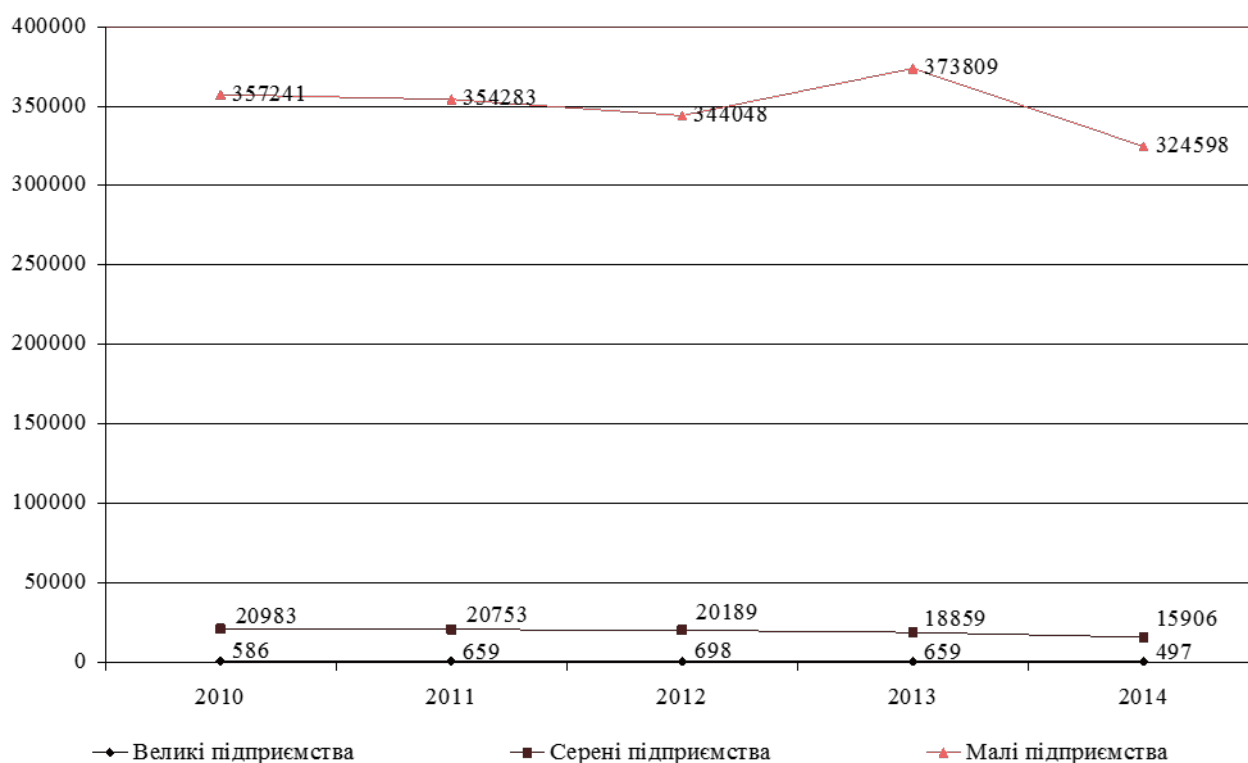

Рис. 2.13. Кількість суб'єктах господарювання з розподілом за їх розмірами в Україні [150]

Водночас середній клас повинен стати основним платником податків, тому поряд із збільшенням чисельності підприємств і організацій доцільно простежувати зміну податкових надходжень до державного бюджету.

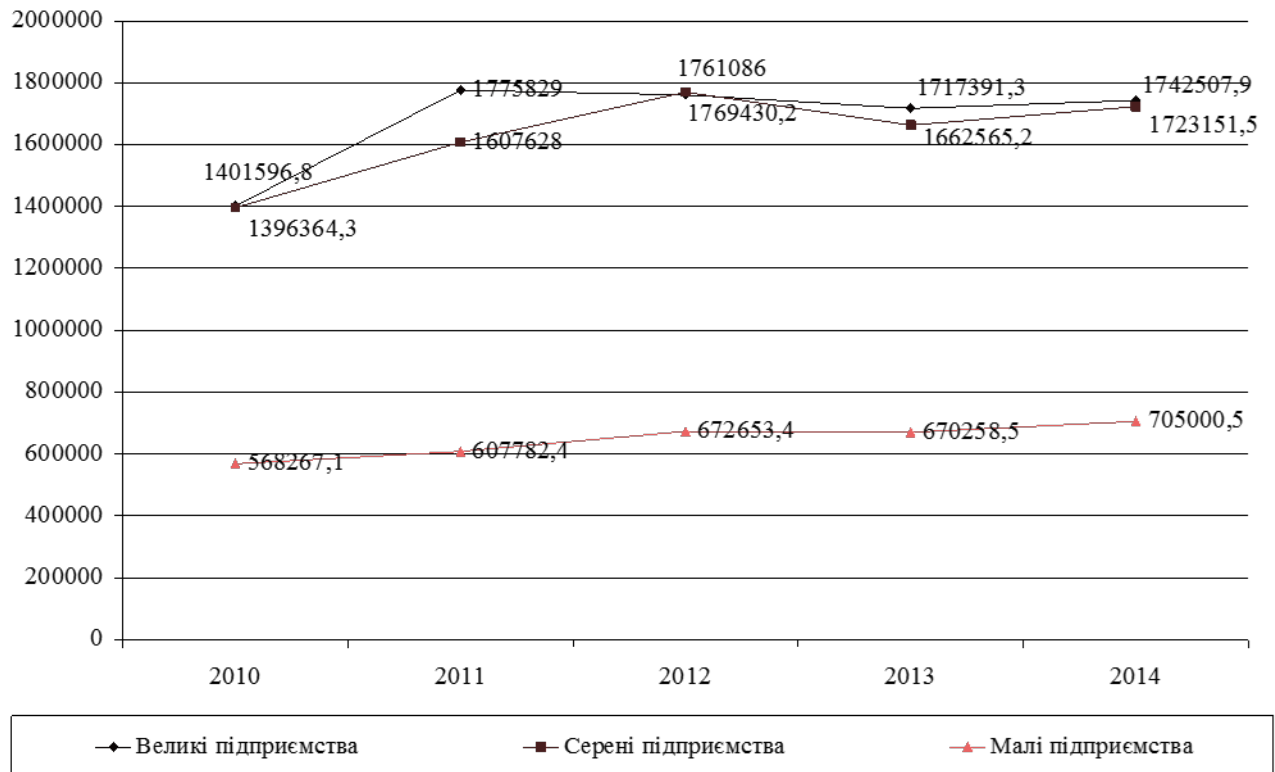

Рис. 2.14. Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) з розподілом за їх розмірами в Україні [150]

З 2011 року спостерігається зростання дефіциту бюджету рис. 2.15. Зазначимо, що останніми роками профіцит бюджету був лише у 2000 р. (-697,3 млн. грн) та у 2002 р. (-1119,4 млн. грн). У 2011 р. у зв'язку із випуском щодо спеціального фонду Державного бюджету України облігацій внутрішньої державної позики для погашення заборгованості минулих років дефіцит бюджету зменшився на 36,66% з 64265,5 млн. грн до 23557,6 млн. грн. Проте у 2012 р. видатки перевищили доходи до державного бюджету на 53445,2 млн. грн.

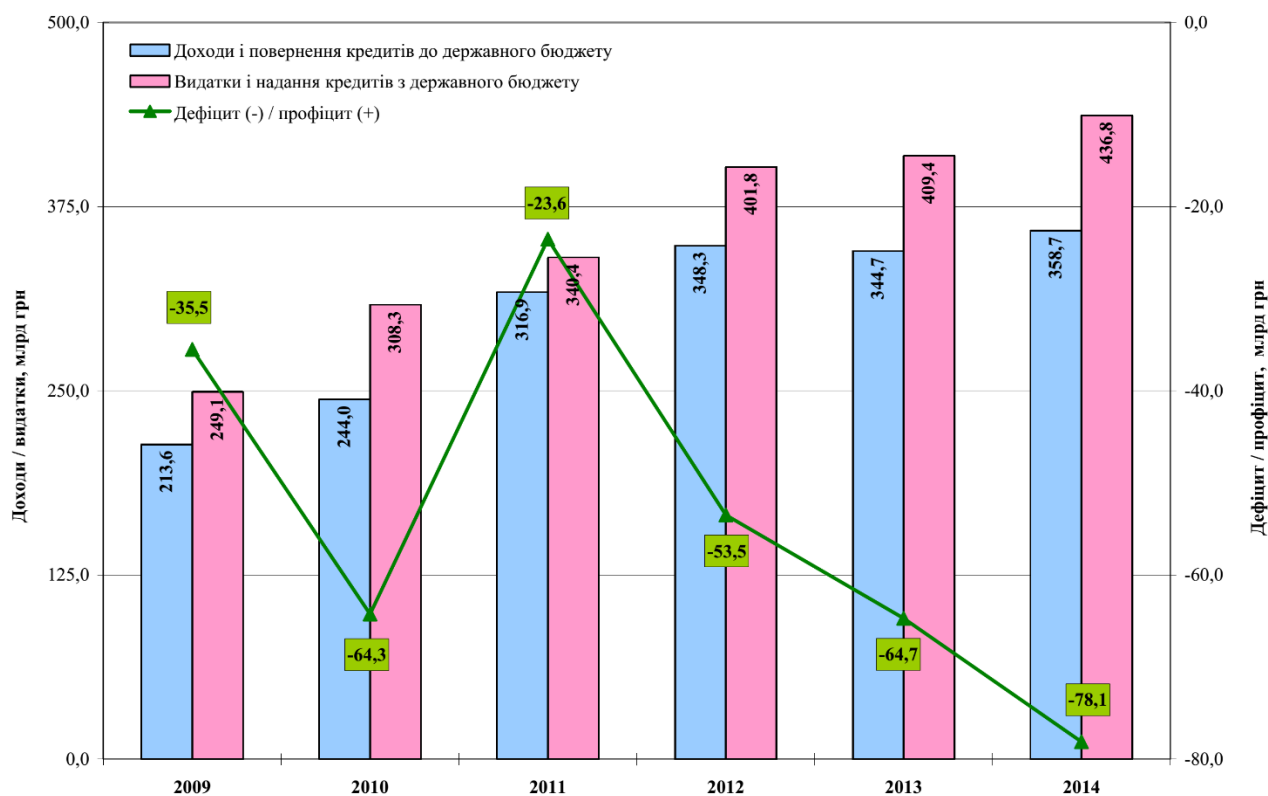

Рис. 2.15 Основні показники виконання Державного бюджету України за 2009–2014 роки [106]

В Україні малий та середній бізнес розглядається державними органами влади лише з позицій поповнення державного бюджету. Зрозуміло, що тут мале та середнє підприємництво відіграє не таку суттєву роль. Проте його значення полягає зовсім в іншому:

- вирішенні проблеми зайнятості населення, в тому числі за рахунок само зайнятості підприємців, створенні нових робочих місць. В розвинених країнах на малий бізнес припадає до 50% всіх зайнятих та до 70-80% нових робочих місць;
- наданні гнучкості економіці шляхом оперативного реагування на зміни кон'юнктури ринку;
- формуванні конкурентного середовища, в тому числі за рахунок обмеження можливостей та ліквідації монополій, стимулювання виробництва тих товарів та послуг, яких потребує споживач;

- визначенні темпів економічного зростання шляхом прискорення реалізації новітніх технічних і комерційних ідей, випуску наукоємної продукції. У США на сектор малого бізнесу припадає близько 50% науково технічних розробок;
- формуванні середнього класу суспільства, послабленні тенденцій до соціальної диференціації, пом'якшенні соціальної напруги і демократизації ринкових відносин.

Проаналізувавши проблеми та можливості формування середнього класу в Україні, можна зробити висновки про те, що в результаті трансформації економіки країни в українському суспільстві середній клас досі не виокремився. В Україні недостатньо розроблені чіткі критерії оцінки та приналежності до середнього класу. На практиці середній клас в Україні - це скоріше самоідентифікація, ніж соціальний статус.

На сучасному етапі розвиток середнього класу потребує докорінної модернізації інститутів держави та формування громадського суспільства, вимагає державного реформування через демократизацію, ефективний розподіл економічної та політичної влади, «прозорість» і підзвітність суспільству. Формування доволі міцного та численного соціального прошарку – середнього класу – стане найважливішою умовою подолання глибокого та стійкого майнового розшарування суспільства на багатих та бідних і злиденних. Будучи задоволеними своїм матеріальним і соціальним становищем, представники середнього класу зберігатимуть соціальний мир і стабільність у суспільстві. Основний шлях формування середнього класу в Україні – це істотне зростання реальної заробітної плати і орієнтація прожиткового мінімуму на більш високу якість життя людини, проте необхідно зважати на те, що підвищення грошових доходів населення має бути узгодженим із іншими макроекономічними показниками, оскільки може спричинити зростання рівня інфляції. Крім того, для ефективності процесів соціальної консолідації, зміцнення держави та становлення соціального класу необхідно впровадити механізм соціального контракту між державою, бізнесом та інститутами громадського суспільства.

Процес формування середнього класу повинен ґрунтуватися на стійкому зростанні конкурентних переваг, які насамперед пов'язані із безробіттям, якістю робочої сили і рівнем її оплати. Основними заходами цього напрямку повинні стати:

- скорочення диференціації доходів найзаможнішої та найбіднішої часток населення шляхом впровадження прогресивної шкали оподаткування, оподаткування нерухомості, товарів розкоші, диференціації податку на додану вартість;
- використання вартісної величини мінімального споживчого бюджету (МСБ) як основи для розрахунку мінімальної заробітної плати, який забезпечує нормальне відтворення робочої сили і формування середнього класу (інтелігенції) у суспільстві в цілому і окремих регіонах зокрема. МСБ розраховувався в Україні з 1991 року, але з 1994 року, з прийняттям відповідної Постанови Кабінету Міністрів України, його рівень не визначається у зв'язку з економічною кризою в країні. Він дозволяє зберегти та відтворювати не лише фізіологічні, а й якісні характеристики трудового потенціалу. Тому, на нашу думку, його доцільно використовувати як основу для визначення соціальних нормативів в країні;
- формування конкурентного середовища між роботодавцями та трудовим потенціалом, організації конкурсів і атестації персоналу;
- посилення захисту прав працівників шляхом розвитку системи договірних відносин у сфері оплати праці (генеральна, галузева, регіональна, колективна угоди та індивідуальний трудовий контракт);
- оптимізація міжгалузевої, міжпрофесійної, міжкваліфікаційної та міжпосадової диференціації оплати праці.

Важливість політики формування доходів обумовлена тим, що низький рівень доходів населення виступає головним стримуючим чинником споживчого ринку, а отже, і сфери прикладання праці. Рівень доходів населення, що безпосередньо впливає на відтворення трудового потенціалу, не

забезпечує якісного належного відтворення фізіологічних, професійних, трудових, інтелектуальних здібностей, формування інтелігенції, середнього класу у суспільстві.

У соціально-економічних умовах розвитку суспільства, що склалися наразі, середній клас можна розглядати як дійсний локомотив економіки та головну складову політики подолання бідності в Україні.

Соціальний захист слід розглядати як систему законодавчих, економічних, соціально-психологічних гарантій, яка надає працездатним громадянам рівні умови для покращання свого добробуту за рахунок особистого трудового вкладу, а непрацездатним та соціально-вразливим верстам населення – перевагу у користуванні суспільними фондами споживання, пряму матеріальну підтримку, зниження податків.

Період становлення ринкової економіки перед соціальною політикою активізує складні завдання. Зараз фактом дійсності стає те, що соціальний захист людей праці і всього населення знизився. Причиною є те, що на перехідний період недостатньо

2.3 Самоідентифікація населення у процесі формування середнього класу

Для вимірювання середнього класу, за суб'єктивним критерієм, зазвичай використовується метод самооцінювання (метод класової самоідентифікації) - дослідник пропонує респонденту оцінити своє становище по класовій шкалі. Цей метод має велику погрішність, оскільки велика частина респондентів психологічно не зможе віднести себе до нижчого класу, навіть якщо він до такого і буде належати [18].

З метою дослідження самооцінки населенням України рівня своїх доходів та економічних очікувань на майбутнє, Державним комітетом статистики у

січні 2015 р. проведене опитування домогосподарств, які брали участь у вибіркового обстеженні умов їхнього життя у 2014р.

Підсумки опитування свідчать, що порівняно з 2013р. відбулися певні зміни у структурі оцінок домогосподарствами стану свого добробуту.

Таблиця 2.8

Розподіли домогосподарств за самооцінкою рівня своїх доходів [125, 126]

	Усі домогосподарства з дітьми					Усі домогосподарства без дітей	
	2013	2014				2013	2014
		усі домогосподарства	у т.ч. з кількістю дітей				
1	2		3	4	5	6	7
Кількість домогосподарств (тис.)	6429,4	5495,9	4045,7	1276,9	173,3	9979,0	8959,6
Розподіл домогосподарств за самооцінкою рівня їх доходів (%)							
було достатньо і робили заощадження	10,8	7,9	8,0	7,1	13,0	10,6	8,0
було достатньо, але заощаджень не робили	53,9	51,7	52,0	50,6	49,8	49,2	44,0
постійно відмовляли у найнеобхіднішому, крім харчування	32,0	36,8	37,0	37,8	26,8	36,6	44,3
не вдавалося забезпечити навіть достатнє харчування	3,3	3,6	3,0	4,5	10,4	3,6	3,7
Кількість домогосподарств, рівень доходу яких не дозволяв забезпечити навіть достатнє харчування (тис.)	202,4	197,4	121,7	57,7	18,0	356,0	330,9
з них повідомили, що							
можливість харчуватися гарячими стравами вони мали (%)							
щодня	95,9	85,4	84,2	87,9	84,9	73,0	67,3

Продовження таблиці 2.8

1	2	3	4	5	6	7	8
майже кожного дня	4,1	7,6	4,4	12,1	15,1	23,5	27,2
інколи	-	7,0	11,4	-	-	3,5	5,5
не могли давати дітям (тис.)							
фрукти чи соки	124,2	120,0	76,5	32,4	11,1	x	x
їжу або гроші на харчування в школі	40,1	28,9	10,4	13,1	5,4	x	x
ласощі хоча б раз на тиждень	82,2	72,9	39,8	27,7	5,4	x	x
Із загальної кількості частка домогосподарств відповідної групи (%), які повідомили, що при значному збільшенні доходів вони б спрямували додаткові кошти в першу чергу на							
їжу	14,0	18,4	17,9	18,7	27,8	22,1	25,3
одяг, взуття	32,5	37,4	36,9	37,8	45,7	26,9	30,6
побутову техніку	35,8	32,2	33,1	29,1	33,3	31,4	31,1
лікування	23,8	26,5	26,1	26,5	34,8	59,0	60,3
відпочинок	58,9	58,8	59,6	57,5	48,6	53,1	49,6
освіту	33,5	33,5	32,7	35,6	36,6	8,5	7,5
автомобіль	21,1	18,8	20,0	16,2	10,1	14,7	14,1
житло	49,1	45,7	44,2	51,1	41,4	39,2	38,7
накопичення	21,1	19,6	20,6	17,3	14,1	32,3	32,2
розвиток підприємництва	7,5	7,7	7,6	8,5	5,4	4,5	3,4
інше	1,2	0,9	0,8	0,8	2,3	4,7	4,8

Частка домогосподарств, які оцінили рівень своїх доходів як достатній, склала 55%, що на 7 в.п. менше, ніж у 2013р. При цьому частка домогосподарств, які повідомили, що мали можливість робити заощадження скоротилася на чверть і становила 8% (рис. 2.16). Вважали свій дохід достатнім для нормального харчування, але обмежували себе у споживанні непродовольчих товарів та послуг 41% домогосподарств (у 2013р. – 35%). Близько 4% домогосподарств (на 0,2 в.п. більше, ніж у 2013р.) повідомили, що не змогли забезпечити навіть достатнє харчування, разом з тим серед багатодітних домогосподарств частка таких домогосподарств збільшилась на 4 в.п. і склала 10%.

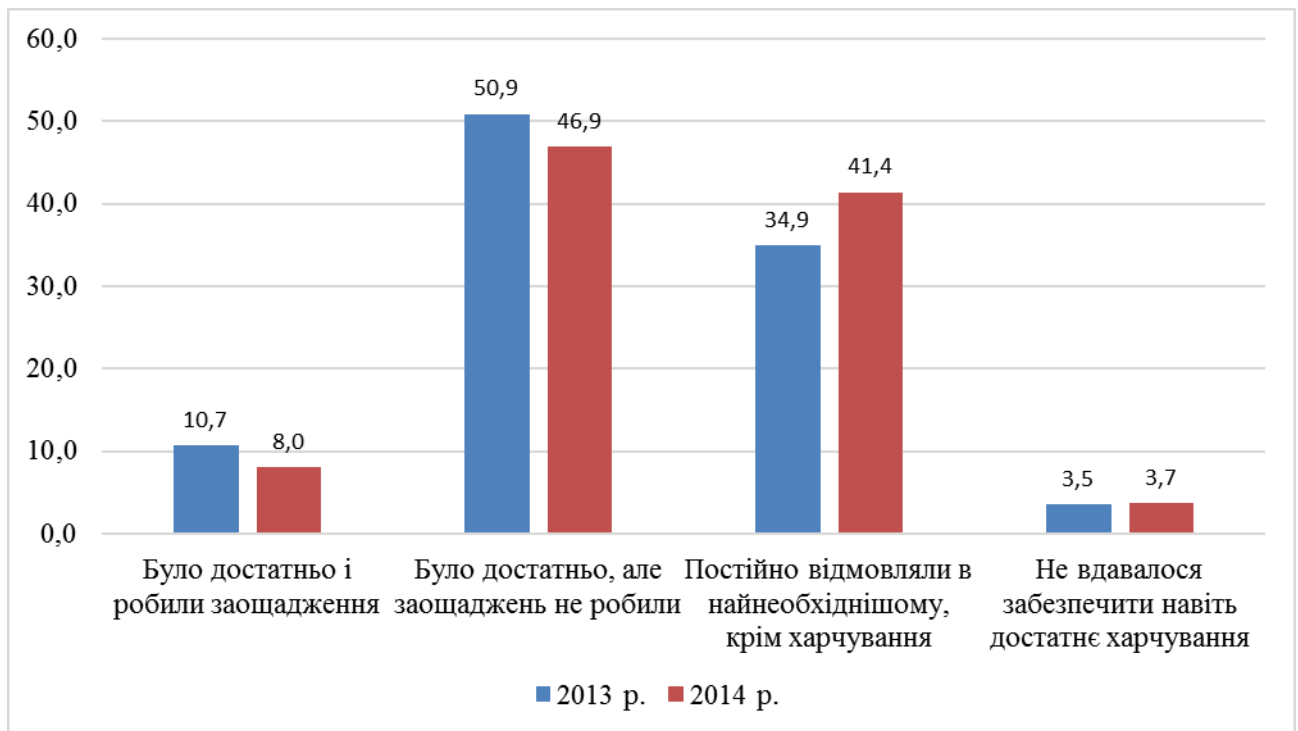

Рис. 2.16 Розподіл домогосподарств за самооцінкою рівня своїх доходів у 2013-2014рр., % [125, 126]

Більш високі оцінки рівня добробуту переважали серед сільських домогосподарств порівняно з міськими. Рівень своїх доходів як достатній для того, щоб робити заощадження, оцінили 9% сільських домогосподарств, що на 0,8 в.п. більше, ніж серед міських. Серед сільських домогосподарств 3% не змогли забезпечити навіть достатнє харчування, а серед міських – 4% домогосподарств.

Із числа домогосподарств, рівень доходу яких не дозволяв забезпечити навіть достатнє харчування, переважна більшість в усіх групах домогосподарств, незалежно від місця проживання, наявності та кількості дітей, повідомили, що все ж таки мали можливість харчуватися гарячими стравами щодня.

Порівняно з 2013р. дещо зросла частка домогосподарств з дітьми, які через нестачу коштів не могли давати дітям фрукти чи соки – 2,2% домогосподарств проти 1,9% у 2013р. Не могли давати дітям їжу або гроші на харчування в школі 0,5% домогосподарств з дітьми (у 2013р. – 0,6%). Серед

багатодітних домогосподарств не мали змоги давати дітям їжу або гроші на харчування в школі 3% домогосподарств (у 2013р. – 2%), фрукти чи соки – 6% (4%).

У ході дослідження першочергового спрямування можливих додаткових коштів респондентам було запропоновано визначити три пріоритетні напрямки. При значному збільшенні доходів більше половини домогосподарств спрямували б додаткові кошти в першу чергу на відпочинок, 48% – на лікування, 41–27% – відповідно на поліпшення житлових умов, на придбання одягу й взуття, побутової техніки та на накопичення, 23% – на покращання харчування. Порівняно з 2013р. на 2–0,5 в.п. скоротилися частки домогосподарств, які витратили б додаткові кошти на відпочинок, придбання побутової техніки, поліпшення житлових умов, на придбання автомобіля, на освіту, на накопичення та на розвиток підприємництва. Разом з тим на 4–1,8 в.п. зросли частки респондентів, які спрямували б кошти на придбання одягу і взуття, на покращання харчування та на лікування.

Існує певна різниця у пріоритетних напрямках спрямування додаткових коштів між домогосподарствами, що проживають у містах та домогосподарствами сільської місцевості.

Найпріоритетнішим напрямом спрямування додаткових коштів сільських домогосподарств були витрати на лікування. Міські ж домогосподарства спрямували б додаткові кошти в першу чергу на відпочинок.

Серед домогосподарств з дітьми, як і у 2013р., 59% респондентів у першу чергу направили б додаткові кошти на відпочинок. Незважаючи на те, що підвищення освітнього рівня є потужним фактором зменшення ризику бідності, суттєва частка багатодітних домогосподарств, рівень матеріального добробуту яких більш низький порівняно з іншими групами домогосподарств, вказали в якості першочергових пріоритетів інші напрями використання додаткових грошових коштів, зокрема такі як відпочинок – 49% (у 2013р. – 48%), придбання одягу та взуття – 46% (41%), поліпшення житлових умов – 41% (59%), на лікування – 35% (17%), на придбання побутової техніки – 33% та

покращання харчування – 28% (відповідно 35% та 24%). Визначили витрати на освіту як першочерговий напрям, як і в минулому році, лише 37% таких домогосподарств.

Бажання спрямувати додаткові кошти на накопичення більш поширене серед домогосподарств без дітей: як і у 2013р., цей напрямок вказали майже третина респондентів цієї групи, в той час як серед домогосподарств з дітьми – кожне п'яте. У ході опитування домогосподарствам було запропоновано вказати, яка сума грошей необхідна в середньому кожній особі на місяць, щоб не відчувати себе бідними (табл. 2.9).

Таблиця 2.9

Розподіл домогосподарств за розміром середньодушового грошового доходу на місяць, який домогосподарство вважає достатнім, щоб не відчувати себе бідним (%) [125, 126]

Розподіл домогосподарств за розміром середньодушового грошового доходу на місяць (грн.), який домогосподарство вважає достатнім, щоб не відчувати себе бідним (%)	Усі домогосподарства		у т.ч. проживають				Усі домогосподарства з дітьми		Усі домогосподарства без дітей	
			у міських поселеннях		у сільській місцевості		2013	2014	2013	2014
	2013	2014	2013	2014	2013	2014				
до 2300,0	15,2	9,2	14,3	7,1	17,5	13,2	14,9	8,5	15,5	9,5
2300,1–3100,0	26,9	24,5	26,1	23,6	28,8	26,3	24,3	22,2	28,6	25,9
3100,1–3900,0	4,6	4,3	4,5	4,4	4,9	4,1	4,4	3,6	4,6	4,8
3900,1–4700,0	13,9	14,6	13,5	14,7	14,6	14,5	12,3	14,4	14,8	14,8
4700,1–5500,01	39,4	21,8	41,6	22,8	34,2	19,7	44,1	21,9	36,5	21,7
5500,1–6300,0	-	7,0	-	7,1	-	6,7	-	7,9	-	6,4
6300,1–7100,0	-	3,9	-	4,0	-	3,8	-	4,4	-	3,6
7100,1–7900,0	-	0,1	-	0,1	-	0,3	-	0,2	-	0,1
7900,1–8700,0	-	5,7	-	6,3	-	4,6	-	6,0	-	5,6
понад 8700,0	-	8,9	-	9,9	-	6,8	-	10,9	-	7,6

Найбільша частка домогосподарств вказала дохід у розмірі 2300–3100 грн. Цю суму зазначила четверта частина домогосподарств. Наступним за

ступенем поширення був дохід у розмірі 4700–5500 грн., який зазначили 22% домогосподарств.

Сільські домогосподарства, як і раніше, вважали достатнім для того, щоб не відчувати себе бідними, нижчі розміри грошових доходів порівняно з міськими. Так, 40% домогосподарств на селі (у 2013р. – 46%) для задоволення основних потреб визначило достатнім грошовий дохід однієї особи на місяць в розмірі до 3100 грн., а серед міських домогосподарств такі оцінки надала в 1,3 рази менша частка респондентів.

Рівні середньодушового грошового доходу, які на думку домогосподарств достатні для того, щоб не відчувати себе бідними, у розмірах 2300–3100 грн. та 4700–5500 грн. були найбільш поширеними серед усіх груп домогосподарств, незалежно від місця проживання, наявності та кількості дітей, рівня матеріального забезпечення (рис. 2.17).

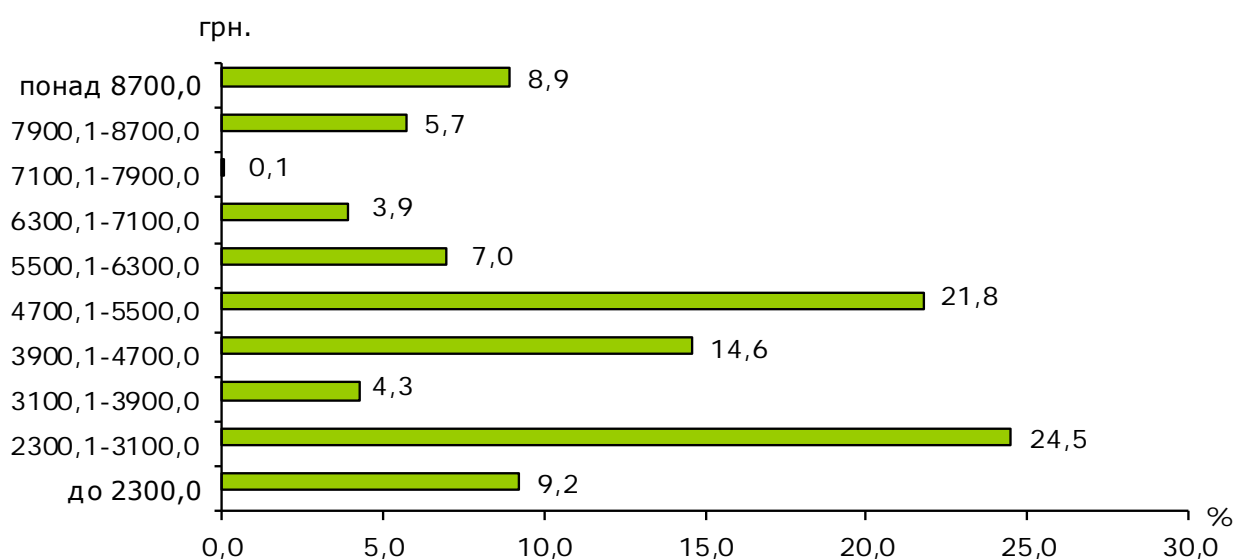

Рис. 2.17 Розподіл домогосподарств за розміром середньодушового грошового доходу на місяць, який домогосподарства вважає достатнім, щоб не відчувати себе бідним (2014 р.) [126]

Для дослідження критеріїв визначення середнього класу як основи стабільного розвитку суспільства, респондентам було запропоновано визначити

розмір середньодушового грошового доходу на місяць, який за їхньою думкою відповідає мінімальній межі майнового становища середнього класу (табл. 2.10) [125, 126].

Таблиця 2.10

Розподіл домогосподарств за розміром середньодушового грошового доходу на місяць, який, за їх оцінкою, відповідає майновому становищу середнього класу [125, 126]

Розподіл домогосподарств за розміром середньодушового грошового доходу на місяць (грн.), який, за їх оцінкою, відповідає майновому становищу середнього класу (%)	Усі домогосподарства		у т.ч. проживають				Усі домогосподарства з дітьми		Усі домогосподарства без дітей	
			у міських поселеннях		у сільській місцевості		2013	2014	2013	2014
	2013	2014	2013	2014	2013	2014				
до 6000,0	25,6	17,8	22,4	15,2	32,8	23,1	22,5	13,6	27,5	20,3
6000,1–8000,0	18,6	14,7	19,2	14,7	17,5	14,7	18,1	13,9	19,0	15,1
8000,1–10000,0	23,3	24,9	24,8	26,0	20,0	22,6	24,1	26,3	22,9	24,0
10000,1–12000,0	5,3	5,5	5,0	5,5	5,4	5,6	6,3	5,2	4,4	5,7
12000,1–14000,01	27,2	2,4	28,6	2,2	24,3	3,0	29,0	2,5	26,2	2,4
14000,1–16000,0	-	14,7	-	15,5	-	13,1	-	15,3	-	14,4
16000,1–18000,0	-	3,5	-	3,5	-	3,4	-	4,1	-	3,1
18000,1–20000,0	-	8,2	-	9,0	-	6,7	-	9,2	-	7,7
20000,1–22000,0	-	0,2	-	0,1	-	0,3	-	0,1	-	0,2
понад 22000,0	-	8,1	-	8,3	-	7,5	-	9,8	-	7,1

Незалежно від типу домогосподарства найбільша частка опитаних (у середньому чверть домогосподарств) вказали дохід в межах 8000,1–10000,0 грн. на місяць. Наступним за ступенем поширення оцінок був дохід у розмірі до 6000,0 грн., який вказали 18% респондентів (рис. 2.18).

Структура відповідей сільських домогосподарств щодо середньодушових грошових доходів середнього класу зміщена порівняно з міськими домогосподарствами у бік більш низьких оцінок, що значною мірою пояснюється впливом наявності натуральних надходжень на споживання та рівнем добробуту селян [126].

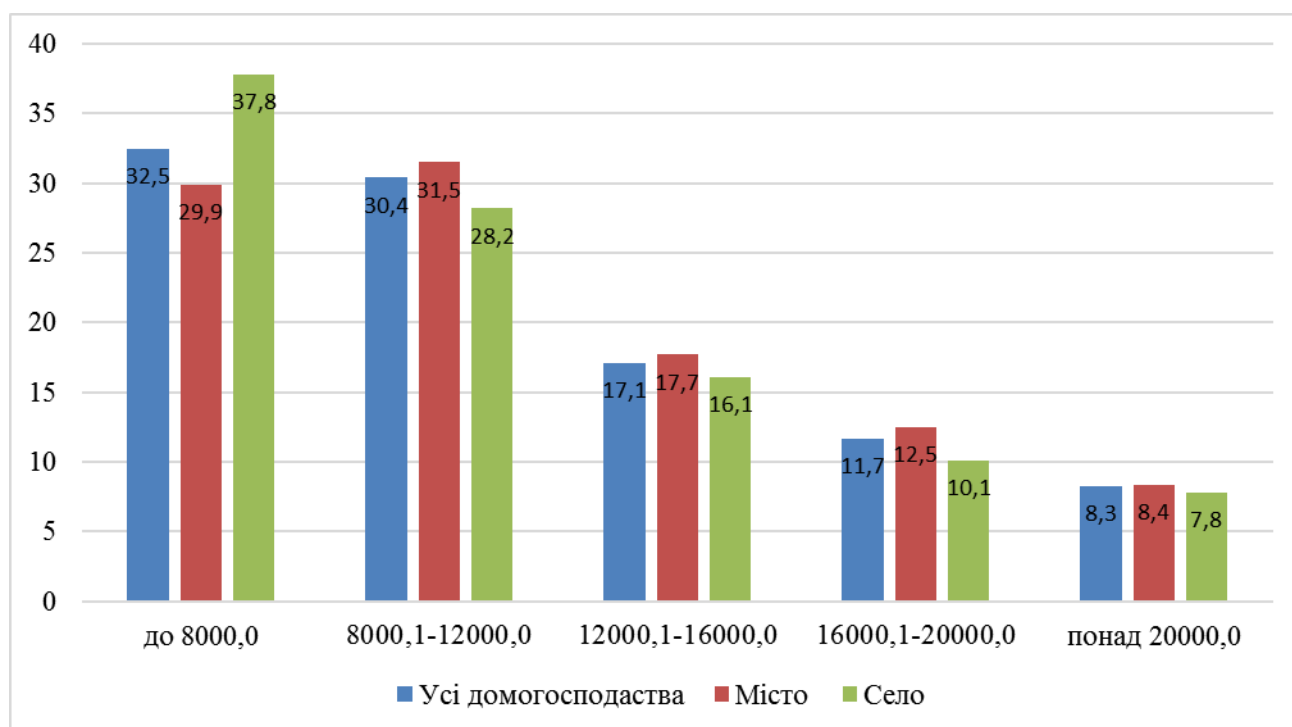

Рис. 2.18 Розподіл оцінок домогосподарств за розміром середньодушового грошового доходу на місяць, який має відповідати майновому стану середнього класу у 2014 р., % [126]

Для дослідження питань суб'єктивної бідності та соціальної самоідентифікації домогосподарствам було запропоновано визначити, до якого класу за оцінкою матеріального добробуту вони себе відносять [125, 126]. За результатами опитування 71% респондентів віднесли себе до бідних (у 2013р. – 68%), 29% – до небідних, але ще не представників середнього класу (31%), не змінилася порівняно з попереднім опитуванням частка респондентів, які віднесли себе до представників середнього класу (0,8%), і жоден з респондентів, як і у попередньому році, не вважав себе заможним. Така структура відповідей характерна для всіх груп домогосподарств незалежно від місця проживання, наявності та кількості дітей.

За результатами дослідження думки респондентів щодо найбільших соціальних та особистих цінностей майже усі групи домогосподарств, як і у 2013р., основним пріоритетом вказали здоров'я (у середньому 77%

респондентів), другим – сім'ю, дітей (61%), третім – впевненість у завтрашньому дні (37%) (Табл. 2.11).

Таблиця 2.11

Розподіли домогосподарств за оцінками найбільш значущих для них суспільних та особистих цінностей [126]

Розподіл домогосподарств (%), які повідомили, що найбільшою цінністю для них є	Усі домогосподарства		у т.ч. проживають			
			У міських поселеннях		У сільській місцевості	
	2013	2014	2013	2014	2013	2014
за першим ступенем значущості						
здоров'я	78,8	77,0	77,4	76,0	82,0	78,8
сім'я, діти	16,7	17,6	17,4	17,6	15,0	17,6
матеріальний добробут	2,0	2,0	2,4	2,6	1,2	0,9
робота, кар'єра	0,9	0,7	1,1	0,8	0,4	0,3
освіта	0,2	0,1	0,3	0,2	-	-
друзі, спілкування	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
впевненість у завтрашньому дні	1,1	2,3	1,2	2,5	1,0	1,9
соціальна справедливість	0,2	0,2	0,1	0,2	0,3	0,4
за другим ступенем значущості						
здоров'я	15,3	16,5	15,6	16,1	14,4	17,3
сім'я, діти	62,2	60,5	59,5	58,9	68,3	63,7
матеріальний добробут	12,4	10,4	13,5	10,7	9,8	9,8
робота, кар'єра	3,4	3,5	4,1	4,1	2,0	2,0
освіта	0,9	0,7	1,1	1,0	0,4	0,1
друзі, спілкування	0,6	0,6	0,7	0,8	0,4	0,4
впевненість у завтрашньому дні	4,3	6,6	4,6	7,1	3,8	5,7
соціальна справедливість	0,9	1,2	0,9	1,3	0,9	1,0
за третім ступенем значущості						
здоров'я	2,1	2,4	2,1	2,7	1,9	1,9
сім'я, діти	4,4	4,4	4,9	4,6	3,1	3,8
матеріальний добробут	37,5	35,1	36,2	33,6	40,7	38,2
робота, кар'єра	10,8	8,6	11,1	9,7	10,1	6,4
освіта	2,5	1,8	2,6	2,1	2,3	1,1
друзі, спілкування	3,4	2,9	3,8	3,2	2,5	2,4
впевненість у завтрашньому дні	32,5	36,6	32,6	35,9	32,4	37,9
соціальна справедливість	6,8	8,2	6,7	8,2	7,0	8,3

Незалежно від місця проживання, більшість респондентів (62%), як і раніше, вважали, що відповідальність за їх добробут має нести як держава, так і вони самі, 17% – переважно держава, 12% – повністю держава, 9%

домогосподарств покладалася у забезпеченні належного рівня свого добробуту переважно або виключно на себе (рис. 2.19).

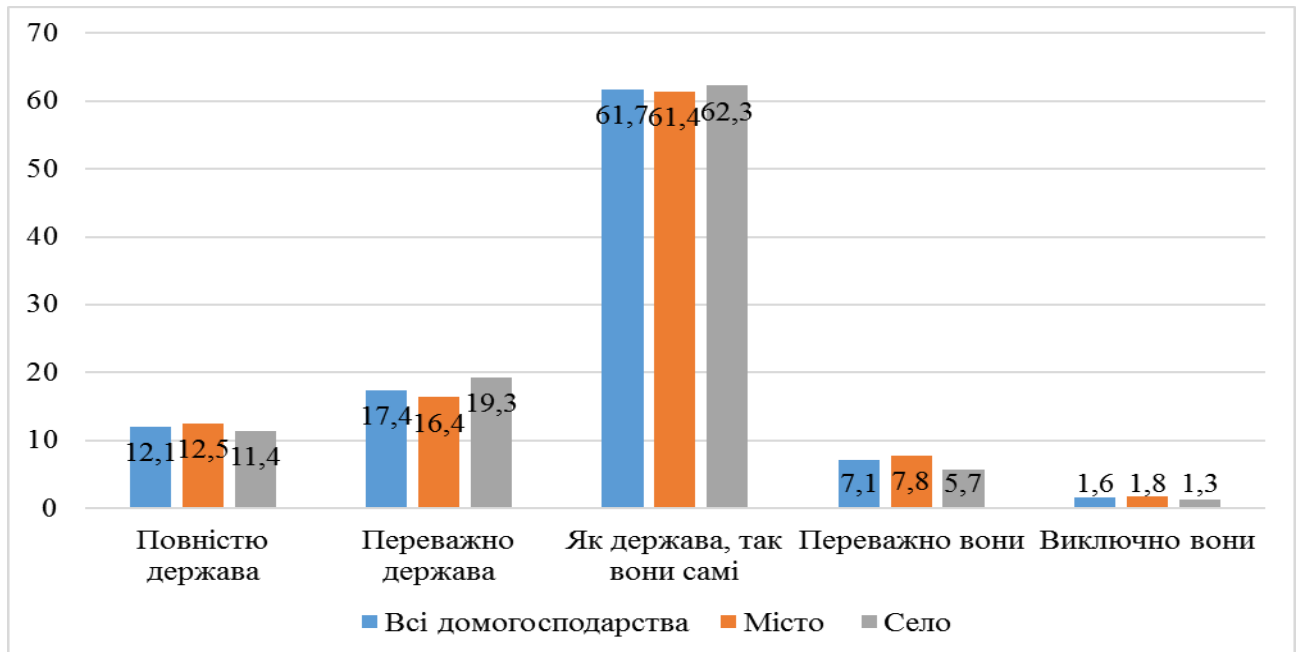

Рис. 2.19 Частка домогосподарств, які вважають, що їх добробут має нести відповідальність у 2014 р. (%) [150]

Розподіл домогосподарств за очікуваннями щодо змін їхнього економічного становища на наступні 12 місяців засвідчив, що майже дві третини домогосподарств очікують погіршення свого добробуту (у січні 2014р. таких домогосподарств було 23%), 29% – не сподіваються на зміну свого матеріального становища (66%), і лише 4% оптимістично дивляться у майбутнє і сподіваються на покращання існуючого становища (десята частина) [125, 126]. Порівняно з підсумками аналогічного опитування у січні 2014р. відбулося зменшення часток домогосподарств з оптимістичними очікуваннями серед усіх типів домогосподарств незалежно від місця проживання та наявності дітей (табл. 2.12).

Зміни у розподілі домогосподарств за оцінками розвитку економіки на наступні 12 місяців засвідчили про поширення достатньо песимістичних очікувань. Збільшилася частка респондентів, які оцінили майбутні 12 місяців як несприятливий час для розвитку економіки (з 20% до 54%), відповідно зменшилася частка домогосподарств, які сподівалися на сприятливі умови для

розвитку економіки (з 19% до 6%). Також скоротилася (з 38% до 15%) частка домогосподарств, які не очікують суттєвих змін у розвитку економіки України. У той же час 23% (21%) вважають, що наступні 12 місяців будуть для розвитку економіки держави несприятливими, але не в усьому та 2% не змогли визначитись з відповіддю.

Таблиця 2.12

Розподіли домогосподарств за оцінкою зміни їх матеріального стану та економічними очікуваннями на наступний рік [150]

Із загальної кількості частка домогосподарств (%), які вважають, що	усі домогосподарства		у т.ч. проживають			
			у міських поселеннях		у сільській місцевості	
	2013	2014	2013	2014	2013	2014
їх матеріальний стан у наступному році						
покращиться	10,1	3,5	10,6	3,9	8,9	2,9
залишиться без змін	65,7	28,9	64,5	26,5	68,4	33,5
погіршиться	22,7	65,3	23,6	67,1	20,4	61,8
не змогли відповісти	1,5	2,3	1,3	2,5	2,3	1,8
наступний рік буде для розвитку економіки України						
сприятливим	2,6	0,7	3,0	0,6	1,9	0,8
сприятливим, але не в усьому	16,4	5,8	15,9	6,0	17,6	5,5
без будь-яких відчутних змін	38,0	15,3	37,3	14,5	39,7	16,9
несприятливим, але не в усьому	21,3	22,9	22,1	23,5	19,3	21,5
несприятливим	20,2	53,6	20,2	53,6	20,0	53,7
не змогли відповісти	1,5	1,7	1,5	1,8	1,5	1,6

Також доцільним є аналіз дослідження проведеного соціологічною службою Українського центру економічних і політичних досліджень імені Олександра Разумкова з 19 по 25 червня 2008 року. Було опитано 2014 респондентів віком від 18 років у всіх областях України, Києві та АР Крим за вибіркою, що репрезентує доросле населення України за основними соціально-демографічними показниками. Теоретична похибка вибірки (без врахування дизайн-ефекту) не перевищує 2,3% з імовірністю 0,95.

На запитання «Якщо українське суспільство умовно поділити на три соціальні класи, то до якого класу Ви себе віднесли б?» (Рис. 2.20) 50,7% громадян України відповіли, що відносять себе до середнього класу.

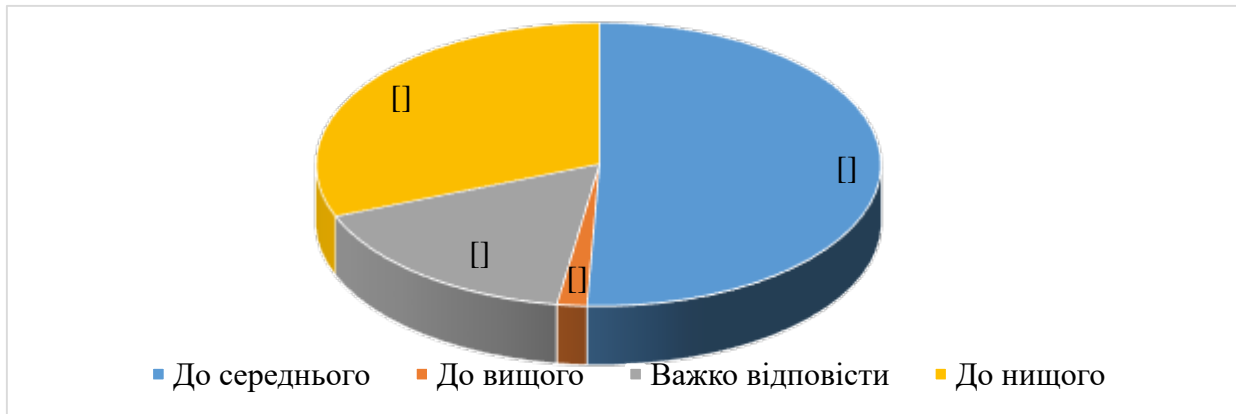

Рис. 2.20 Розподіл відповідей щодо віднесення себе до класової групи (2008 р.) [133]

Попри те, що 50,7% громадян України вважають себе представниками середнього класу, за додатковими психологічними та майновими ознаками дослідники визначили, що лише 17,6% жителів України на сьогодні можна вважати представниками середнього класу.

Якщо ж вважати середній клас не лише економічною категорією, а й основним рушієм демократичних перетворень в країні, що передбачає його залучення до громадської діяльності, тоді до середнього класу в Україні можна зарахувати лише 2,6% громадян [37]. На запитання „Чому Ви віднесли себе до середнього класу?” (Рис. 2.21) більшість респондентів – 29,3% спираються на об’єктивну причину наявність доходу.

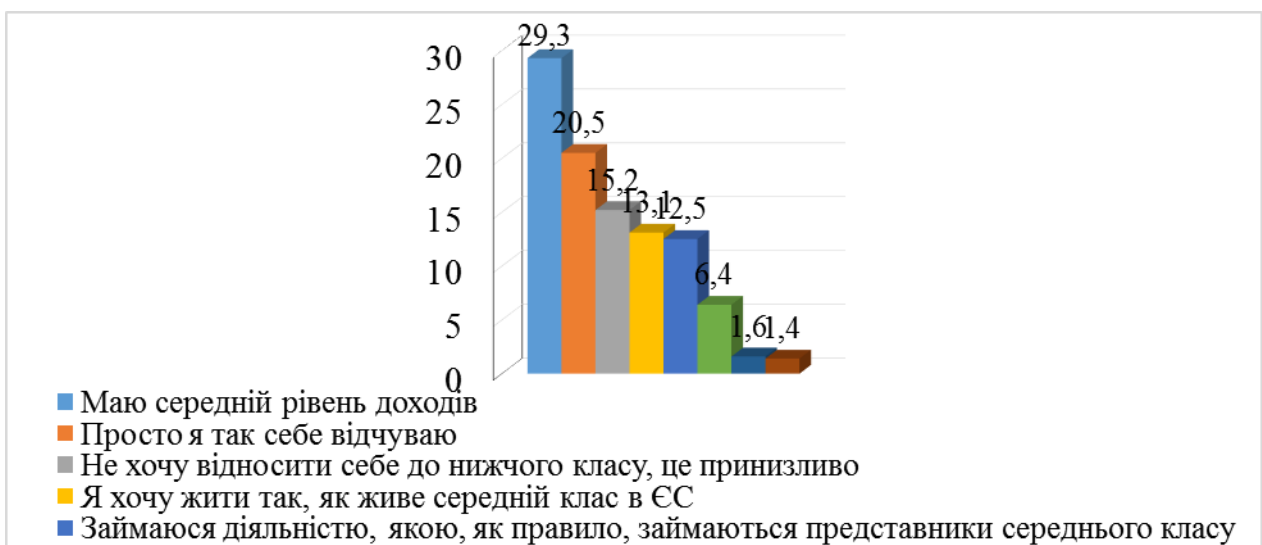

Рис. 2.21 Розподіл відповідей щодо причин віднесення себе до представників середнього класу (2008 р.) [133]

Тож, доцільним є проаналізувати рівень фінансового становища громадян. На питання «Яке з наведених суджень найбільшою мірою відповідає фінансовому становищу Вашої родини?» (табл.2.13), більшість відповіли що вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей (41,1%) та у цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку, таких як меблі, холодильник, телевізор, уже викликає труднощі (38,1%). Це підтверджує той факт, що 50,7 % респондентів що віднесли себе до середнього класу (Рис. 2.21) недостатньо усвідомлюють який саме рівень доходів дозволяє відносити себе до середнього класу [133].

Таблиця 2.13

**Розподіли відповідей щодо самооцінки рівня фінансового становища у
2004-2011рр., % [133]**

1	2 У цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку, таких як меблі, холодильник, телевізор, уже викликає труднощі	3 Вистачає на харчування та на придбання необхідних недорогих речей	4 Ледве зводимо кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти	5 Живемо забезпечено, але зробити деякі покупки ми поки що не в змозі (купити квартиру, автомобіль тощо)	6 Ми можемо собі дозволити придбати практично все, що хочемо	7 Важко відповісти/не відповіли
Жов. 2011	38.1	41.1	13.8	5.8	0.2	1.0
Сер. 2011	42.1	35.6	14.4	6.1	0.1	1.7
Чер. 2011	35.2	38.9	18.8	5.6	0.2	1.3
Трав. 2011	36.0	39.7	17.5	5.7	0.2	0.9
Квіт. 2011	33.7	42.2	17.3	6.0	0.3	0.5
Бер. 2011	33.6	39.6	20.7	3.4	0.2	2.4
Лют. 2011	32.8	40.5	18.3	6.7	0.2	1.6
Лис. 2010	39.4	37.0	15.0	6.5	0.6	1.5
Жов. 2010	37.2	38.3	16.8	6.0	0.1	1.7
Трав. 2010	36.7	36.5	14.9	8.8	0.3	1.7
Квіт. 2010	34.7	40.1	17.2	6.6	0.3	1.0
Бер. 2010	36.6	41.4	14.0	6.4	0.3	1.2
Січ. 2010	36.7	39.1	14.8	7.3	0.6	1.5
Груд. 2009	30.9	40.7	21.8	5.1	0.3	1.2
Жов. 2009	37.5	37.0	17.3	6.7	0.3	1.3
Лип. 2009	33.7	39.4	17.4	8.0	0.5	1.0
Квіт. 2009	37.0	36.4	15.6	9.0	0.4	1.6
Бер. 2009	30.9	39.4	22.5	5.4	0.2	1.6
Груд. 2008	34.4	38.6	18.4	7.0	0.6	1.1

Продовження табл. 2.13

1	2	3	4	5	6	7
Жов. 2008	41.4	33.2	12.6	10.6	0.9	1.3
Сер. 2008	46.0	26.8	8.7	15.7	1.1	1.6
Чер. 2008	38.6	31.4	11.6	14.3	1.1	3.0
Бер. 2008	39.2	34.4	15.2	8.5	0.6	2.1
Лют. 2008	42.9	33.9	12.5	9.4	0.2	1.1
Груд. 2007	45.1	32.3	11.8	9.1	1.0	0.7
Вер. 2007	41.2	35.8	13.9	7.3	0.5	1.3
Квіт. 2007	40.0	37.0	14.2	7.5	0.4	0.9
Груд. 2006	36.0	37.2	16.3	8.0	0.2	2.3
Лист. 2006	37.2	38.9	15.3	6.8	0.2	1.6
Чер. 2006	35.9	39.1	17.1	6.1	0.2	1.6
Груд. 2005	33.5	39.6	19.7	5.3	0.5	1.4
Жов. 2005	30.2	41.3	23.1	3.6	0.1	1.7
Сер. 2005	33.0	42.8	17.7	5.0	0.5	1.0
Квіт. 2005	34.4	42.0	16.1	5.2	0.2	2.1
Лют. 2005	31.7	43.2	18.3	5.2	0.4	1.2
Бер. 2004	26.4	42.4	25.8	3.9	0.1	1.4

На питання „Якщо Ви раптом втратите джерело доходів, як Ви вважаєте, на який час Вам вистачить Ваших заощаджень?” відповіді розподілилися наступним чином (рис. 2.22.):

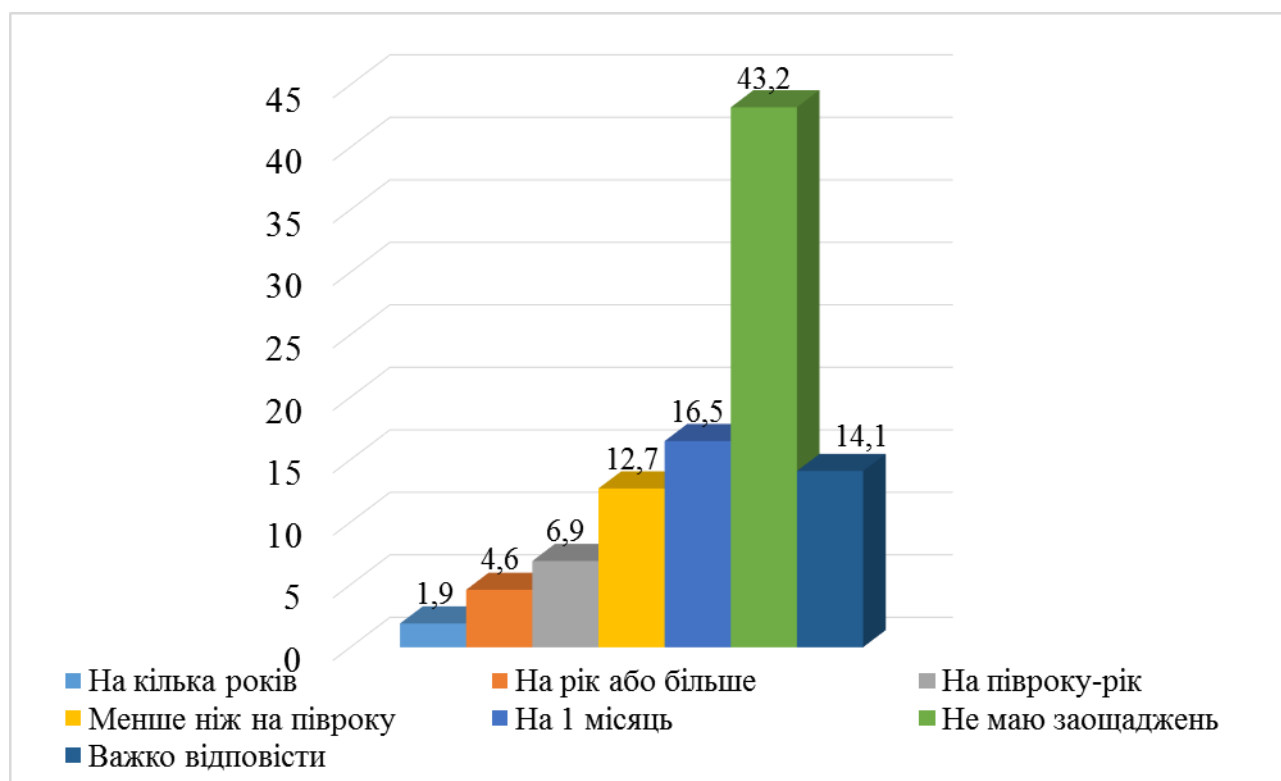

Рис. 2.22 Наявність заощаджень у опитуваних (2008 р.) [133]

Тобто, 43,2% опитаних зовсім не мають заощаджень. Це свідчить про низький рівень доходів, які повністю йдуть на задоволення короткострокових потреб.

На питання «Що з переліченого Ви маєте у своїй власності?» (табл. 2.14) 79,5% відповіли що мають у своїй власності квартиру, 27,5% мають автомобіль, проте нерухомість в Україні не може бути критерієм приналежності до середнього класу, оскільки більшість громадян живуть у приватизованих квартирах, отриманих ще в радянський час. І навпаки, відсутність особистого автомобіля може бути результатом того, що в даний момент люди інвестують в освіту або нове житло.

Таблиця 2.14

Наявність у власності предметів тривалого користування (2008 р.) [133]

	Так	Ні	Не відповіли
Нерухомість, яку Ви здаєте в оренду	4.0	95.7	0.3
Цінні папери, акції	5.6	93.9	0.5
Засоби виробництва	11.9	87.6	0.5
Земельна ділянка	54.0	45.4	0.6
Мобільний телефон	73.1	26.5	0.3
Комп'ютер	32.7	66.8	0.5
Відеомагнітофон	49.3	50.3	0.4
Телевізор	95.2	4.5	0.2
Пральна машина	81.4	18.4	0.2
Холодильник	93.8	5.8	0.4
Заміський будинок	16.8	82.6	0.6
Автомобіль	27.5	72.3	0.3
Квартира	79.5	20.1	0.3

Опитуваним було запропоновано вибрати твердження, з яким вони більшою мірою згодні про розрив багатих і бідних (рис.2.23)

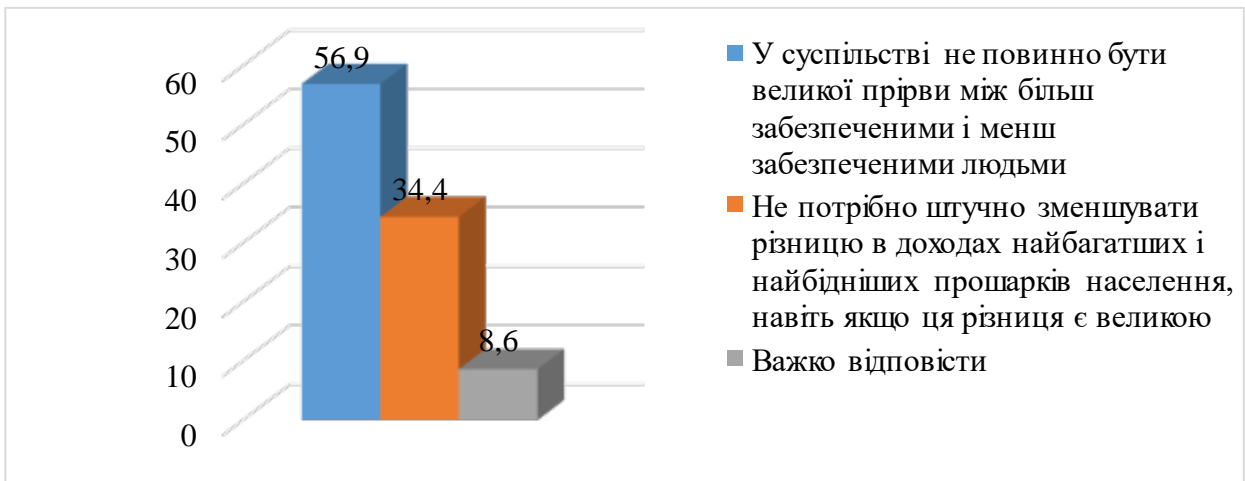

Рис. 2.23 Необхідність державного втручання у формування середнього класу у 2008 р. (%) [133]

Більшість опитуваних (56,9%) наголосили на тому що у суспільстві не повинно бути великої прірви між менш забезпеченими та більш забезпеченими людьми.

Центр Разумкова проводить дослідження пов'язані з самоідентифікацією середнього класу з початку 2000-х років. Дослідження проводилося з 19 по 24 липня 2014р. в усіх регіонах України, за винятком Криму, за вибіркою, що є репрезентативною для населення України за основними соціально-демографічними показниками. Опитано 1 010 респондентів віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує 3,2%. За результатами досліджень, виконаних соціологічною службою Центру Разумкова у 2002, 2005, 2008 і 2009 роках (опитано, відповідно 2 000, 1993, 2016 і 2010 респондентів за вибіркою, що репрезентує доросле населення України, теоретична похибка вибірки не перевищує 2,3%), а також з результатами опитування, проведеного фірмою Taylor Nelson Sofres – Ukraine за загальнонаціональною репрезентативною вибіркою (1200 осіб) у листопаді 2002р.

Оскільки тема дослідження Центру Разумкова насамперед пов'язана з вивченням соціальної активності представників середнього класу, під час аналізу результатів пілотного дослідження, ідентифікації середнього класу та порівнянні соціальних характеристик представників середнього і нижчого

класів перевага надавалася суб'єктивному критерію, а саме відповідям респондентів на пряме питання «До якого класу Ви себе віднесли б?» з варіантами відповідей: (1) до вищого, (2) до середнього, (3) до нижчого класу. Це питання дозволяє виокремити «суб'єктивний середній клас».

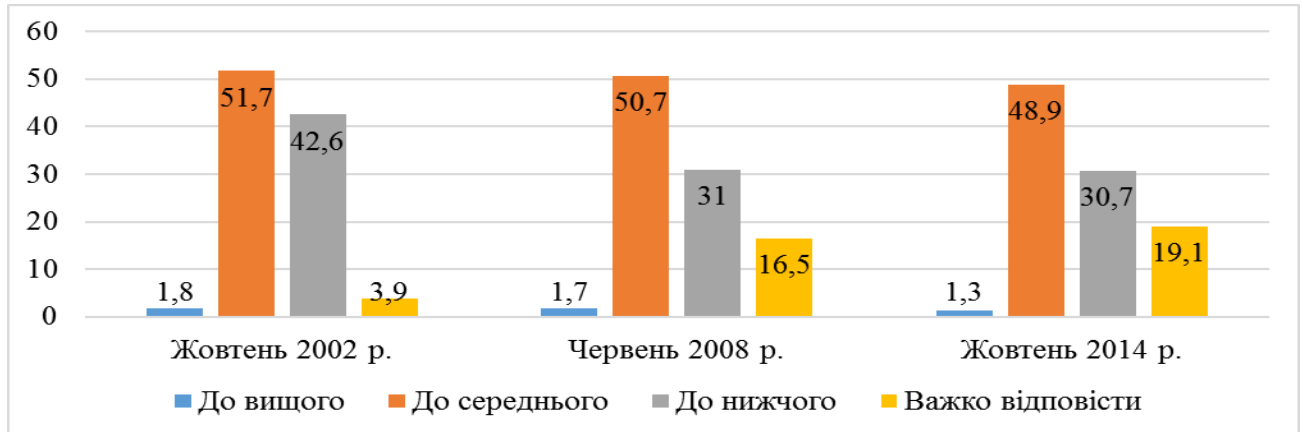

Рис. 2.24 Якщо українське суспільство умовно поділити на три соціальні класи, то до якого класу Ви віднесли б себе?, % опитаних [133]

«Суб'єктивний середній клас» – термін, що застосовується для позначення людей, які ідентифікують себе із цим соціальним прошарком, незалежно від того, чи відповідають вони об'єктивним критеріям належності до нього [40].

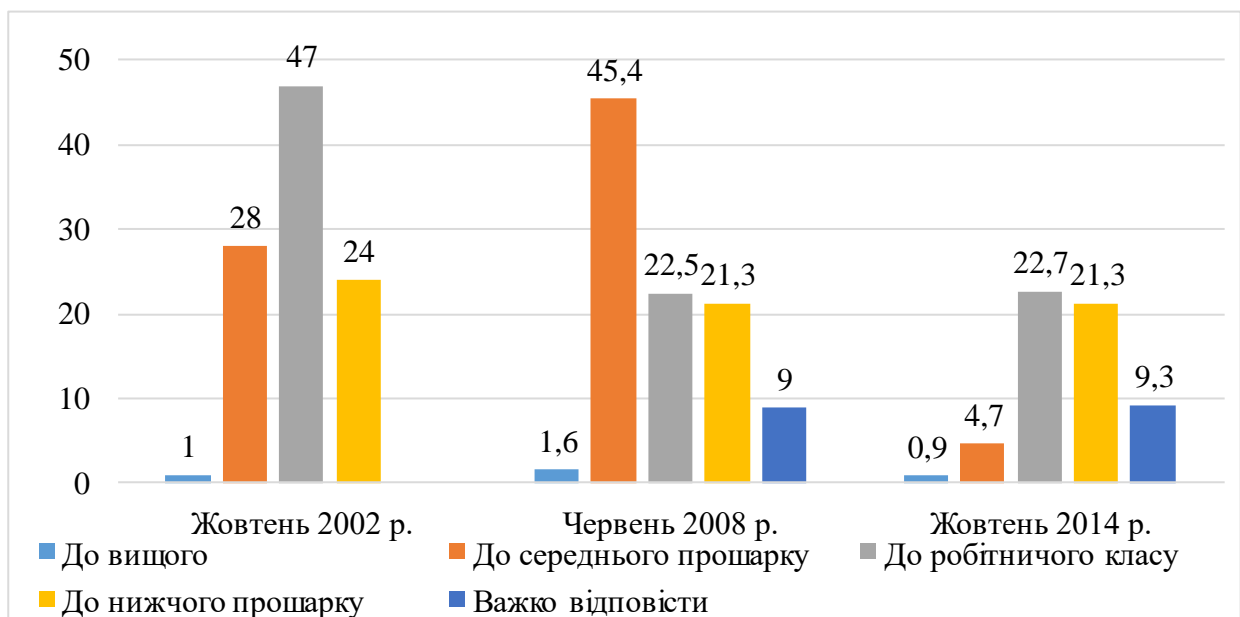

Рис. 2.25 «До якого прошарку суспільства Ви скоріше за все віднесли б себе?», % опитаних [133]

За цими показниками є можливість простежити динаміку результатів з 2002р.5 Якщо за умови першого формулювання питання (тричленна шкала) частка тих, хто відносить себе до середнього класу, залишається з цього часу практично незмінною (попри істотні зміни в макроекономічній і соціальній ситуації), то за другого формулювання (чотиричленна шкала) у 2008р., порівняно з 2002р., частка тих, хто відніс себе до середнього класу, зросла. Це дозволяє припускати, що чотиричленна шкала є більш чутливою до соціально-економічних змін, а отже, більш валідною, ніж тричленна. Однак, як показали результати основного опитування 2014р., і за цим показником, порівняно з 2008р., не сталося жодних змін.

Із застосуванням наведених критеріїв до «ядра» середнього класу були віднесені респонденти, які:

1. Віднесли себе до середнього класу (середнього прошарку), відповідаючи на прямі питання (як у першому, так і в другому формулюванні, або як за тричленною, так і за чотиричленною шкалою);
2. Відповідаючи на питання тесту інтегральної самооцінки суспільного становища, позначили свою позицію четвертою-шостою сходинками;
3. Відповідаючи на питання про рівень матеріального добробуту родини, обрали варіанти відповіді: «в цілому на життя вистачає, але придбання речей тривалого вжитку викликає труднощі», «живемо забезпечено, але зробити деякі покупки поки не в змозі», «можемо собі дозволити придбати практично все, що хочемо»;
4. Відповідаючи на питання про рівень освіти, зазначили, що мають середню спеціальну або вищу (незакінчену вищу) освіту;
5. Відповідаючи на питання: «З представниками якої з наведених соціальних груп Ви найбільшою мірою відчуваєте спільність інтересів?», назвали середній клас;
6. Відповідаючи на питання «Представники якої з наведених соціальних груп найчастіше входять до числа Ваших друзів, близьких знайомих?», назвали середній клас.

Таким чином, за результатами основного опитування 2014р., до «ядра» середнього класу потрапляє 14% опитаних, до його периферії – 35%. До нижчого класу віднесли 31% опитаних, до вищого – дещо більше 1%.

Відносна більшість (33%) представників «ядра» середнього класу, відповідаючи на питання за тричленною шкалою (вищий – середній – нижчий) відносять себе до середнього класу тому, що мають середній рівень доходів, 22% – тому, що так себе відчують, 14% – тому, що хочуть жити так, як середній клас у європейських країнах. Лише 6% представників “ядра” просто не хочуть відносити себе до нижчого класу. Водночас чверть представників периферії (24%) до середнього класу себе відносять тому, що мають середній рівень доходів, а ще чверть (24%) тому, що так себе відчують. Крім того, вони частіше, ніж представники “ядра”, відповідали, що хочуть жити, як середній клас у європейських країнах (17%) та просто не хочуть відносити себе до нижчого класу (16%) (табл. 2.15).

Таблиця 2.15

«Чому Ви віднесли себе до середнього класу?», % опитаних [133]

	Середній клас		«Ядро» середнього класу	Периферія середнього класу
	2008 р.	2014 р.	2014 р.	
Маю середній рівень доходів	20,5	26,8	33,2	24,2
Просто я так себе відчуюю	20,5	23,7	22	24,3
Я хочу жити так, як живе середній клас в європейських країнах	13,1	16,5	14,4	17,4
Не хочу відносити себе до нижчого класу, це принизливо	15,2	13,4	6,2	16,3
Займаюся діяльністю, якою, як правило, займаються представники середнього класу	12,5	6,9	9,7	5,8
Маю високий рівень освіти (кваліфікації)	6,4	5,2	6,8	4,5
Мої друзі належать до середнього класу	1,6	3,0	3,0	3,0
Важко відповісти	1,4	4,5	4,6	4,4

Підсумовуючи наведене, можна констатувати, що чисельність суб’єктивного середнього класу в Україні впродовж 2002-2008рр. зростала,

проте в період з 2008р. по 2014р. вона практично не змінилася – що може свідчити не про стабілізацію соціально-економічного становища у країні, а про його стагнацію. На основі критеріїв, визначених відповідно до завдань проекту, можна окреслити структуру середнього класу, яку становлять його «ядро» – 14% громадян країни, та периферія – 35%. «Ядро» середнього класу є тією групою, яка найбільшою мірою відповідає уявленням про середній клас: має стійку самоідентифікацію як представника середнього класу, високий рівень освіти, відносно високий рівень добробуту (в українському вимірі), відповідне коло спілкування (до нього належать здебільшого так само представники середнього класу) та відчуття спільності інтересів з представниками середнього класу. Отже, цю групу можна розглядати як таку, що має потенціал розвитку та перетворення на “класичний” середній клас у його сучасному розумінні.

Висновки до розділу 2

На сучасному етапі економічного розвитку ключовим чинником результативності соціально-економічної політики держави є використання важелів розбудови соціально-економічних систем, застосування яких забезпечує розробку специфічного комплексу заходів щодо генерування сприятливих умов загальноекономічного зростання та забезпечення конкурентоспроможності національної економіки країни.

В контексті вищевикладеного встановлено, що за окремими показниками конкурентоспроможності Україна має надзвичайно низькі позиції, що негативно позначається на соціально-економічному розвитку країни (за індексом людського розвитку – 83 місце, за індексом легкості ведення бізнесу – 83, за індексом економічної свободи – 162, за рівнем інновацій – 64).

Встановлено, що впродовж 2002-2014 рр. обсяг номінального ВВП збільшився у 6,9 рази (з 225 млрд. грн. у 2002 р. до 1,56 трлн. грн. у 2014 р.).

Одночасно внаслідок зменшення реального ВВП, відбувається скорочення купівельної спроможності населення та падіння рівня життя. Підкреслено, що для забезпечення економічного зростання в країні необхідним є формування платоспроможного попиту через збільшення частки доходів населення в загальній сумі доходів суспільства (ВВП).

Відзначено, що Україна входить в групу країн, які лідирують за темпами скорочення населення (протягом 2010-2015 рр. чисельність населення в державі скоротилась на 6,2 %, становивши станом на 1 грудня 2015 р. 42774,6 тис. чол.). Одночасне скорочення чисельності населення в Україні та зміна його вікової структури (постаріння) призводить до зменшення чисельності економічно активного населення (з 20,8 млн. чол. у 2013 р. до 19,9 млн. чол. у 2014 р., тенденція до скорочення спостерігалась і впродовж 2015 р.). При цьому абсолютна більшість населення (80% за даними ООН) живе за межею бідності (загальна величина номінальних доходів населення України у 2014 р. становила 1191,1 млрд. грн., середньомісячний наявний дохід на 1 особу – 2308,4 грн., при тому, що середньою вважалась величина доходу на рівні 2520 – 3484 грн.), в 2014 р. величина заплат і пенсій знаходилась на рівні 2006 р. В результаті індекс споживчих настроїв у 2014 р. опустився до кризових показників 2008 р. Щодо рівня безробіття, даний показник у III кварталі 2015 р. становив 9 % (за методологією МОП).

У підсумку, незважаючи на значний природний, аграрний та промисловий потенціал, Україна залишається однією з найбідніших країн Європи (величина реального ВВП на душу населення за ПКС знаходиться на рівні 8,67 тис. дол. США).

В загальній структурі грошових доходів найбільшу питому вагу у 2014 р. займали такі показники, як заробітна плата та соціальна допомога. Зроблено висновок, що оскільки заробітна плата виступає практично єдиним джерелом збільшення доходів населення, спад виробництва, вимушена неповна зайнятість та зростання безробіття спричинили зменшення реальних доходів населення. Встановлено, що чисельність населення із середнім рівнем доходів поступається не лише значенню докризового 2007 р., а й значенню 2002 р., що свідчить про

розгортання процесів, які зумовили погіршення соціальної структури суспільства. При цьому зростання частки доходів від трудової діяльності в структурі сукупних доходів домогосподарств підтверджує висновок щодо вагомості зайнятості як основного чинника покращення матеріального стану населення.

Структура доходів і витрат домогосподарств України в останні роки починає набувати ознак, характерних для країн з ринковою економікою (зменшення питомої ваги натуральних доходів від особистого підсобного господарства; зменшення питомої ваги витрат на харчування в структурі загальних витрат домогосподарств України; зростання питомої ваги витрат на послуги; збільшення витрат, що спрямовуються на заощадження).

Щодо рівня освіти як ознаки середнього класу, в останнє десятиліття в Україні спостерігається тенденція до прямої залежності рівня доходів від рівня освіти (43,6 % тих, кого можна умовно віднести до середнього класу, мають вищу освіту, 24,8 % – середню спеціальну; серед бідних 35,1 % мають середньою освіту, 24,4 % – середню спеціальну; 12,7 % – вищу).

На основі проведеного дослідження зроблено висновок, що в українському суспільстві середній клас фактично не виокремився, у тому числі через недостатню розробленість критеріїв оцінки та приналежності до даного класу; на практиці середній клас в Україні – це скоріше самоідентифікація, ніж соціальний статус. За результатами самоідентифікації населення за рівнем доходів та за розміром середньодушового доходу, який має відповідати майновому стану середнього класу, 71 % респондентів віднесли себе до бідних (у 2013 р. – 68 %), 29 % – до небідних, але ще не представників середнього класу (2013 р. – 31 %), частка респондентів, які віднесли себе до представників середнього класу, не змінилась порівняно з попереднім опитуванням (0,8 %), і жоден з респондентів (як і у 2013 р.) не вважав себе заможним (така структура відповідей характерна для всіх груп домогосподарств незалежно від місця проживання, наявності та кількості дітей).

Загалом за результатами оцінки фінансового стану, рівня заощаджень, наявності предметів тривалого користування та ін. зроблено висновок, що до «ядра»

середнього класу. належить 14 % опитаних, до його периферії – 35 %, до нижнього класу – 31 %, до вищого – близько 1 % опитаних. Зроблено висновок, що цю групу слід розглядати як таку, що має потенціал розвитку та перетворення на «класичний» середній клас у його сучасному розумінні.

РОЗДІЛ 3

ПЕРСПЕКТИВНІ НАПРЯМКИ ФОРМУВАННЯ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ ДЕРЖАВИ

3.1. Формування державної політики становлення середнього класу як основи системи соціально-економічного розвитку держави

В умовах трансформації економіки та утвердження якісно нової господарської системи в Україні важливим завданням є досягнення стабільного соціально-економічного розвитку суспільства, високого рівня добробуту населення. Середній клас не може виникати автоматично, він є результатом цілеспрямованих дій держави. Політика формування середнього класу полягає у розбудові стабільного демократичного суспільства, в якому відсутня масштабна глибока бідність, корупція та розкрадання державної власності.

До сфери відповідальності держави належить визначення політики соціально-економічного розвитку, зокрема щодо доходів, соціальної стратифікації суспільства та формування стабільного середнього класу.

Реалізація зазначеної політики передбачає формування адекватних механізмів, зокрема:

- первинний та вторинний перерозподіл доходів;
- встановлення та забезпечення соціальних стандартів і державних гарантій;
- здійснення інвестицій у людський розвиток, передусім за рахунок забезпечення доступу до якісних освітніх, медичних та соціальних послуг усім верствам населення;
- підтримка фінансової спроможності системи обов'язкового соціального страхування;
- регулювання соціально-трудова відносин.

Виконання соціальних зобов'язань держави потребує:

– трансформації існуючих міжбюджетних відносин задля фінансового забезпечення делегованих місцевим органам самоврядування соціальних повноважень;

– долучення суб'єктів громадянського суспільства до прийняття рішень, їх виконання та контролю;

– сприяння публічно-приватному партнерству на всіх рівнях.

Контроль за виконанням розробленої політики соціально-економічного розвитку має належати громадянському суспільству.

Кардинальне реформування системи первинного перерозподілу доходів
Передбачається відновлення на якісно нових засадах (з іншими пороговими ставками) прогресивної шкали оподаткування та запровадження ряду податків на багатство.

Створення середнього класу в суспільстві неможливо без регулювання заробітної плати та зайнятості. Дослідження проведене у другому розділі показує, що недостатня оплата праці веде не тільки до падіння життєвого рівня населення (частка населення із доходами нижче прожиткового мінімуму 4,4%), але й у довгостроковій перспективі перешкоджає соціально-економічному розвитку. Найважливішою макроекономічною умовою формування українського середнього класу є зміна сформованої структури доходів населення. Вирішенням цієї проблеми може бути:

1. Підвищення мінімального розміру заробітної плати;
2. Встановлення соціального нормативу для оплати праці працівників бюджетної сфери не нижче рівня середньої заробітної плати в промисловості, та урахування його в якості базової величини при складанні проекту бюджету на рік;
3. Формування класу реальних власників, які володіють акціями, облігаціями та іншими цінними паперами. Володіння цінними паперами дозволить населенню отримати додатковий дохід.

Попередні дослідження також свідчать про те, що основною ознакою середнього класу крім володіння цінними паперами також є володіння нерухомістю.

Дослідження доходів та витрат населення у другому розділі показало переважання витрат на доходи, що може свідчити про наявність тіньових доходів які потребують легалізації. Легалізація тіньових доходів потребує спеціально розробленої комплексної програми, а також додаткових коштів.

Трансформація системи вторинного перерозподілу доходів

З метою максимального забезпечення рівності всіх верств населення і підтримки вразливих прошарків в Україні застосовується вторинний перерозподіл доходів через систему соціальної допомоги, пільг, субсидій та інших соціальних виплат населенню. Система вторинного перерозподілу доходів прийшла з радянських часів без істотних змін, і в нинішніх умовах не відповідає потребам суспільства. Ця система не здатна забезпечити соціальну справедливість в суспільстві та призводить до неефективного витрачання коштів, убезпечує від бідності найбільш вразливі верстви населення і водночас лежить важким тягарем на економіці через свою надмірну вартість. Як свідчить український та міжнародний досвід коригування окремих складових системи не призводить до покращення результатів її застосування.

Таким чином постає необхідність у зміні ідеології державної підтримки та системне реформування всіх складових соціального захисту населення.

Трансформація інститутів соціальної підтримки. Система соціальної підтримки малозабезпечених сімей демонструє доволі високі показники адресності та дієвості, але при цьому рівень охоплення нею бідного населення залишається вкрай низьким, особливо зважаючи на її пряму мету. Крім того, через недосконалість законодавчих механізмів вона сприяє зниженню економічної активності населення та формуванню прогресивних якостей, притаманних середньому класу.

Насамперед це стосується системи соціальних пільг, які здебільшого отримує не бідне населення як показали дослідження у другому розділі. За

даними 2013 р., програма субсидій мала помітний вплив на показники абсолютної бідності домогосподарств-реципієнтів: позбавлення цього виду підтримки могло б призвести до зростання рівня бідності серед отримувачів субсидій на 3,3 в. п. (з 6,2 до 9,5 %). Разом з тим, ця програма працює здебільшого на небідне населення: лише 5,5 % від загальної суми коштів, витрачених на субсидії, надійшло до населення, що має доходи, нижчі від прожиткового мінімуму. Рівень охоплення бідного населення субсидіями становить менше 3 %. Отже ті, хто дійсно потребують підтримки від держави, з тих чи інших причин не беруть участі у програмі.

Сьогодні в системі соціальної підтримки діють лише дві адресні програми – допомога малозабезпеченим сім'ям та субсидії на оплату житлово-комунальних послуг. Однак механізми їх дії мають істотні вади і не запобігають призначенню допомоги не бідному населенню.

За період дії програми житлових субсидій було вирішено серйозну загальнодержавну проблему – подолання тенденції зростання заборгованості населення перед комунальними службами, а згодом і зменшення такої заборгованості. Проте загальні оцінки програми свідчать про її нейтральний характер стосовно розвитку соціальних процесів – програма практично не впливає на зменшення нерівності в розподілі доходів у суспільстві та на зменшення масштабів бідності в країні. Сьогодні субсидія практично не сприяє посиленню нерівності, але й не зменшує її.

Допомога малозабезпеченим сім'ям характеризується дещо вищою адресністю, однак охоплює менше 10 % бідних та надає дуже незначну за розміром допомогу, тобто має вкрай низьку дієвість.

Отже, витрачання значних коштів на утримання інституту перевірки доходів не дає потрібного результату – ефективної та дієвої підтримки нужденного населення. Напрями вирішення проблеми:

- підвищення адресності соціальної підтримки населення шляхом поступового переходу до комплексної програми соціального захисту, заснованої на принципах перевірки доходів сімей;

- поступовий перехід до єдиної адресної виплати як основного інструмента прямого впливу на бідність сімей має здійснюватися поетапно. На першому етапі – визначення допомоги малозабезпеченим сім'ям (фактично допомоги по бідності) як основного виду адресної допомоги;
- підвищення рівня охоплення бідних програмою допомоги малозабезпеченим сім'ям; підняття порога допомоги малозабезпеченим сім'ям, і, відповідно, збільшення її фінансування за рахунок удосконалення програми та економії коштів інших програм (насамперед програми соціальних пільг);
- докорінне реформування програми соціальних пільг шляхом їх трансформації у діючу систему соціальної допомоги; переведення звільнених коштів на адресні програми допомоги нужденним, зокрема на допомогу малозабезпеченим сім'ям;
- удосконалення законодавчої основи і механізму реалізації допомоги малозабезпеченим сім'ям з метою підвищення адресності і зниження «помилки включення»;
- поступове звуження програми житлових субсидій і зменшення її вартості;
- подальше переведення категорійних виплат на адресні принципи, вивільнення засобів для адресних виплат;
- удосконалення методики розрахунку сукупного доходу сім'ї для визначення права на адресну соціальну допомогу;
- запровадження системи моніторингу та оцінки соціальних програм з метою підвищення ефективності використання бюджетних коштів та посилення підтримки нужденних верств за рахунок економії ресурсів від удосконалення діяльності програм;
- мінімізація можливих негативних наслідків діяльності програм соціальної допомоги, зокрема зниження економічної активності населення та закріплення утриманських настроїв у суспільстві, шляхом введення додаткових умов для участі в програмах для працездатних осіб та вдосконалення інституту соціальних інспекторів та нормативно-правових основ регламентування його діяльності.

Встановлення та забезпечення соціальних стандартів і державних гарантій:

Державні соціальні стандарти, нормативи і державні соціальні гарантії слугують базою для обчислення державних видатків на соціальні цілі та формування на їх основі бюджетів усіх рівнів та соціальних фондів, міжбюджетних відносин, розроблення загальнодержавних і місцевих програм економічного і соціального розвитку. У сучасній Україні є ряд проблем щодо встановлення та застосування прожиткового мінімуму як базового стандарту, для визначення державних соціальних гарантій та решти стандартів: у сфері доходів населення, житлово-комунального, побутового, соціально-культурного обслуговування, освіти і охорони здоров'я. Першою проблемою є недосконалість методики обчислення прожиткового мінімуму, зокрема використання громіздкого і морально застарілого переліку повного набору товарів, які має споживати людина. Методика потребує спрощення, орієнтації на сучасні стандарти споживання та передбачення автоматичного коригування прожиткового мінімуму відповідно до змін у структурі споживання населення, цін на товари та послуги тощо. По-друге, не зрозуміло залишається сама сутність прожиткового мінімуму: чи є це дійсно мінімальний розмір споживання, який можна вважати межею бідності, або це все ж раціональні норми споживання. Таким чином, сьогодні необхідно визначитись як з ідеологією прожиткового мінімуму та його призначенням, так і основи і методологію його розрахунку. Завданнями є:

- розроблення нової методології розрахунку прожиткового мінімуму;
- на основі оновленого прожиткового мінімуму – розроблення решти соціальних стандартів та гарантій.

Здійснення інвестицій у людський розвиток. Забезпечення якості і доступності освіти:

Системна реалізація соціальних функцій держави не можлива без широкомасштабних інвестицій в освітню сферу. Інноваційний розвиток суспільства та економіки передбачає насамперед зростання та самореалізацію

інтелектуального потенціалу суспільства, формування якісно нової робочої сили, яка має високу фахову підготовку та стійкі мотиваційні установки щодо постійного підвищення свого професійного рівня.

Збільшення капіталовкладень в освіту та професійну підготовку забезпечить не тільки конкурентоспроможність країни у сфері економіки, а й підготовку молоді до життя у світі сучасної зайнятості. Інвестиції в освіту мають надати можливість покращити якість освітніх послуг, забезпечити фундаментальність і практичну спрямованість освітніх програм, створити умови для зростання соціальної мобільності та активності молоді, становлення безперервної освіти впродовж трудового життя людини. В освітній сфері сформувалися відчутні недоліки, що вимагають коригування державної освітньої політики.

Необхідною є модернізація змісту загальної середньої освіти, яка має бути не одноразовою акцією, а постійною багатоплановою системною роботою, що передбачає розв'язання комплексу теоретичних і практичних проблем. Вона вимагає належної структурної організації і може бути здійснена у рамках відповідної державної програми.

Досвід західних країн свідчить про те, що процес становлення середнього класу в цих країнах носив об'єктивний, комплексний характер і відбувався в умовах, які сприяли формуванню його стратифікаційних ознак. Такими умовами були стійкість та тривалість процесів економічного зростання, підвищення добробуту населення та його освітнього рівня, а також ментальне закріплення в суспільстві базових цінностей, притаманних середньому класу.

Виходячи з цього, на думку автора, роль держави в процесі становлення середнього класу має полягати не стільки в проведенні спеціальної політики, скільки в урахуванні впливу управлінських та законодавчих рішень в економічній та соціальній сферах на розвиток соціальних груп, що складають серединні прошарки населення.

Для цього доцільним є використання процедурної схеми державної підтримки становлення середнього класу з метою підтримки та розвитку певної ознаки приналежності до середнього класу (Рис. 3.1).

Використання схеми для розробки соціальної політики дозволить підвищити науковий рівень у сфері вирішення соціальних проблем щодо формування політики державної підтримки формування середнього класу, підвищить рівень обґрунтованості фінансування соціального розвитку шляхом визначення конкретних форм та заходів соціального захисту населення.

Загальні принципи соціальної політики реалізуються за такими основними напрямками: соціальні гарантії, соціальний захист населення, соціальне стимулювання, соціальне партнерство, соціальні санкції, соціально-нормативна база. На основі зведених принципів цих напрямків необхідно розробити державні соціальні програми.

Крім вище перелічених напрямів політики створення численного середнього класу в країні, існують також нормативно-правовий та інформаційний напрямки. Нормативно-правовий напрямок стимулювання розвитку середнього класу включає створення нормативно-правової бази, орієнтованої на задоволення інтересів середнього класу. Він передбачає формування законодавчої бази, що забезпечує нормальні умови роботи приватних виробників і найманих працівників в легальній економіці, і створення системи ефективного захисту інтересів всіх представників середнього класу.

Наприклад у державах з високорозвиненою економікою діє система законів, що визначають засади та порядок використання різних форм власності, організацію грошового і валютного обігу, координацію економічної діяльності товаровиробників, порядок у сфері праці, застосування різних видів страхування, соціальної допомоги громадянам, справедливність укладених угод, використання товарних знаків і т.д.

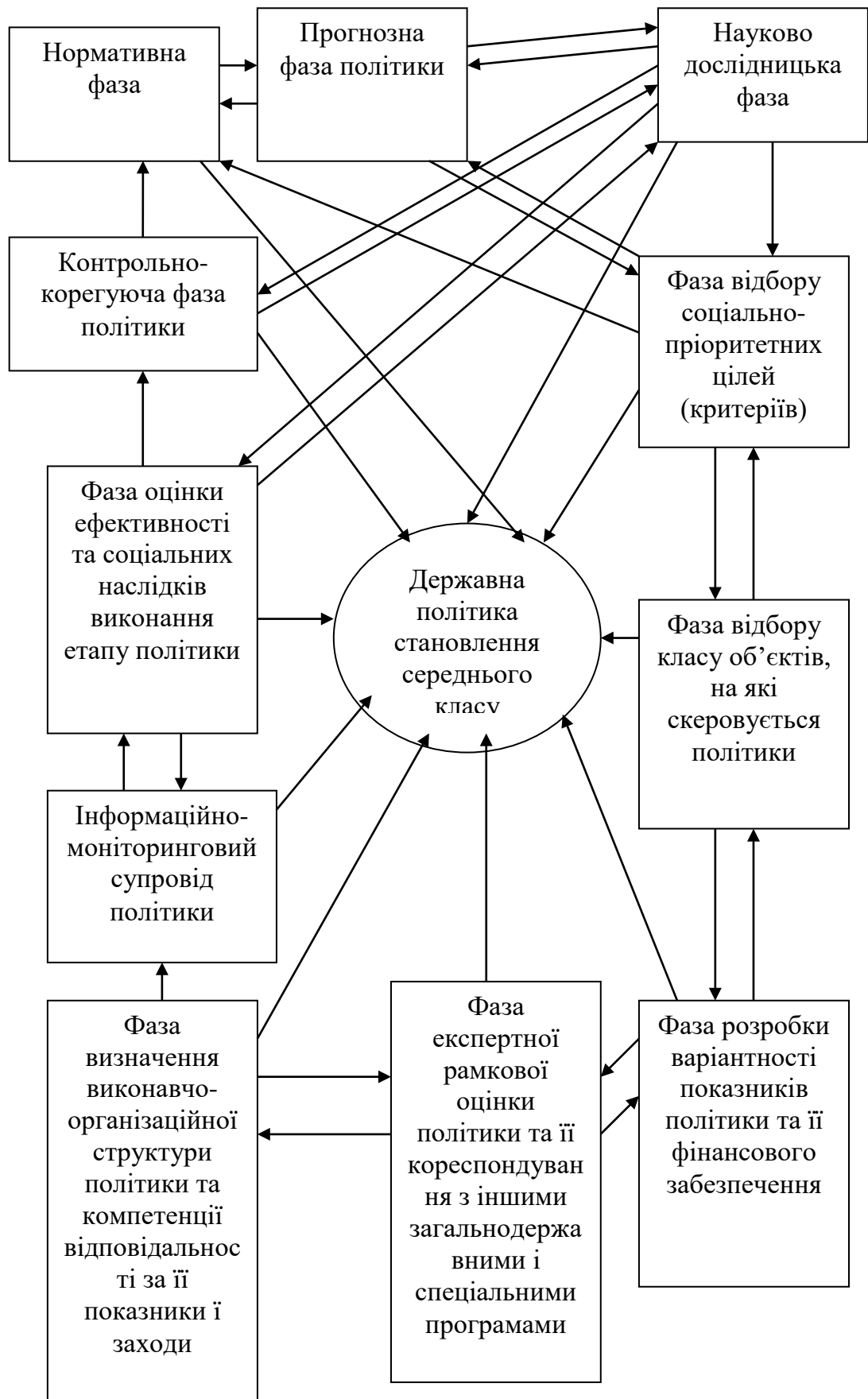

Рис. 3.1. Процедурна схема державної підтримки становлення середнього класу

Передумови становлення економічно стабільного середнього класу в Україні представлені на рис. 3.2

Необхідна передумова формування середнього класу полягає у забезпеченні працездатного населення умовами самостійного вирішення проблем підвищення добробуту, запобігання безробіттю, збалансування попиту і пропозиції на ринку праці.

Однією з економічних функцій середнього класу є сприяння здоровому інвестиційному клімату в країні за рахунок підтримання високого споживчого попиту та капіталізації заощаджень населення.

Високий рівень інфляції, серія банкрутств банків та фінансових пірамід підірвали довіру населення до національних фінансових інститутів та державних цінних паперів. Внаслідок цього домінуючий обсяг заощаджень населення зосереджується в валюті або готівці, гальмуючи їхній приплив на ринки капіталів.

Узагальнюючою формою державного регулювання соціального захисту прошарків середнього класу та найбільш уразливих верств населення є розробка системи показників, які характеризують стан та динаміку зростання рівня життя цих прошарків населення та формування потужного середнього класу. До таких показників належать обсяг і структура доходів населення, споживання матеріальних благ і послуг; соціальні гарантії малозабезпеченим верствам (доходів та споживання); самоідентифікація тощо. Загальними показниками оцінки соціального стану є фактичний і перспективний баланси грошових доходів та видатків населення. У ньому відображені джерела грошових надходжень, їх обсяг, структура [24].

Особливо важливим блоком системи соціального захисту є той, що включає соціальні гарантії у сфері доходів та споживання. основні компоненти щодо механізмів та важелів державної політики становлення потужного середнього класу доцільно розглядати як комплексну систему, що спирається, насамперед, на свій первинний – регіональний рівень.

1. Збереження позитивних тенденцій економічного зростання протягом наступних років в умовах правового поля	- сприяння розвитку і функціонуванню в межах формальної економіки малого та середнього підприємництва; - сприяння покращенню бізнес-клімату та розвитку фермерських домогосподарств в Україні.
2. Випереджаюче зростання протягом найближчих років рівня грошових доходів значної частини населення	- створення нових робочих місць на базі широкого розвитку малого і середнього бізнесу; - підвищення територіальної мобільності населення з метою забезпечення збалансованості між пропозицією робочої сили та попитом на неї; - створення правових і соціально-економічних засад регулювання зовнішніх трудових міграцій громадян України, а також контролю за імміграційними процесами; - вдосконалення державного регулювання ринку праці.
3. Підвищення доходів від трудової діяльності	- реалізації заходів, спрямованих на зростання реальної заробітної плати, не нижчої за темпи зростання реального валового внутрішнього продукту; - орієнтування заходів у сфері соціального захисту не на забезпечення мінімальних потреб громадян (через систему показників, подібних прожитковому мінімуму), а на те, щоб громадянин мав змогу вести спосіб життя, притаманний цивілізованому європейському суспільству (акцент має бути зроблено на якісних параметрах життя людини); - забезпечення підтримки купівельної спроможності населення через індексацію його грошових доходів; - здійснення комплексу заходів щодо стимулювання легалізації незареєстрованої трудової діяльності; - зменшення оподаткування фонду оплати праці та зміну системи оподаткування доходів громадян через поглиблення диференціації ставок, підвищення рівня неоподаткованого мінімуму доходів громадян.
4. Вдосконалення правової бази та інститутів капіталізації заощаджень населення	
5. Орієнтація розвитку споживчого ринку та ринку послуг на потреби та фінансові можливості середніх прошарків населення	
6. Збереження та вдосконалення кваліфікаційних та інтелектуальних характеристик зайнятого населення	
7. Підвищення рівня духовних і моральних цінностей інституту сім'ї, зміцнення її ролі в житті суспільства в якості емоційно-психологічного стабілізатора, для підтримки соціальних та моральних норм, морального клімату в суспільстві та формуванні базових цінностей, притаманних середньому класу	
8. Створення сприятливого середовища у сфері підприємництва через збільшення інвестицій у розвиток економіки України; її інноваційної складової; підприємницьких структур малого та середнього бізнесу	
9. Створення сприятливого середовища у сфері підприємництва через збільшення інвестицій у розвиток економіки України; її інноваційної складової; підприємницьких структур малого та середнього бізнесу	
10. Посилення пріоритетності становлення середнього класу в соціально-економічній політиці держави	
11. Забезпечення реалізації гендерної політики у сфері бізнесу та підприємництва	
12. Створення умов щодо доступності освітніх послуг	
13. Сприяння розвитку та самореалізації власного інтелектуального професійного потенціалу	
14. Формування соціальної політики підтримки відчуття соціальної захищеності	
15. Підтримка проектів, спрямованих на юридичну допомогу та безкоштовний правовий супровід представникам малого та середнього бізнесу	
16. Удосконалення діючого механізму реалізації програм з підвищення рівня життя населення України, зниження «забюрократизованості» системи соціального захисту в Україні	

Рис. 3.2. Передумови становлення економічно стабільного середнього класу в Україні

Перелічені показники державних соціальних гарантій (зокрема, прожитковий мінімум, межа малозабезпеченості, мінімальні рівні пенсій, стипендій, оплати праці та допомоги) використовуються як базові чинники регулювання доходів та добробуту населення. Ці показники є основою формування статей витратної частини бюджетів усіх рівнів, визначення трансфертів та субвенцій. Ці основні компоненти щодо механізмів та важелів державної політики становлення потужного середнього класу доцільно розглядати як комплексну систему, що спирається, насамперед, на свій первинний — регіональний рівень. У цьому аспекті набувають загальнодержавного значення проблема формування середнього класу та його соціального захисту в депресивних регіонах через запровадження цільової адресної політики (рис. 3.3).

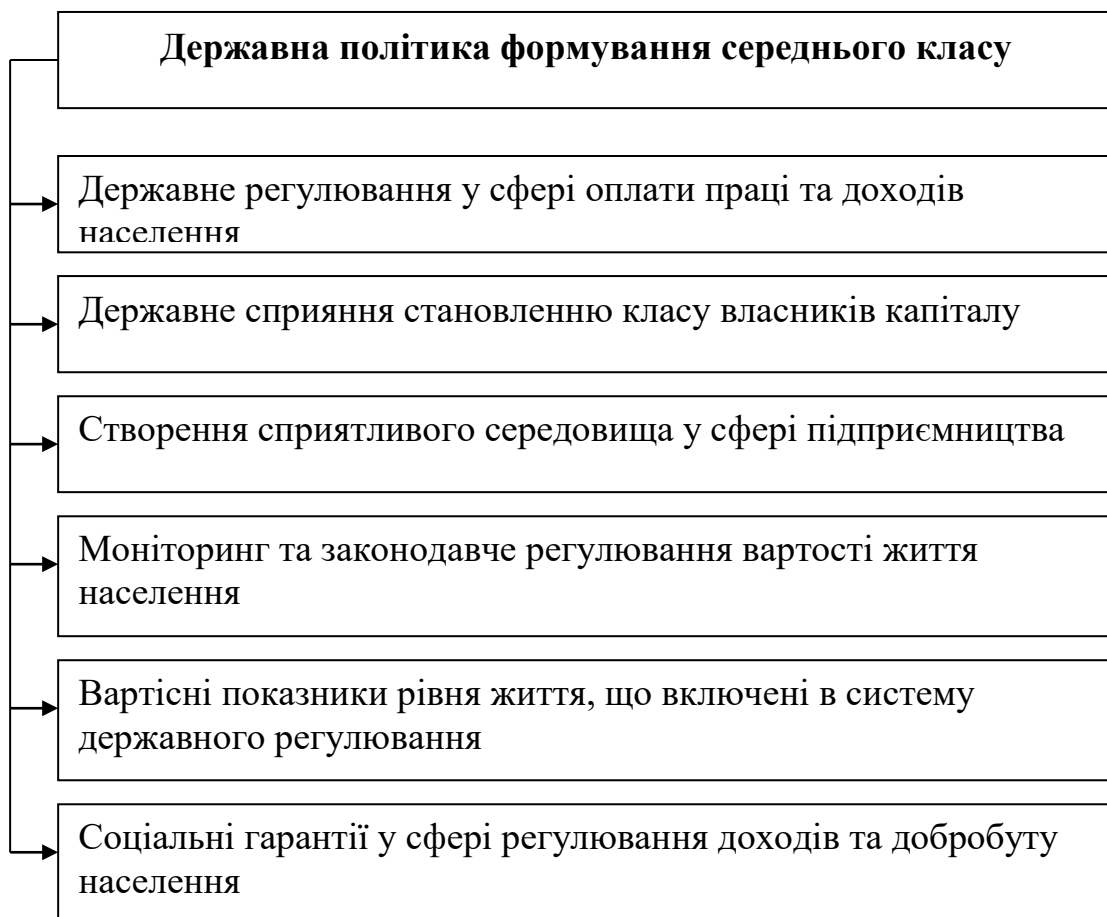

Рис. 3.3. Складові державної політики формування середнього класу

Основним стратегічним ресурсом держави, головним фактором економічного зростання є люди з їхнім інтелектуальним, підприємницьким, виробничим потенціалом. Трудовий потенціал країни в останні роки знижується через низьку народжуваність та старіння населення. Рівень освіти населення в Україні хоча є одним з найвищих серед країн Центральної та Східної Європи, але якість освіти неналежна через недостатню забезпеченість сучасними підручниками, наочним приладдям, низький рівень комп'ютеризації.

Наявність ефективної системи підготовки нових працівників, які б відповідали сучасним вимогам до кваліфікованої робочої сили, є обов'язковою умовою соціально-економічного розвитку. Але за останні роки значно зменшилась кількість професійно-технічних закладів, які здійснюють підготовку кваліфікованих робітників.

Через те, що фінансування науки за рахунок коштів державного бюджету залишається на низькому рівні, продовжується процес еміграції наукових працівників, зокрема фахівців вищої кваліфікації.

Щодо соціального захисту населення держава має надавати з свого боку гарантії: економічні, правові і соціальні.

Якщо в економічній сфері головним національним пріоритетом є створення сучасної ринкової економіки, інтегрованої у міжнародну економічну систему, то в соціальній сфері національним пріоритетом такої самої значимості є формування сучасного середнього класу як головної складової реформованого суспільства.

Створення середнього класу, який базується на способі життя притаманному розвиненим країнам, і який охоплюватиме найрізноманітніші верстви населення (в тому числі й вразливі соціальні групи пенсіонерів, інвалідів, багатодітні сім'ї), можна визначити як стратегічну соціальну мету реформування економіки та суспільства. Саме чисельний середній клас є тією сучасною соціальною формою, яка зможе втілити потреби народу України у

гідних умовах життєдіяльності, а також цивілізовані шляхи та способи створення таких умов.

Перехід до ринкової, економіки має такі альтернативи: або формування середнього класу як панівної соціальної сили, або утворення соціально-поляризованого суспільства. Надзвичайно складні умови переходу до ринку, що склалися в Україні, визначають небезпеку утворення соціально-поляризованого суспільства, в якому є дві головні соціальні групи: багаті та бідні. Становлення соціально-поляризованого суспільства на скільки-небудь тривалий термін часу може перекреслити і розвиток демократичних засад державного устрою, і намагання створити соціально зорієнтовану економіку, і становлення України як стабільної міцної держави.

Стратегічним завданням державної політики має бути збереження соціального підґрунтя середнього класу, здійснення його трансформації відповідно до вимог становлення середнього класу сучасної демократичної держави.

Надзвичайно важливо, щоб була забезпечена структура середнього класу як зосередження потенціалу продукування матеріальних і духовних цінностей суспільства. Розв'язання такої масштабної проблеми, як збереження і трансформація відповідно до ринкових умов трудового потенціалу країни, має здійснюватися саме як один з найважливіших напрямків формування середнього класу. Вихід економіки на вищий щабель техніко-технологічного розвитку потребує не лише створення сучасної матеріально-технічної бази впровадження новітніх, високопродуктивних технологій, а й наявності висококваліфікованого трудового потенціалу, який за своєю структурою та професійним складом був би спроможний задовольнити потреби виробництва. Завдання ринкової трансформації середнього класу набуває особливо нагального значення для науково-технічної сфери.

Надзвичайно вагомим на теперішньому етапі перетворень є вирішення питання щодо забезпечення прийнятних доходів уразливих верств населення (пенсіонерів, інвалідів, багатодітних і неповних сімей). Проте без розробки і

реалізації довгострокової політики створення належних соціально-економічних умов тим соціальним групам, які б забезпечили належність до середнього класу, стверджувати про повноцінне становлення України як цивілізованої демократичної держави неможливе. Недопущення остаточного збіднення уразливих верств населення, їхньої соціальної деградації, незважаючи на будь-які труднощі держави, має бути закріплене відповідним законодавчим та організаційним державним механізмом.

Об'єктом державної політики мають стати процеси формування тих прошарків середнього класу, життєвий рівень яких за умов економічної кризи не тільки не знизився, а став значно вищим. Ці прошарки об'єднують життєво активних людей, індивідуальні особливості та професійні навички яких за умов послаблення регламентації економічних та соціальних процесів змогли реалізуватися та забезпечити їхнім власникам відповідний рівень доходів.

3.2. Стратегічні засади розвитку малого підприємництва як фактора нарощення соціально-економічного розвитку та формування середнього класу

Оскільки основними групами, що можуть сформувати український середній клас у майбутньому, мають стати малі та середні підприємці та фахівці, державна політика у сфері формування середнього класу має спиратися, в основному, на ці групи.

Як показав аналіз стану середнього класу в Україні, середній клас складає певна частина людей з високою професійно-освітньою підготовкою, яка отримує достатньо високі (вищі за середні) доходи, однак не може бути віднесена до середнього класу, оскільки отримані доходи пов'язані з тіньовою діяльністю, а відтак – з корупцією та криміналом.

Особливістю формування середнього класу в Україні є те, що його соціальною основою, на відміну від західноєвропейських країн, є не власники, а фахівці – наймані працівники, попит на яких є найбільшим в умовах інноваційної моделі економічного розвитку. Через різні причини протягом тривалого періоду в Україні сформувалася експортоорієнтована економіка, що здатна бути конкурентоспроможною на зовнішніх ринках лише переважно за рахунок дешевої робочої сили [94].

В Україні більша частина висококваліфікованих працюючих, які б мали становити ядро середнього класу, за рівнем доходів перебувають на межі або за межею бідності. Поширення «тіньової» моделі суспільно-економічних відносин позбавило вітчизняний середній клас однієї з головних статусних характеристик – готовності (можливості) захисту демократичних прав і свобод, що спричинило звуження каналів реалізації публічної політики [94].

У класичних суспільствах розвиненої ринкової економіки основу середнього класу становлять малі і середні власники засобів виробництва, а саме, підприємці. Проведення реформ і розвиток ринкових відносин визначили необхідність формування й розвитку нових форм господарювання, зокрема, малого та середнього підприємництва, яке є ваговою складовою середнього класу [29, с. 240].

Мале та середнє підприємництво є найбільш чутливим до змін зовнішнього середовища і досить ризиковим видом діяльності, особливо в умовах нестабільно функціонуючої економіки. Інтенсивне кількісне та якісне зростання суб'єктів малого та середнього підприємництва без достатнього інфраструктурного забезпечення неможливе. Отже, для розвитку наявного потенціалу сектору малого та середнього підприємництва у нашій країні актуальним стає завдання вдосконалення системи інфраструктури його забезпечення. Таким чином, сукупні інфраструктурні (інформаційно-аналітичні, організаційно-технічні, фінансово-кредитні, регуляторні) можливості щодо забезпечення умов функціонування малого та середнього підприємництва розглядаються як його інфраструктурний потенціал (рис. 3.4).

Рис 3.4. Структура інфраструктурного потенціалу малого та середнього підприємництва

Серед факторів, що перешкоджають розвитку інфраструктурного потенціалу малого та середнього підприємництва в Україні, необхідно виділити ті, що мають загальносистемний характер, і такі, які впливають на стан розвитку окремих частин інфраструктурного потенціалу та конкретних регіонів, а саме:

– слабкий взаємозв'язок напрямів розвитку окремих частин інфраструктурного потенціалу між собою, а також із загальними тенденціями міжрегіонального розвитку економіки; відсутність методологічної та методичної єдності, а також чітких орієнтирів у вирішенні проблем його розвитку;

- невизначеність реальних потреб в інфраструктурному забезпеченні малого та середнього підприємництва і перспектив їх розвитку;
- необхідність цілеспрямованого відбору найбільш перспективних проектів з розвитку інфраструктурного потенціалу, заснованих на сучасних досягненнях техніки і технології, без чого його інноваційна складова фактично не виражена;
- обмеженість можливостей завдань розвитку інфраструктурного потенціалу через недостатньо ефективне та якісне забезпечення матеріально-технічними і трудовими ресурсами низки відповідних заходів;
- відсутність єдиних організаційно-інституційних рішень у сфері комплексного регулювання процесу розвитку інфраструктурного потенціалу як єдиного цілого;
- потреба розробки оптимальних економічних механізмів вирішення завдань розвитку інфраструктурного потенціалу малого та середнього підприємництва, незважаючи на існуючу спільність їх економічної природи.

Дослідження інституційних механізмів використання потенціалу малому та середньому підприємстві у багатьох розвинених країнах світу, Китаї та Індії (що наближаються останнім часом до групи провідних держав світу) показало, що спільним для них (крім Італії) є існування інституту – державного органу, який реалізує політику і відповідає за розвиток сектору малого та середнього підприємництва (табл. 3.1). Крім того, загальною практикою у цих країнах є підзвітність такого інституту тільки першим особам країни – президенту або Прем'єр-міністру, а також існування спеціалізованого банку підтримки малого та середнього підприємництва.

Завдяки малому та середньому бізнесу створюються нові робочі місця та поглинається надлишкова робоча сила, що, в свою чергу, сприяє вирішенню надзвичайно важливого соціального питання – проблеми зайнятості. Малі форми підприємницької діяльності дають можливість багатьом людям розкривати і реалізувати свій творчий потенціал. Отже, важлива роль малого й середнього бізнесу полягає в тому, що він забезпечує значну кількість нових робочих місць, насичує ринок новими товарами й послугами, задовольняє

численні потреби великих підприємств, розвиває та удосконалює підприємницькі здібності населення, особливо найактивнішої його частини – середнього класу [29, с. 241].

Таблиця 3.1

Інституційні механізми використання потенціалу МСП у різних країнах світу*

Країна	Інституційний механізм	
	Державний орган, що реалізує політику і відповідальний за розвиток сектору МСП	Без окремого державного органу, що реалізує політику і відповідальний за розвиток сектору малого та середнього підприємництва
1	2	3
США	Адміністрація малого бізнесу (АМБ), створена 1953 року, підвітна тільки президенту і конгресу країни. Організаційно до структури АМБ входить адвокатура і генеральна інспекція, проте їх діяльність не залежить від керівництва АМБ, що дає їм можливість здійснювати незалежну оцінку стану малого та середнього підприємництва (МСП), пропонувати конструктивні заходи щодо вдосконалення методів і програм їх підтримки та розвитку, визначати ефективність діяльності АМБ	-
Канада	Міністерство промисловості Канади. Розробляє політику і стратегію підтримки МСП, контролює роботу «Канадської мережі бізнес-послуг», координуючи її з діяльністю всіх державних та партнерських організацій відповідно до національної інноваційної програми, підвітне прем'єр-міністру країни. Працює Канадський банк розвитку бізнесу (Business Development Bank of Canada – BDC), який об'єднує 114 відділень по всій країні. Сукупні активи дорівнювали (на квітень 2012 р.) 18,4 млрд дол. США. Підтримку банку отримують 28 тис. підприємців в усій країні. Обсяг виданих банком кредитів 2011 р. становив 3,25 млрд дол., середній розмір кредиту – 331 тис. дол. США	-
Велика Британія	Національне агентство «Обслуговування малого бізнесу» (ОМБ) при Міністерстві торгівлі та промисловості, підвітне прем'єр-міністру країни. Визначає стратегію розвитку МСП, взаємодіє з усіма рівнями влади й управління державою, координує діяльність усієї державної інфраструктури підтримки МСП і активно співпрацює з партнерськими та громадськими організаціями. Створено спеціальний банк для кредитування МСП	-

Продовження табл. 3.1

1	2	3
Франція	Міністерство фінансів, економіки та промисловості. Підзвітне прем'єр-міністру країни, вирішує комплексно питання реалізації національної економічної та технічної політики, для чого заснований Банк розвитку МСП і створено Департамент у справах МСП, ремісництва, індивідуального підприємництва і зв'язку зі споживачами	-
Німеччина	Усіма оперативними питаннями щодо МСП, ремісництва, сфери послуг, індивідуальної праці та професійної освіти підтримки МСП займається «Генеральний директорат – VIII». Крім того, у Бундестазі є парламентський секретар з питань МСП, який співпрацює з парламентською комісією з підприємництва	-
Індія	Міністерство малої промисловості з розвитку промислових МСП (підзвітне центральному уряду) і Міністерство сільської індустрії з розвитку МСП у сільських і глибинних районах країни (підзвітне урядам штатів). Крім того, створено Національну раду з підприємництва, підзвітну парламенту та центральному уряду, а також Координаційну раду МСП	-
Китай	Державний фонд розвитку малого та середнього підприємництва, створення якого фінансувалося за рахунок бюджетних коштів країни. Сприяє захисту інтересів суб'єктів МСП порівняно з суб'єктами великого бізнесу в усіх економічних напрямках, забезпечує певні податкові пільги і додаткове фінансування. Китайський центр з координації та кооперації бізнесу, основне завдання якого полягає у створенні спеціальних умов для співпраці китайських і закордонних організацій з підтримки МСП	-
Південно-африканська республіка (ПАР)	Департамент торгівлі та промисловості Уряду ПАР. Підтримка здійснюється через: Агентство розвитку малих підприємств (Small Enterprise Development Agency, SEDA); Корпорацію промислового розвитку (Industrial Development Corporation, IDC), а також її дочірню структуру – Агентство фінансової підтримки малих підприємств (Small Enterprise Finance Agency, SEFA); Національний фонд підтримки корінного населення (National Empowerment Fund, NEF) Крім того, підтримку МСП у країні надають Національне агентство розвитку молоді (National Youth Development Agency, NYDA), Земельний банк (Land Bank), фінансові інститути, що здійснюють мікрофінансування в сільській місцевості (MicroAgricultural Financial Institutions of South Africa, Mafisa) і регіональні органи влади, відповідальні за розвиток МСП. Створено Агентство SEFA (Small Enterprise Finance Agency), основною функцією якого є видача позик МСП у розмірі до 3 млн рендів (приблизно 30 тис. дол. США)	-

Продовження табл. 3.1

1	2	3
Південна Корея	Корейська адміністрація малого та середнього бізнесу (Small and Medium Business Administration, SMBA), яка реалізує, зокрема, програми підтримки інноваційних стартапів	-
Росія	Агентство стратегічних ініціатив (АСІ). Створене 2011 року з метою поліпшення підприємницького середовища та підвищення ефективності діалогу між бізнесом і державою. Працює МСП Банк	-
Італія		Розвиток МСП визначається послідовним прийняттям правових актів, спрямованих на розширення можливостей для розвитку цього сектору. Із 2000 р. поступово значно розширена компетенція регіонів щодо правового забезпечення підприємництва та створення, розвитку й управління інфраструктурою підтримки (навчальні та інформаційні центри, бізнес-інкубатори, технопарки тощо), виведеної з-під безпосереднього контролю відповідних міністерств

Джерело: за матеріалами уповноважених регулюючих організацій, міжнародних консалтингових агентств, а також даних Eurostat, звітів Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD), консалтингового агентства Ecorys та інших.

Таким чином, найбільш прийнятним для України є створення (на базі Державної служби України з питань регуляторної політики та розвитку

підприємництва) державного органу, який реалізовуватиме політику і відповідатиме за розвиток сектору малого та середнього підприємництва (наприклад, Агентство МСП) та буде підзвітним президенту. Функціями Агентства МСП мають бути такі:

- підвищення якості регуляторного середовища для малого та середнього підприємництва;
- оптимізація процедур реєстрації юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців;
- формування ефективної системи комунікацій малого та середнього підприємництва та органів виконавчої влади, включаючи механізм оперативного реагування на звернення підприємців;
- підтримка доступу малого та середнього підприємництва на ринки закордонних країн та експорту;
- підвищення доступності інфраструктури;
- удосконалення податкового та митного адміністрування;
- покращення правового регулювання містобудівної діяльності та підприємницького клімату у сфері будівництва;
- розширення доступу малого та середнього підприємництва до закупівель інфраструктурних монополій і компаній з державною участю;
- підвищення якості послуг у сфері державного кадастрового обліку нерухомого майна й державної реєстрації прав на нерухоме майно та угод з ним тощо.

Одним з головних аргументів на користь забезпечення взаємодії між органами державної влади та підприємництвом є усвідомлення того, що малі та середні підприємства виконують надзвичайно важливі, з погляду забезпечення стабільного суспільного розвитку, функції:

- створення та розвитку конкурентного середовища, структурної перебудови економіки держави;
- забезпечення високих темпів економічного розвитку країни;
- формування умов для раціонального використання виробничих ресурсів;

- розширення пропозицій товарів і послуг на ринках;
- сприяння зайнятості населення; наповнення місцевих бюджетів.

Середній клас не може виникати автоматично, він є результатом цілеспрямованих дій держави. Політика формування середнього класу полягає у розбудові стабільного демократичного суспільства, в якому відсутня масштабна глибока бідність, корупція та розкрадання державної власності, існують сприятливі умови для розвитку малого та середнього підприємництва. Тобто створення такої держави, де кожний громадянин, сплачуючи свідомо податки, буде відчувати себе законодавчо захищеним, гідним членом суспільства та виконавча влада діятиме на користь своїх громадян.

Пріоритетними напрямками державної політики щодо формування середнього класу в Україні, є:

- підтримка працюючого населення;
- забезпечення випереджаючого зростання заробітної плати;
- захист інтелектуальної власності і зміцнення на цих засадах становища висококваліфікованої робочої сили, а також підтримка малого підприємництва.

Забезпечення необхідного рівня соціально-економічних передумов формування середнього класу потребує виявлення важливіших зв'язків і взаємозалежностей у сучасному житті суспільства, що виступають об'єктом цілеспрямованого впливу, з метою надання цим процесам системного характеру.

Держава повинна прагнути формалізувати діяльність із формування належного рівня розвитку соціально-економічної сфери, законодавчо закріпити її як одну з найважливіших функцій. Однак, розгляд тільки формального боку механізмів формування середнього класу, не виправдано звужує об'єкт дослідження даної проблеми. Тому об'єктивною основою забезпечення соціально-економічного механізму виступають процеси, що відбуваються в системі соціально-економічного розвитку. Сукупність таких

процесів є результатом дії механізму забезпечення соціально-економічного підґрунтя формування середнього класу.

Соціально-економічний механізм формування середнього класу (рис. 3.5) — це система організаційно-економічних і правових заходів із запобігання соціально-економічним загрозам. Як основу механізму слід розглядати сукупність об'єктивних залежностей і зв'язків між явищами і процесами соціально-економічного життя в їхньому саморозвитку, у динаміці. Соціально-економічний механізм здатний змінюватися, мати адаптивний характер, тобто адекватно відображати зміни у виробничих взаєминах та продуктивних силах суспільства.

Нарівні з наявністю об'єктивних процесів соціального життя, на соціально-економічний механізм формування середнього класу впливають і суб'єктивні чинники. Існує взаємозв'язок не лише з процесами економічного базису, а й надбудовними взаєминами, особливо в частині формалізації механізму відповідно до цілей, завдань, ідеології суспільного розвитку.

У структурі механізму формування і підтримки середнього класу слід виокремити такі підсистеми в межах єдиного механізму:

- підсистема самозабезпечення необхідних параметрів соціальної взаємодії і розвитку;
- підсистема державного регулювання стану соціальної безпеки.

Соціально економічний механізм формування середнього класу здатний ефективно функціонувати лише за виконання належних вимог:

- комплексність, тобто необхідність обліку всіх напрямів і форм прояву відносин, що впливають на чисельність середнього класу;
- системність, тобто врахування як внутрішніх взаємозв'язків і взаємозалежностей, так і зовнішніх чинників — елементів соціально-економічного простору вищого рівня — що, з одного боку, накладають певні

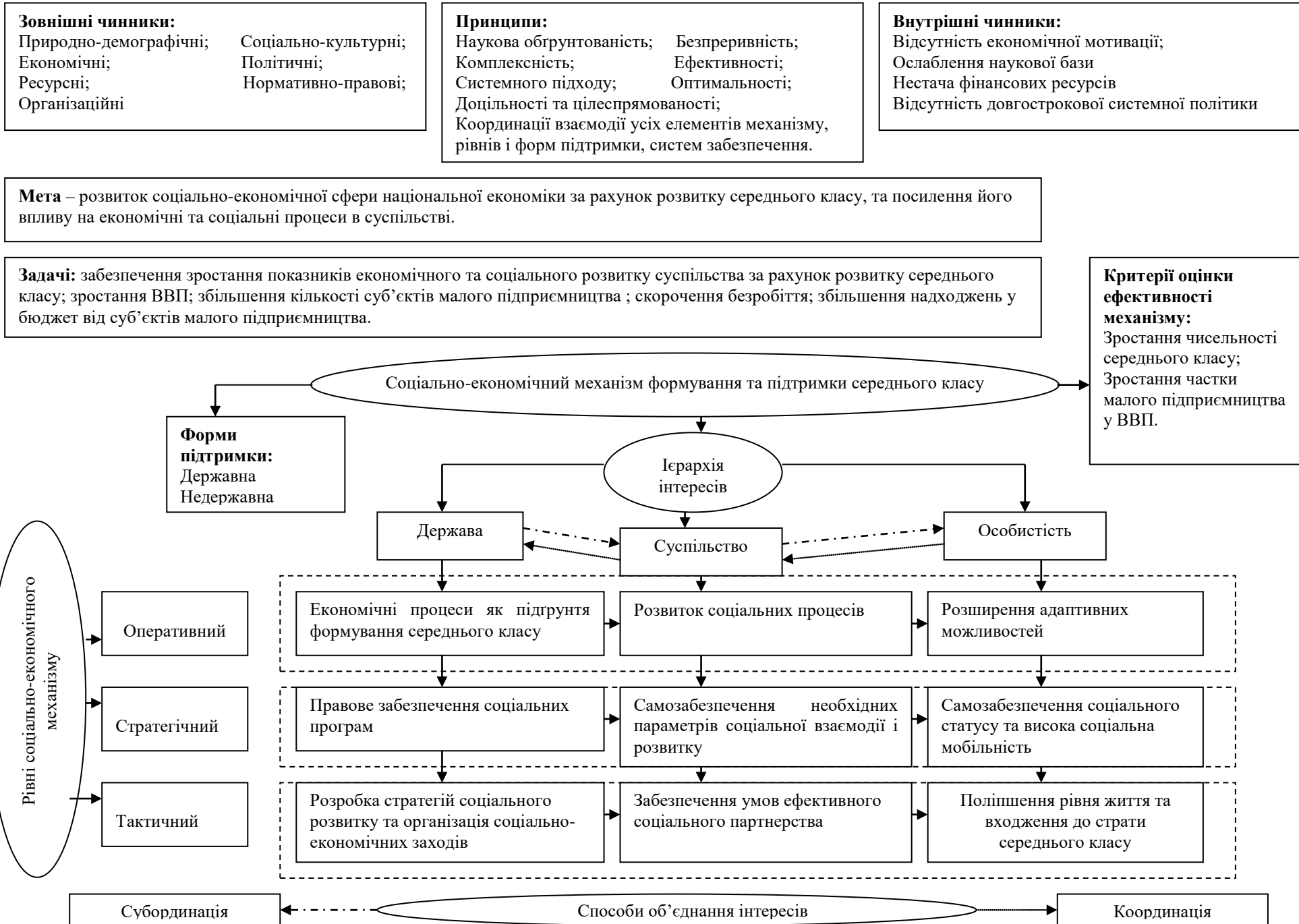

Рис. 3.5. Організаційно-економічний механізм формування середнього класу

обмеження на функціонування механізму соціальної безпеки, а з іншого — відкривають додаткові можливості для його ефективності;

- варіантність (альтернативність), тобто виявлення й обґрунтування кількох варіантів розв'язання суперечностей, розрахунку траєкторій соціально-економічного розвитку в межах функціонування єдиного механізму забезпечення формування і підтримки середнього класу;
- безумовний пріоритет здійснення заходів, спрямованих на збереження здоров'я і життя людини, підтримку нормальних умов її існування;
- прийнятний ризик, тобто реалізація доступних заходів, спрямованих на захист людини в ринковому середовищі і недопущення подолання граничних ситуацій.

Стратегічними кроками державної політики на шляху формування середнього класу мають стати:

- створення умов для розвитку малого та середнього підприємництва та стимулювання інвестиційної й інноваційної діяльності підприємств шляхом послаблення податкового тиску. З цією метою через прийняття відповідного Закону України доцільно провести фінансову амністію доходів малих підприємств та надалі запровадити податкові канікули для малого бізнесу;
- запровадження обов'язкової диференціації оплати праці в залежності від кваліфікації працівника (рівень освіти, трудовий стаж тощо);
- активізація громадянської активності шляхом удосконалення процедур щоденної прямої демократії (налагодження систематичної роботи дорадчих структур, особливо на місцевому рівні; удосконалення законодавчого поля застосування практики місцевих референдумів).

Слід відзначити ряд функцій держави, завдяки яким повинна здійснюватися державна підтримка малого та середнього підприємництва. По-перше, держава виступає як владна структура, що встановлює рамкові умови функціонування суб'єктів ринку, тобто розробка й контроль за дотриманням нормативно-правових актів. По-друге, держава є власником майна, що служить підставою для розпорядження й безпосереднього управління державним

майном. І по-третє, держава є своєрідним інструментом економічного регулювання й стимулювання ринкових процесів [29, с. 242].

Від рівня розвитку малого та середнього підприємництва, результату партнерських відносин між державою й бізнесом у значній мірі залежить ефективність подолання наслідків економічної кризи, стабілізація економічного стану, подальше просування країни шляхом соціально-економічного розвитку, забезпечення соціальних гарантій, реформування податкового навантаження, європейської інтеграції і зміцнення її глобальної конкурентоспроможності, подальший культурний розвиток та формування ідеології.

Базою таких регулятивних впливів виступає узгодження соціально-економічних інтересів. Саме узгодження інтересів є основою побудови соціально-економічного механізму формування і підтримки середнього класу, його найважливішим принципом.

Своїх характерних рис механізм набуває в процесі взаємодії і взаємореалізації соціально-економічних інтересів, вибору одного з можливих шляхів їх поєднання. Серед способів об'єднання інтересів слід виокремити два основоположних і, певною мірою, взаємовиключаючі напрями:

Субординоване підкорення одних соціально-економічних інтересів іншим реалізовується за допомогою централізованого директивного державного впливу, а також на основі ідеологічної пропаганди. В основу побудови механізму покладається сувора ієрархія інтересів «держава — суспільство — особистість».

Координоване узгодження різноманітних інтересів усіх соціальних суб'єктів. Соціально-економічний механізм формування і підтримки середнього класу, побудований на цьому принципі, виходить із пріоритетності особистого інтересу громадянина, соціального суб'єкта, споживача. В основі ефективного механізму повинно лежати комбіноване використання процесів координації і субординації, яке максимально відповідає специфіці вибраної ринкової моделі, особливостям соціально-економічних взаємин, рівню соціального, політичного, культурного розвитку суспільства.

Одним з пріоритетів державної політики підтримки середнього класу, повинна стати активізація соціально-економічних функцій держави щодо розвитку малого та середнього підприємництва, а саме: реалізація конституційного права на вільне використання своїх здатностей і майна для підприємницької й іншої, не забороненої законом, економічної діяльності; забезпечення зайнятості населення, у тому числі залучення до процесу суспільного підприємництва соціально вразливих груп населення, формування «середнього класу»; підвищення якості й рівня життя населення, згладжування соціальних конфліктів, скорочення державних видатків на соціальний захист; стабілізація ринку; формування стабільного джерела доходів бюджету, забезпечуючи стійкий соціально-економічний розвиток [20].

З метою покращення результативності підприємницької діяльності в Україні необхідно використати досвід запровадження урядами зарубіжних країн комплексу регуляторних заходів, а саме: створення рівних умов для конкуренції; сприяння розвитку інноваційної діяльності та інформаційних технологій; зменшення адміністративного впливу; спрощення доступу малих і середніх підприємств до бюджетних та позабюджетних коштів; створення розгалуженої мережі підтримки бізнесу (де провідну роль відіграють недержавні установи) [20].

Нині функціонування механізму формування і підтримки середнього класу досить часто розглядається з погляду необхідності забезпечення економічного розвитку як найактуальнішого імперативу. Забезпечення необхідних темпів економічного зростання вважається головним економічним завданням, вирішення якого пов'язане з абсолютним і відносним збільшенням ВВП, подоланням бідності, формуванням ефективного середнього класу як основи соціально-економічної стабільності в країні. Економічне зростання приводить до комплексного вдосконалення соціально-економічних взаємин у суспільстві, що, безумовно, відповідає цілям забезпечення соціальної безпеки.

Однак досягнення економічного зростання не можна цілком ототожнювати з процесами й механізмами формування і підтримки середнього

класу, хоча не можна заперечувати й наявність тісного діалектичного взаємозв'язку між ними. Важливим є врахування тенденцій розвитку соціальних процесів, поліпшення рівня життя населення, розв'язання проблем продовольчої та працересурсної безпеки, забезпечення умов ефективного соціального партнерства, які мають супроводжувати економічний поступ суспільства, згодом перетворюючись на його основу.

У зв'язку з комплексністю, різноманітністю і складністю завдань соціального розвитку й функціонування, соціально-економічний механізм формування і підтримки середнього класу доцільно розглядати за такими рівнями:

Стратегічний рівень полягає в ліквідації соціальних суперечностей або, щонайменше, їх локалізації та послабленні. Цей рівень характеризується виробленням системоформуючих соціально-економічних рішень, що відбиваються в стратегіях, перспективних програмах забезпечення підтримки формування середнього класу та є основою побудови економічної політики держави.

Тактичний рівень полягає у вирішенні завдань, пов'язаних із ліквідацією конкретних видів загроз або запобіганням їх впливу на соціальну сферу. Охоплює комплекс превентивних заходів.

На оперативному рівні функціонування соціально-економічного механізму формування середнього класу має знаходити вираження в ліквідації наслідків загроз і негативних впливів, відшкодуванні завданих збитків. Цей рівень містить у собі комплекс оперативних заходів забезпечення безпеки соціальної сфери.

Наявність приведеної рівневої градації в структурі не може не відбитися й на системі забезпечення безпеки. Система безпеки соціально-економічної сфери наповнює дані рівні конкретним змістом, уможливорюючи формалізування цілей і методів їх досягнення. Такий взаємозв'язок механізму й системи знаходить себе в розробці політики, концепції, стратегії забезпечення національної політики забезпечення стану соціальної безпеки суспільства.

За постійної наявності деструктивних впливів економічного, соціального й екологічного походження зростає необхідність безперервної діяльності щодо забезпечення соціальної безпеки, розвитку і вдосконалення її форм і напрямів. При цьому така діяльність органічно переростає в систему відтворення соціальної безпеки, що виступає як безперервний процес здійснення всіма суб'єктами комплексу заходів із досягнення соціально безпечного стану функціонування і розвитку. Необхідність відтворювального характеру забезпечення соціальної безпеки доводить і аналіз матеріальної основи цієї діяльності, а саме — економічного кругообігу прибутків і витрат у масштабах як національної економіки, так і окремих її суб'єктних рівнів. Основними стадіями відтворення стабільності структури суспільства і формування середнього класу є:

- моніторинг стану соціальної структури суспільства;
- визначення конкретних заходів щодо збереження або зміни параметрів соціальної структури на основі застосування методів науково обґрунтованого планування і прогнозування соціально-економічної ситуації загалом та її окремих аспектів;
- реалізація заходів щодо забезпечення соціальної стабільності.

Вочевидь, безперервне поновлення такої діяльності, у свою чергу, потребує відтворення що охоплює організаційно-управлінські, політичні, зовнішньоекономічні, правові, ідеологічні, культурні аспекти; системи взаємозв'язків між усіма компонентами механізму формування середнього класу в межах соціально-економічних та організаційно-економічних взаємин.

Отже, слід констатувати, що забезпечення формування та підтримки стабільної страти середнього класу перетворюється у визначальний комплекс заходів, спрямованих на: запобігання всьому спектру соціально-економічних загроз з погляду стану, поведінки та настроїв населення; інтенсивне формування середнього класу як гаранта суспільної стабільності на ґрунті розширення адаптаційних можливостей населення; усебічну підтримки сім'ї як визначального соціального інституту; державний протекторат прожиткового

мінімуму, який би забезпечував громадянам споживання на рівні простого відтворення; державні гарантії мінімальних заробітної плати, пенсій, виплат і забезпечення умов їхнього зростання, посилення тенденцій самозабезпечення громадянами високої соціальної мобільності та соціального статусу.

В основі різноманітних економічних інтересів середнього класу що розташовані в області відносин власності на засоби виробництва, володіння інтелектуальним капіталом, розподілу суспільного багатства з урахуванням вкладу висококваліфікованої праці; тощо, які представляють систему, лежать базові інтереси, що є своєрідним стрижнем, від якого отримують відгалуження всі інші економічні інтереси. Економічними інтересами середнього класу є:

1. Розвиток економічних відносин сприяє відтворенню власного соціального статусу. Відтворення власного соціального статусу реалізується через підтримку відносин власності, виробництва розподілу та ін., і відповідних їм інститутів - фінансових установ, страхових компаній та ін., які забезпечують постійне підвищення рівня освіти, кваліфікації, продуктивності праці, конкурентоспроможності, створення накопичень, заощаджень, отримання такого рівня доходу, який дозволив би підтримувати і безперервно підвищувати рівень і якість життя. Участь у діяльності спеціальних організацій, які відстоюють інтереси середнього класу - профспілок, товариств захисту прав виробників, споживачів і т.п., безпосередньо обумовлюють відтворення середнім класом соціального статусу та дозволяються захищати себе до середнього класу.

2. Формування і розвиток інституту приватної власності та володіння нерухомістю, що є основою соціально-економічної системи, що сама розвивається. Цей інтерес ґрунтується на прагненні до володіння землею, нерухомістю, цінними паперами та інше, створення в державі ефективних інститутів та механізмів захисту прав інтелектуальної власності та майна. Даний інтерес реалізується також через формування високоекономічного і прибуткового виробництва. Тільки людина-власник відчуває своє значення в суспільстві, свою роль в реалізації суспільних інтересів, а без власності

населення перетворюється на аморфну масу, повністю контрольовану державою, тому суспільство зацікавлене в тому, щоб право власності мали всі громадяни.

3. Самореалізація та саморозвиток, є похідною з володіння нерухомістю. Наявність власності у громадян можна розглядати як основу для самоствердження і самореалізації, саморозвитку, особистої безпеки, опори для сім'ї, нації і в цілому держави. Даний інтерес реалізується за таких умов роботи, які дозволяють розкрити творчий потенціал і дають простір особистій ініціативі, а також за наявності системи соціальної підтримки працівників підприємства.

Зазначені інтереси тісно пов'язані між собою. Так, реалізувати інтерес у відтворенні соціального статусу неможливо без ефективного використання наявних у власності ресурсів. Крім того, інтерес до саморозвитку не має перспектив для реалізації без можливості збереження існуючого соціального становища і життєвих шансів, які воно надає. Самореалізація передбачає участь у процесі використання власності найкращим чином, тобто з мінімальними витратами і максимальною вигодою. Таким чином, всі інтереси середнього класу тісно пов'язані між собою і утворюють цілісну систему економічних інтересів (рис. 3.6).

У всьому цивілізованому світі середній клас виступає основним внутрішнім інвестором держави, піклуючись про майбутнє процвітання своєї країни і подальших поколінь. Досягти абсолютної рівноваги між різними групами інтересів, стабілізуючих і дестабілізуючих економіку, практично неможливо. Формою такої рівноваги може бути лише перманентний процес діалектичної підтримки умов гармонії, тобто одновекторність реалізації інтересів у межах їх структурної парадигми. Одним з найважливіших завдань економічної системи та її господарського механізму є забезпечення обліку економічних інтересів усіх соціальних суб'єктів, оптимальне поєднання і односпрямованість дозволів.

Як показано на рис. 3.6., рівновага між конкуруючими соціальними групами досягається через пошук компромісу з найбільш актуальних питань. Як показує міжнародна практика ринкові механізми регулювання інертний та недостатньо мобільний, та не забезпечує підтримання стабільності суспільної економічної системи.

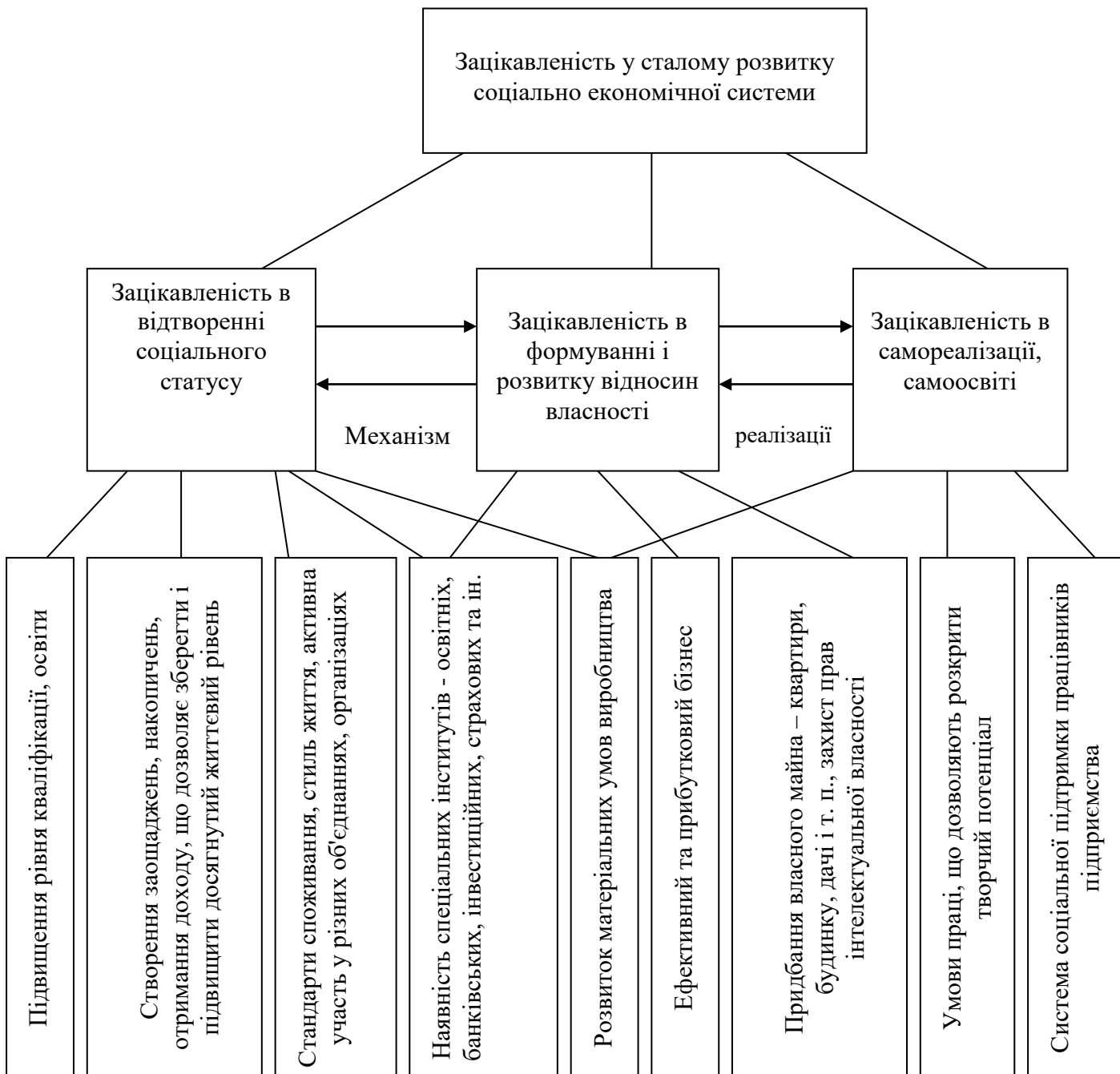

Рис. 3.6. Система соціально-економічних інтересів середнього класу та механізми їх реалізації

Головною метою економічного розвитку суспільства виступає постійне підвищення обсягів і якості суспільного багатства для забезпечення «загального блага».

Таким чином середній клас повинен виступати найбільш чисельною соціальною групою, яка здатна акумулювати і опосередковувати в собі інтереси інших соціальних груп, тим самим, забезпечуючи стабілізацію економічної системи, як продемонстровано на рисунку 3.7.

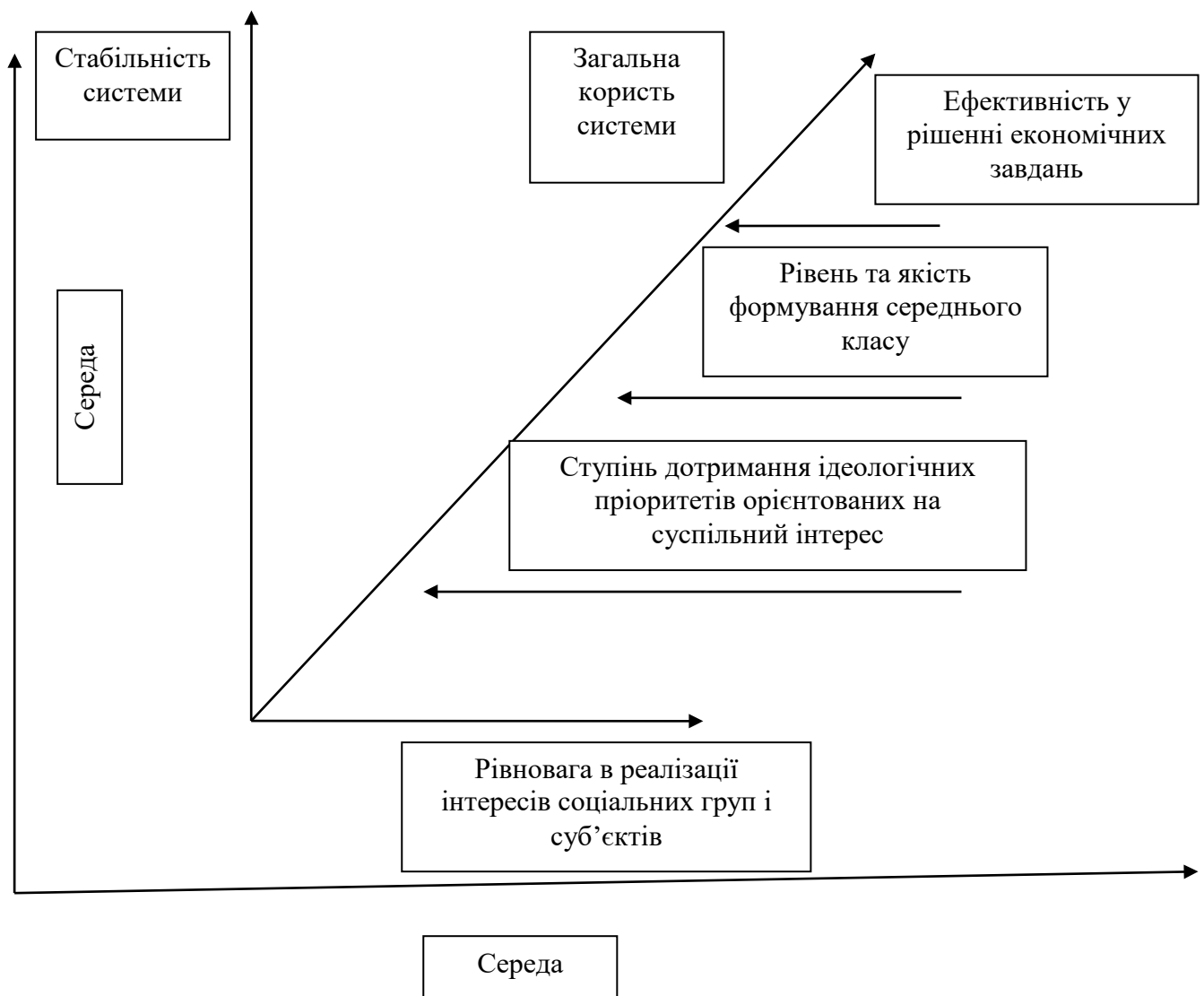

Рис. 3.7. Умови стабілізації економічної системи

Проведений аналіз показав необхідність визначення основних задач державної політики спрямованої на формування та розвиток середнього класу в Україні. Вона повинна бути спрямована на:

- підвищення в суспільній свідомості ролі статусу освіти, науки, культури, престижу творчого висококваліфікованої праці за рахунок приведення у відповідність оплати працівників даної сфери з якісними характеристиками їх праці та значимістю для суспільства;
- підвищення професійного рівня тих верств, які є потенційними кандидатами на вступ в середній клас через доступність навчання та перенавчання, організацію спеціальних навчальних центрів, орієнтованих на підготовку потрібних фахівців;
- стимулювання розвитку ділової активності та сфер діяльності середнього класу за рахунок створення кредитно-фінансових, страхових, податкових та інших інститутів;
- формування життєвого середовища і стилю життя середнього класу, як стилю, пануючого в українському суспільстві, через пропаганду соціокультурних цінностей і основних стандартів споживання;
- посилення громадського впливу середнього класу за допомогою створення власних інституцій (асоціацій, об'єднань і т.д.) і політичних партій, які орієнтовані на ідею «загального блага».

Визначені завдання державної політики формування та розвитку середнього класу, є головною метою реалізації суспільних інтересів, головним носієм і виразником яких є середній клас.

Орієнтація на максимальне задоволення інтересів середнього класу, який представляє основні потреби соціуму, є одночасно інструментом узгодження економічних інтересів різних суб'єктів економіки як основної ознаки економічної стійкості суспільства.

Таким чином, державна політика, що має однією з головних цілей створення постіндустріального суспільства, повинна враховувати загальні закономірності функціонування і розвитку середнього класу, для розширення чисельності середнього класу пропонується використовувати шість комплексних напрямків: науково-технічний, кредитно-фінансовий, соціальний,

регулювання заробітної плати та зайнятості, нормативно-правовий та інформаційний. Вони позначені на рис. 3.8.

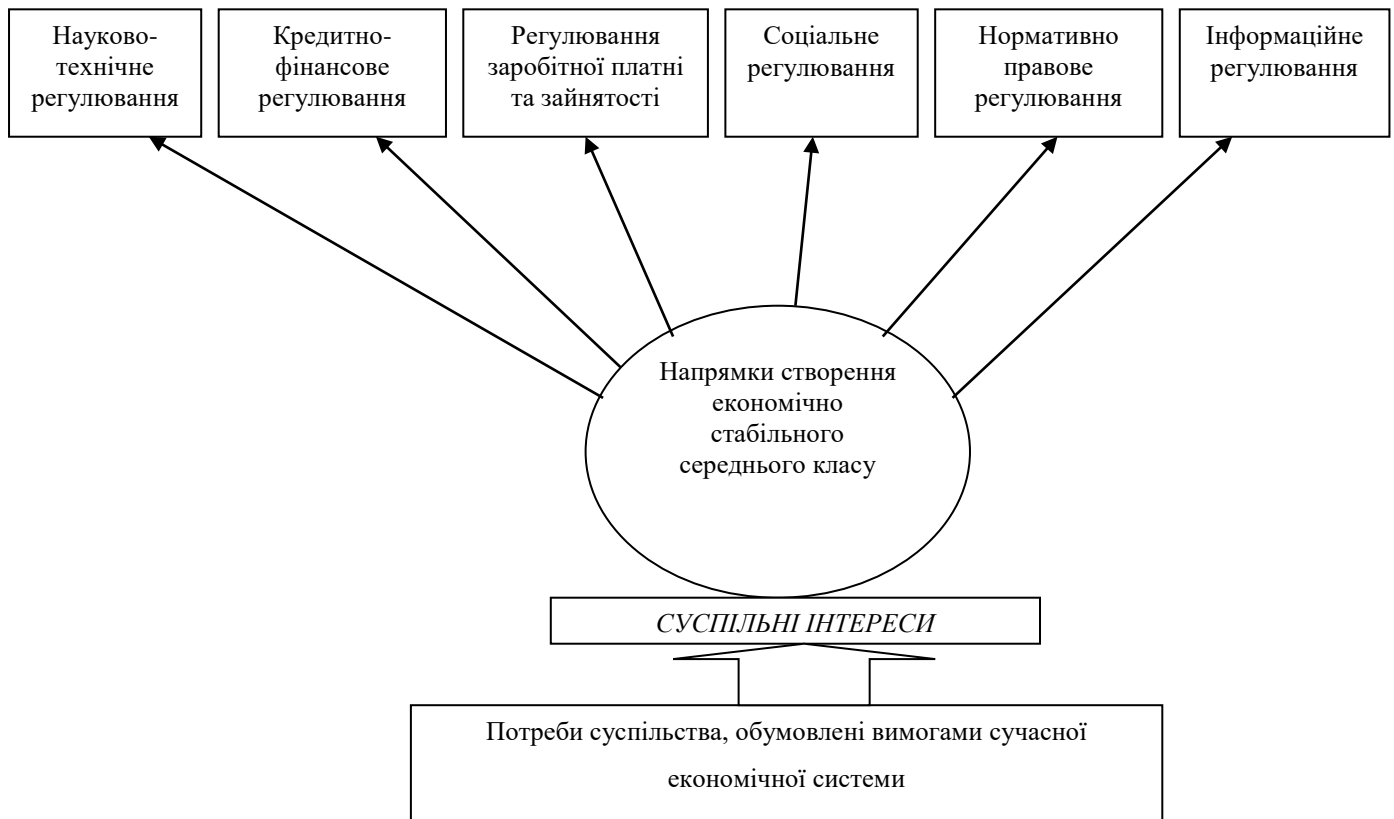

Рис. 3.8. Напрями державної політики щодо формування середнього класу

Одним з найбільш важливих напрямів державної політики розвитку середнього класу в Україні є науково-технічний напрям, що базується на перспективних технологічних потребах країни. Важливою умовою зростання національного багатства є накопичення наукових знань, тому наука є основним чинником економічного зростання країни за рахунок висококваліфікованих наукових кадрів - фахівців з середнього класу. Перспективи розвитку наукового потенціалу України пов'язані, з одного боку, з вирівнюванням або усуненням існуючих диспропорцій, а з іншого – із системним характером дій щодо всього спектру суспільно-економічних відносин, авангардом яких є наукова діяльність, найважливішими завданнями спрямованими на розвиток науки повинні бути: збільшення фінансування сфери НДДКР; формування ефективної системи державної підтримки підприємств і організацій, що займаються розробкою і

впровадженням інноваційних проектів, досягнень НТП у практичну діяльність суспільства; створення умов для збереження спадкоємності наукових знань; підвищення престижу наукової праці в суспільстві.

3.3. Системно-динамічне моделювання змін у соціально-економічній структурі населення

На сучасному етапі розвитку української економіки однією з найгостріших проблем є проблема ідентифікації та формування середнього класу, оскільки розвиток та соціально-економічні індикатори саме середнього класу визначають ефективність економічної системи країни в цілому.

Актуальність проблеми створення українського середнього класу з кожним днем привертає увагу все більшої кількості вчених, експертів, політиків і інститутів влади. Структура суспільства носить біполярний характер: з одного боку - нечисленний дуже багатий соціальний прошарок, з іншого - основна частина населення, яка знаходиться на межі або за межею бідності, середній клас практично відсутній. Тому його формування та соціальний захист повинні стати пріоритетними стратегічними завданнями державної політики.

В економічно розвинених країнах співвідношення доходів 10% найбідніших громадян до доходів 10% найбагатших не перевищує показника 1:10 (винятком є Великобританія, що має найвищий серед таких країн коефіцієнт 1:10,4). Загалом вважається, що межа безпеки для соціальної солідарності встановлена на рівні 1:7, тоді як в Україні таке співвідношення дорівнює 1:40. Таким чином, проблеми формування середнього класу в Україні є актуальними і потребують якнайшвидшого вирішення, що потребує застосування сучасних теорій та методів, зокрема економіко-математичного моделювання.

В роботі запропоновано економіко-математичну модель механізму прогнозування динаміки зміни соціально-економічної структури населення, що дозволяє своєчасно виявляти, ідентифікувати проблеми різних соціальних страт, прогнозувати динаміку розвитку певної соціальної страти та приймати обґрунтовані рішення щодо державного регулювання соціально-економічного розвитку країни. Дана економіко-математична модель ґрунтується на таких припущеннях.

1. Існує три соціально-економічних класи: багатий клас, середній клас та бідний клас.

2. Можлива міграція населення між цими трьома класами у будь-якому напрямку.

3. Держава може здійснювати регуляторну політику щодо міграції населення між класами через систему оподаткування та середню заробітну платню в різноманітних галузях економіки.

4. Часовий лаг в економіко-математичній моделі механізму прогнозування динаміки розвитку соціально-економічної структури населення дорівнює одному місяцю, що визначається вимогами статистичної звітності.

5. Інтервал прогнозу динаміки розвитку соціально-економічної структури населення дорівнює п'яти рокам.

6. Для полегшення обчислень більш детально розглядається структура тільки середнього класу, що не впливає на прогностичну спроможність та достовірність наведеної економіко-математичної моделі.

7. Основні сфери зайнятості населення визначаються згідно з даними Державного комітету статистики України.

8. Оскільки за різними даними кількість середнього класу варіюється від 5% до 40%, будемо вважати, що реальна частка середнього класу в Україні відповідає рівномірному розподілу доходу на кривій Лоренца. Інші значення частки середнього класу вважатимуться за самоідентифікацію.

Далі, за даними Державного комітету статистики України визначимо динаміку розвитку соціально-економічної структури населення, яку наведено у табл. 3.2.

Таблиця 3.2

**Динаміка розвитку соціально-економічної структури населення
України за період 2008 – 2014 рр.**

Частка населення України, %	Величина загального отриманого доходу, %						
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014
10	3	3	4	5	5	5	6
20	5	4	5	5	6	7	8
30	8	7	9	10	11	11	12
40	14	12	13	13	16	17	18
50	21	20	22	23	22	23	25
60	30	31	31	32	31	32	33
70	42	40	41	42	43	43	45
80	55	53	54	55	56	56	56
90	71	70	70	71	70	71	72

Криву Лоренца для 2008 та 2014 рр., що побудована за даними табл. 3.2 наведено на рис. 3.9.

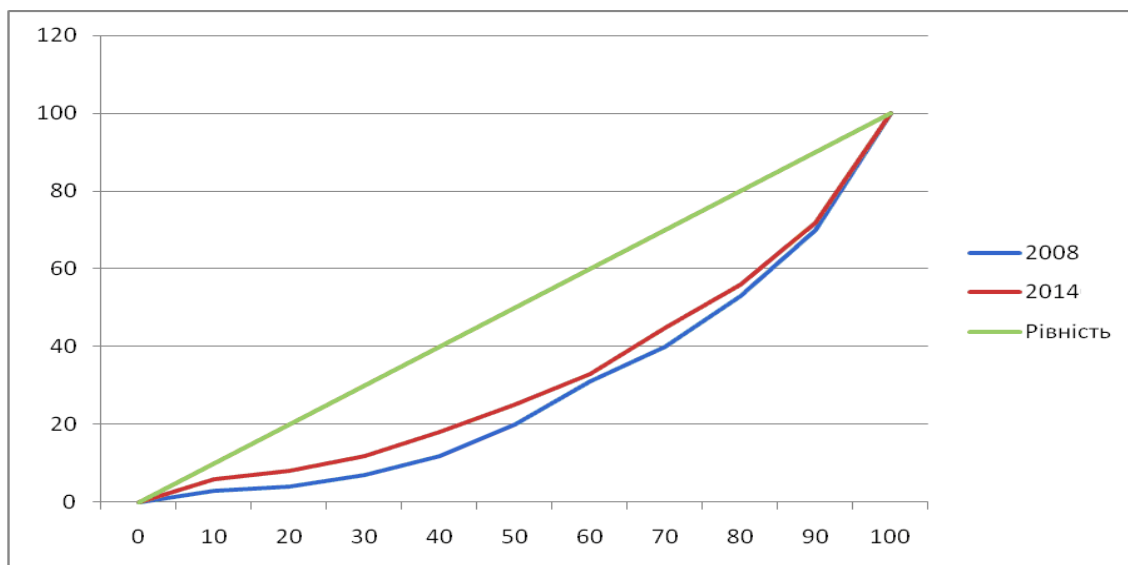

Рис. 3.9. Крива Лоренца для України за 2008 та 2014 рр., %

З рис. 3.9 видно, що структура розподілу доходів між населенням України характеризується значним ступенем нерівності. У 2014 році, у порівнянні з 2008 роком, простежується незначна динаміка в бік вирівнювання структури розподілу. Дані розрахунків статистичних параметрів наведено у табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Статистичні параметри часових рядів за частками населення України

Статистичний параметр	Частка населення України, %								
	10	20	30	40	50	60	70	80	90
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
середнє	4,43	5,71	9,7	14,71	22,29	31,43	42,29	55,00	70,71
стандартна помилка	0,43	0,52	0,7	0,87	0,61	0,37	0,61	0,44	0,29
медіана	5,00	5,00	10,0	14,00	22,00	31,00	42,00	55,00	71,00
мода	5,00	5,00	11,0	13,00	22,00	31,00	42,00	56,00	71,00
стандартне відхилення	1,13	1,38	1,8	2,29	1,60	0,98	1,60	1,15	0,76
дисперсія	1,29	1,90	3,2	5,24	2,57	0,95	2,57	1,33	0,57
ексцес	-1,23	-0,33	-1,1	-1,69	0,59	0,04	0,59	-0,15	-0,35
асиметричність	-0,24	0,71	-0,4	0,37	0,37	0,28	0,37	-0,91	0,60
інтервал	3,00	4,00	5,0	6,00	5,00	3,00	5,00	3,00	2,00
мінімум	3,00	4,00	7,0	12,00	20,00	30,00	40,00	53,00	70,00
максимум	6,00	8,00	12,0	18,00	25,00	33,00	45,00	56,00	72,00
сума	31,00	40,00	68,0	103,00	156,00	220,00	296,00	385,00	495,00
рахунок	7,00	7,00	7,0	7,00	7,00	7,00	7,00	7,00	7,00

Далі проведемо розрахунок фактичної кількості населення України, між якими розподіляється фактичні доходи. Спираючись на дані державного комітету статистики, результати такого розрахунку наведено у табл. 3.4.

Таблиця 3.4

Розподіл сукупного доходу між населенням України за 2014 р

№ п.п.	Кількість населення, чол.	Розподілений дохід за рік, грн..
1	4283140	30588120000
2	4283140	61176240000
3	4283140	91764360000
4	4283140	91764360000
5	4283140	107058420000
6	4283140	122352480000
7	4283140	168234660000
8	4283140	183528720000
9	4283140	244704960000
10	4283140	428233680000
Загалом	42831400	1529406000000

Таким чином, можна визначити середньомісячний дохід населення України за 2014 р., графік якого наведено на рис. 3.10.

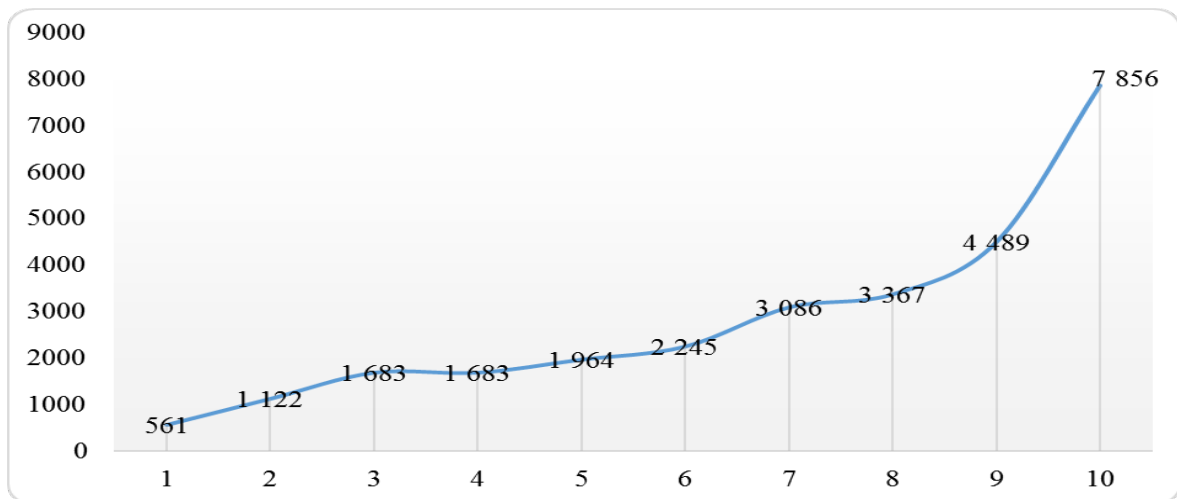

Рис. 3.10. Середньомісячний дохід населення України за децильними групами за 2014 р.

Як видно з графіку, розподіл доходів між населенням України є нерівномірним, що підтверджує раніше побудована крива Лоренца. Крім того, середня заробітна платня десятої децильної групи перевищує заробітну платню сусідньої дев'ятої групи практично у два рази. Далі проаналізуємо, яким чином розподіляється сукупний дохід між децильними групами у відсотковому співвідношенні. Результати цього розрахунку наведено на рис. 3.11

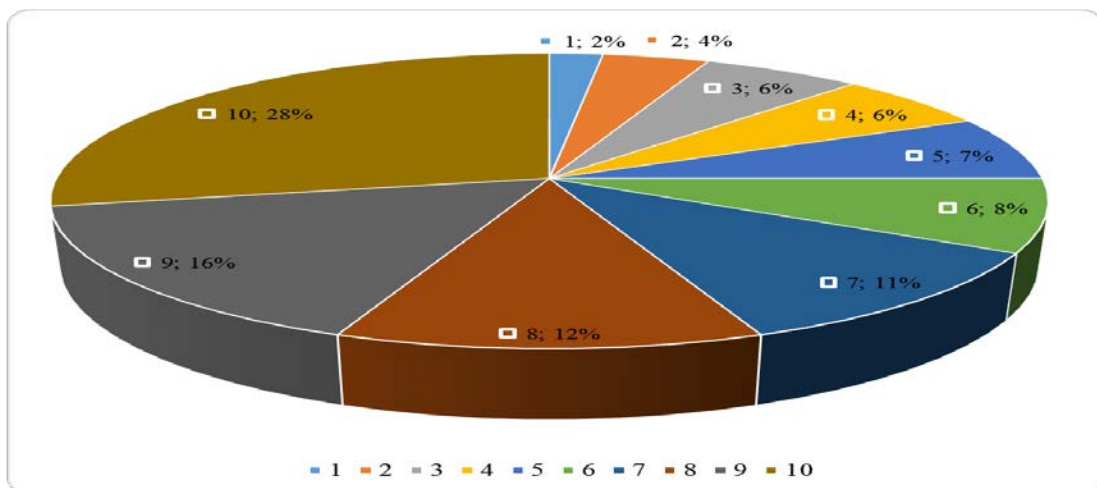

Рис. 3.11 Розподіл сукупного доходу населення України за децильними групами у 2014 р., %

З рис. 3.11 видно, що рівномірному розподілу доходу між населенням найбільше відповідають 7-ма та 8-ма децильні групи. Таким чином, спираючись на гіпотезу про те, що до бідного класу належать децильні групи з відсотком

розподілом сукупного доходу менше 9% на групу, а до багатого класу належать групи з відсотком розподілу більше 12% на групу, можна розрахувати кількість населення України, що належать до різних соціальних класів. Математично це може бути записано таким чином:

$$L_i = \begin{cases} L_p, k < 0,09 \\ L_m, 0,09 \leq k < 0,12, \\ L_r, k \geq 0,12 \end{cases} \quad (3.2)$$

де L_i - населення України, що аналізується;

L_p - кількість бідного населення України;

L_m - кількість населення України, що належить до середнього класу за рівнем доходу по Україні.

L_r - кількість багатого населення України;

k - коефіцієнт розподілу доходів.

Загальна кількість населення за соціальними групами розраховується таким чином:

$$L = L_p + L_m + L_r. \quad (3.3)$$

Після проведення розрахунків було визначено кількість населення України, що належить до різних соціальних класів, що складає:

$$\begin{cases} L_p = 27255720 \\ L_m = 9085240 \\ L_r = 9085240 \end{cases} . \quad (3.4)$$

Тобто 60% населення України належать до бідного класу, 20% до середнього та 20 до багатого. Потрібно зазначити, що такий розподіл справедливий тільки тоді, коли за основу визначення середнього класу беруться не світові показники, а значення середньої заробітної платні по Україні.

Запропонована динамічна імітаційна модель економічної структури суспільства дозволяє за допомогою сценарного аналізу розвитку економічної системи України прогнозувати динаміку змін у співвідношенні чисельності

бідного, багатого та середнього класів, а також визначати умови, що сприяють розвитку середнього класу в Україні. Також модель враховує випадкові фактори, що можуть впливати на формування соціально-економічних класів українського суспільства та визначає засади системи соціально-економічного розвитку України з акцентом на формування середнього класу.

Імітаційна модель економічної структури суспільства визначає залежність кількості осіб, що можна віднести за українськими мірками до середнього класу від таких економічних параметрів, як ВВП, середня заробітна платня, рівень інвестицій у розвиток малого та середнього бізнесу, а також структура податків. Таким чином, імітаційна модель економічної структури суспільства ґрунтується на модифікованій виробничій функції Кобба-Дугласа, що має такий вид:

$$Y = AK^\alpha L^\beta e^{m^t}, \quad (3.5)$$

де Y - сума валового внутрішнього продукту;

A -;

K - кількість малих та середніх підприємств;

α - компонента, що характеризує вплив на формування середнього класу інвестицій у розвиток малого та середнього бізнесу;

L - ріст населення, що можна відносити до середнього класу суспільства;

β - ріст продуктивності праці;

e^{m^t} - компонента, що характеризує вплив структури податків на формування середнього класу.

Запропонована модифікована виробнича функція Кобба-Дугласа є регресійною моделлю, оцінка параметрів якої здійснюється методом найменших квадратів. Для нейтралізації ефекту мультиколінеарності доцільно використовувати попереднє логарифмічне перетворення. В такому випадку для i -го спостереження маємо наступну математичну залежність:

$$\ln Y_i = \ln A + \alpha \ln K_i + \beta \ln L_i + \ln e^{m^t}. \quad (3.6)$$

В даному випадку параметр e^{m^t} , що характеризує вплив структури податків на формування середнього класу, відразу дорівнює мінімально

допустимому значенню з точки зору ефективності оподаткування суб'єктів господарської діяльності, що є доцільним з боку підвищення ефективності стимулювання розвитку малого та середнього бізнесу в Україні. Тому цей параметр розглядається в якості константи.

Числові значення компоненти, що характеризує вплив на формування середнього класу інвестицій у розвиток малого та середнього бізнесу, та росту продуктивності праці повинні задовольняти таким нерівностям:

$$\begin{cases} 0 < \alpha < 1 \\ 0 < \beta < 1 \end{cases} \quad (3.7)$$

Припустимо, що $\beta = 1 - \alpha$ і в такому випадку матимемо наступну математичну залежність:

$$Y = AK^\alpha L^{1-\alpha} e^{m'}. \quad (3.8)$$

Далі розділимо обидві частини рівняння на L . Отримаємо таку математичну залежність:

$$\frac{Y}{L} = A \left(\frac{K}{L} \right)^\alpha \frac{e^{m'}}{L}. \quad (3.9)$$

Для нейтралізації ефекту мультиколінеарності між K та L прологарифмуємо останнє рівняння. Таким чином, отримаємо таку математичну залежність:

$$\ln \left(\frac{Y}{L} \right) = \ln A + \alpha \ln \left(\frac{K}{L} \right) + \ln \left(\frac{e^{m'}}{L} \right). \quad (3.10)$$

Спираючись на дані табл. 3.1-3.2 та рис. 3.8-3.9, а також дані Державного комітету статистики за відповідними елементами модифікованої виробничої функції, отримаємо наступне рівняння:

$$\ln \left(\frac{Y}{L} \right) = 0,05 - 0,51 \ln L + 0,12 \ln \left(\frac{K}{L} \right) - 0,01. \quad (3.11)$$

Далі розрахуємо параметри α, β :

$$\begin{cases} \alpha = 0,12 \\ \beta = 1 - 0,12 - 0,51 = 0,37 \end{cases}$$

Коефіцієнт кореляції даної регресійної моделі складає:

$$r^2 = 0,95$$

Таким чином, можна зробити висновок, що отримана регресійна модель має високий рівень прогностичної спроможності.

Кількість працівників, що щорічно виходять на ринок праці, а отже, мають потенційні можливості з певним часом належати до середнього соціального класу суспільства, визначається за такою формулою:

$$W_t = A_{t-5} + \alpha, \quad (3.12)$$

де W_t - кількість фахівців з вищою освітою, що виходять на ринок праці у поточному періоді;

A_{t-5} - кількість абітурієнтів, що вступали до вищих навчальних закладів, у періоді $t - 5$;

δ - випадкове відхилення, що характеризує кількість відрахованих студентів за період навчання.

Слід зазначити, що потенційні представники середнього класу повинні мати вищу освіту для того, щоб їх рівень заробітної платні відповідав умовам українського середнього класу. Таким чином, у моделі розглядаються тільки спеціалісти, що виходять на ринок праці, маючи вищу освіту за певним напрямком господарської діяльності.

Попит на випускників ВНЗ визначається за такою формулою:

$$D_t = (w_t + h_t)F_t + \beta, \quad (3.13)$$

де D_t - загальний попит на випускників вищих навчальних закладів за підприємствами;

w_t - середня кількість вакантних місць для фахівців з вищою освітою, що є на підприємствах;

h_t - середня кількість працюючих фахівців, що потребують підвищення кваліфікації;

F_t - середня кількість підприємств по Україні;

Проведемо імітаційний експеримент. Проаналізуємо динаміку ВВП, кількості середнього класу та його середню заробітну платню.

Нехай державні заходи з підтримки становлення та розвитку середнього класу визначаються таким математичним виразом:

$$CIV = \begin{cases} T \rightarrow \min \\ S \rightarrow \max \\ W \rightarrow \max \\ F \rightarrow \max \end{cases} \quad (3.15)$$

Тобто оподаткування середнього класу повинно здійснюватися на мінімальному рівні, а середня заробітна платня, кількість осіб з вищою освітою та кількість малих та середніх підприємств при цьому повинна збільшуватись.

Нехай комплекс державних заходів з підтримки становлення та розвитку середнього класу є незмінним на період моделювання. Тоді справедлива така математична залежність:

$$CIV_1 = \begin{cases} T \rightarrow const \\ S \rightarrow const \\ W \rightarrow const \\ F \rightarrow const \end{cases} \quad (3.16)$$

Динаміку ВВП у такому випадку наведено на рис. 3.11.

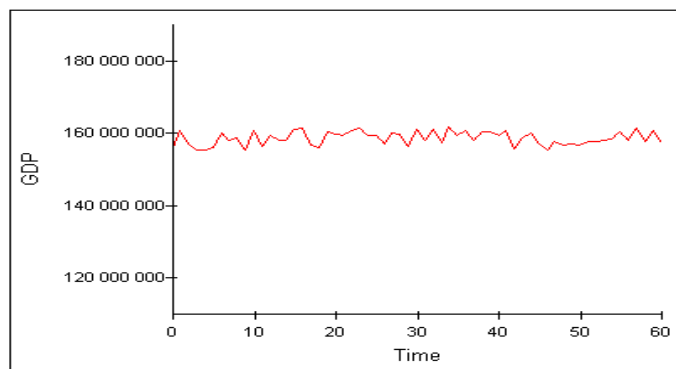

Рис. 3.13. Прогнозна динаміка ВВП України на 2015-2018 рр. при застосуванні комплексу заходів CIV_1

З рис. 3.13 видно, що динаміка ВВП знаходиться у стані спокою з незначними коливаннями та відсутністю будь-яких тенденцій.

Проаналізуємо у такому випадку динаміку заробітної платні осіб середнього класу, яку наведено на рис. 3.14.

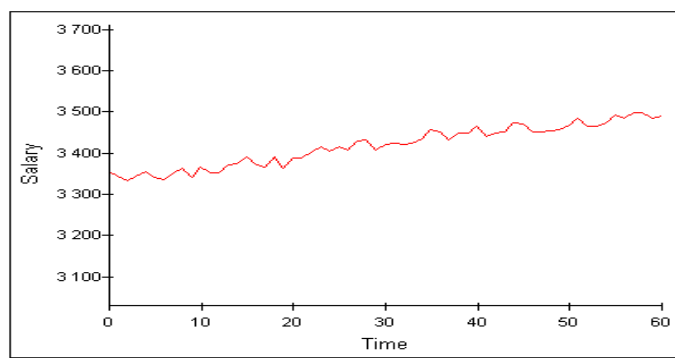

Рис. 3.14. Прогнозна динаміка заробітної платні середнього класу на 2015-2018 рр. при застосуванні комплексу заходів CIV_1

З рис. 3.14 видно, що динаміка заробітної платні середнього класу має незначну тенденцію до збільшення, що пояснюється інфляцією, а також очікуваннями населення щодо результатів від отримання вищої освіти.

Динаміку кількості середнього класу при застосуванні комплексу заходів CIV_1 наведено на рис. 3.15.

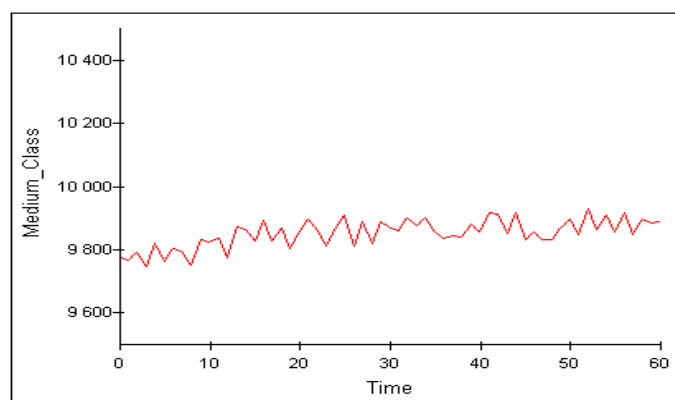

Рис. 3.15. Динаміка кількості середнього класу при застосуванні комплексу заходів CIV_1

Як видно з рис. 3.15, кількість середнього класу також не має тенденцій у розвитку і характеризується стабільністю. Це підтверджує результати, що наведено на рис. 3.12-3.13.

Нехай далі комплекс державних заходів з підтримки становлення та розвитку середнього класу характеризується мінімально можливими податками, підтримкою розвитку сфери освітніх послуг та сприяння утворенню малих та середніх підприємств. Тоді справедлива така математична залежність:

$$CIV_2 = \begin{cases} T \rightarrow \min \\ S \rightarrow \text{const} \\ W \rightarrow \max \\ F \rightarrow \max \end{cases} \quad (3.17)$$

Динаміку ВВП у такому випадку наведено на рис. 3.16.

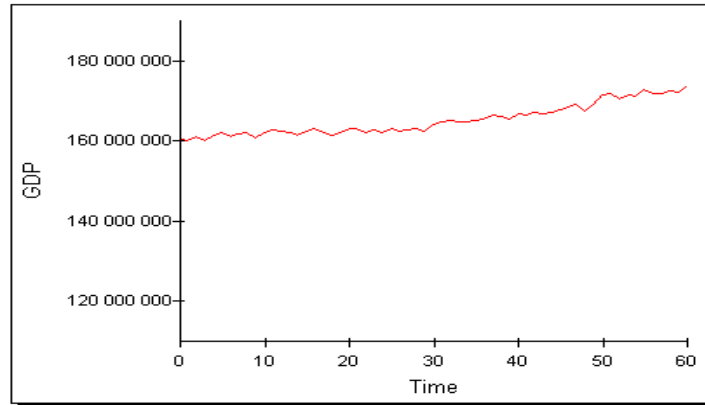

Рис. 3.16. Прогнозна динаміка ВВП України на 2015-2018 рр. при застосуванні комплексу заходів CIV_2

Як видно з графіку, динаміка ВВП у разі застосування комплексу заходів CIV_2 характеризується тенденцією до збільшення. Це пояснюється розвитком середнього класу, що призводить до утворення нових підприємств, а також виходу на нові ринки збуту вітчизняної готової продукції. Динаміку заробітної платні середнього класу при застосуванні комплексу заходів CIV_2 наведено на рис. 3.17

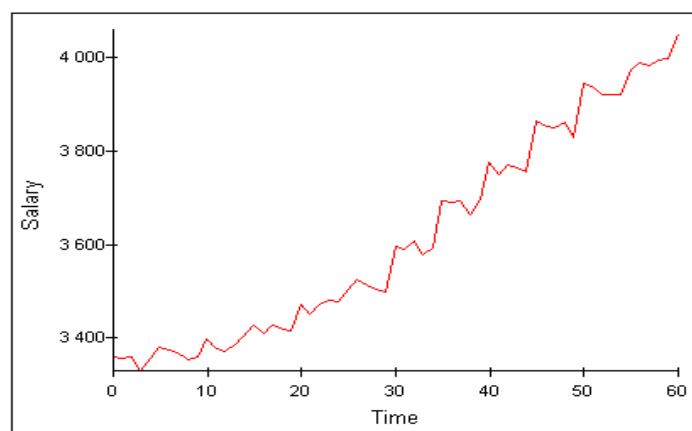

Рис. 3.17. Прогнозна динаміка заробітної платні середнього класу на 2015-2018 рр. при застосуванні комплексу заходів CIV_2

Динаміку кількості середнього класу в Україні при застосуванні комплексу заходів CIV_2 наведено на рис. 3.18.

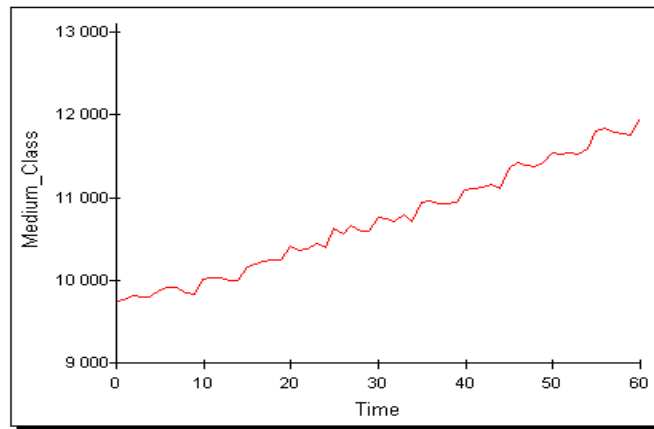

Рис. 3.18. Динаміка кількості середнього класу в Україні при застосуванні комплексу заходів CIV_2

Як видно з рис. 3.17-3.18, при застосуванні комплексу заходів з державної підтримки розвитку середнього класу CIV_2 відбувається збільшення середньої заробітної платні та кількості українського середнього класу, крім того, динаміка цих показників має чітко виражену тенденцію до збільшення.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що комплекс заходів з державної підтримки розвитку середнього класу CIV_2 є більш доцільним, якщо за мету перед державою стоїть підтримка розвитку середнього класу. Комплекс заходів CIV_1 не призводить до збільшення кількості середнього класу, але також є менш витратним в порівнянні з CIV_2 . Тому комплекс заходів CIV_1 більш характерний для застосування в кризових та посткризових умовах.

Таким чином, економіко-математична модель механізму прогнозування динаміки зміни соціально-економічної структури населення дозволяє здійснювати аналіз тенденцій у розвитку середнього класу, визначати ефективний комплекс державних заходів з регулювання та підтримки розвитку середнього класу, оцінювати економічний ефект від реалізації того або іншого комплексу заходів, а також приймати зважені та обґрунтовані управлінські

рішення щодо державного управління розвитком українського середнього соціально-економічного класу.

Висновки до розділу 3

В умовах утвердження якісно нової господарської системи в Україні важливим завданням є досягнення стабільного соціально-економічного розвитку, високого рівня добробуту населення як основи формування середнього класу.

На основі ідентифікації передумов становлення економічно стабільного середнього класу в Україні обґрунтовано, що державну політику становлення потужного середнього класу доцільно розглядати як комплексну систему, що спирається, насамперед, на свій первинний – регіональний рівень. Визначено *складові державної політики формування середнього класу*: державне регулювання сфери оплати праці та доходів населення; державне сприяння становленню власників капіталу; створення сприятливого середовища у сфері підприємництва; моніторинг та законодавче регулювання вартості життя населення; вартісні показники рівня життя, що включені в систему державного регулювання; соціальні гарантії у сфері регулювання доходів та добробуту населення. Враховуючи, що особливістю формування середнього класу в Україні є те, що його соціальною основою, на відміну від західноєвропейських країн, є не власники, а фахівці (наймані працівники, попит на яких є найбільшим в умовах інноваційної моделі економічного розвитку), обґрунтовано, основними групами, які можуть сформувати український середній клас у майбутньому, мають стати малі та середні підприємці та висококваліфіковані фахівці, державна політика у сфері формування середнього класу має бути спрямованою, перш за все, на ці групи.

Виходячи з того, що мале та середнє підприємництво є найбільш чутливим до змін зовнішнього середовища, для розвитку наявного потенціалу даного сектору в Україні постає завдання вдосконалення його інфраструктурного забезпечення. Сукупні інфраструктурні (інформаційно-аналітичні, організаційно-технічні,

фінансово-кредитні, регуляторні) можливості забезпечення умов функціонування малого та середнього підприємництва слід розглядати як його інфраструктурний потенціал. Обґрунтовано необхідність утворення державного органу, який має реалізовувати політику розвитку сектору малого та середнього підприємництва (МСП). На основі дослідження інституційних механізмів використання потенціалу малого і середнього підприємництва у різних країнах світу (США, Канада, Велика Британія, Франція, Німеччина, Росія, Індія, Китай, Південна Корея, ПАР, Італія) зроблено висновок, що найбільш прийнятним для України варіантом є створення (на базі Державної служби України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва) *Агентства з малого і середнього підприємництва* – міждержавного органу, який реалізовуватиме відповідну інфраструктурну політику і відповідатиме за розвиток вказаного сектору. Визначено *функції* зазначеного Агентства (підвищення якості регуляторного середовища для малого та середнього підприємництва; оптимізація процедур реєстрації юридичних осіб і фізичних осіб-підприємців; формування ефективної системи комунікацій малого і середнього підприємництва та органів виконавчої влади; підтримка доступу малого та середнього підприємництва на ринки закордонних країн; підвищення доступності інфраструктури; удосконалення податкового та митного адміністрування; покращення правового регулювання містобудівної діяльності та підприємницького клімату у сфері будівництва та ін.).

Визначено, що *пріоритетними напрямками* державної політики щодо формування середнього класу в Україні мають стати такі: підтримка працюючого населення; забезпечення зростання заробітної плати; захист інтелектуальної власності і зміцнення на цих засадах позицій висококваліфікованої робочої сили і малого підприємництва. З урахуванням вищевикладеного розроблено *організаційно-економічний механізм формування середнього класу*. Підкреслено, що провідним імперативом даного механізму виступає забезпечення поступального економічного розвитку. Внаслідок тісного діалектичного зв'язку між процесами розвитку середнього класу та економічного зростання, формування середнього класу виступає найважливішою умовою стабілізації економічної системи. При

цьому держава виступає, *по-перше*, як владна структура, що встановлює рамкові умови функціонування суб'єктів ринку; *по-друге*, як інструмент економічного регулювання й стимулювання ринкових процесів.

На основі ідентифікації *економічних інтересів середнього класу* (розвиток економічних відносин, що сприяють відтворенню власного соціального статусу; формування і розвиток відносин власності і відповідних інститутів, ефективне використання об'єктів власності; самореалізація і саморозвиток, що передбачають підтримку постійного інноваційного споживання) визначено *цільові орієнтири державної політики розвитку середнього класу в Україні*: підвищення статусу освіти, науки, культури, престижу творчої висококваліфікованої праці; підвищення професійного рівня тих верств, які є потенційними кандидатами на віднесення до середнього класу; стимулювання розвитку ділової активності та сфер діяльності середнього класу; формування життєвого середовища і стилю життя середнього класу.

Таким чином, державна політика щодо формування середнього класу в Україні повинна носити комплексний характер і здійснюватись за такими *напрямами*: науково-технічне регулювання; фінансово-кредитне регулювання; регулювання заробітної плати та зайнятості; соціальне регулювання; нормативно-правове регулювання; інформаційне регулювання. Підкреслено провідну роль науково-технічного напрямку, що базується на перспективних технологічних потребах країни (наука виступає основним чинником економічного зростання країни за рахунок використання праці висококваліфікованих наукових кадрів – представників середнього класу). На сучасному етапі розвитку соціально-економічної системи України однією з найгостріших є проблема ідентифікації середнього класу. Важливість вирішення даного завдання обумовлено тим, що якщо в економічно розвинених країнах співвідношення доходів 10 % найбідніших і 10 % найбагатших громадян не перевищує показника 1:10 (винятком є Великобританія, де дане співвідношення дорівнює 1:10,4), то в Україні дане співвідношення становить 1:40 (межа безпеки для соціальної солідарності знаходиться на рівні 1:7).

Враховуючи, що в Україні структура розподілу доходів характеризується значним ступенем нерівності, для аналізу розподілу доходів населення за децильними групами, використано поліноміальний підхід. Спираючись на гіпотезу, що до бідного класу належать децильні групи з відсотковим розподілом сукупного доходу менше 9 % на групу, а до багатого класу – більше 12 % на групу, розраховано кількість населення України, що належить до різних соціальних класів.

За результатами аналізу, 60% населення України належить до бідного класу, 20 % – до середнього, та 20 % – до багатого класу (даний розподіл є справедливим за умови, що за основу визначення беруться не світові показники, а значення середньої заробітної плати по Україні).

З метою прогнозування змін у соціально-економічній структурі населення України розроблено відповідну *системно-динамічну модель*, яка дозволяє за допомогою сценарного аналізу розвитку економічної системи держави прогнозувати динаміку змін у співвідношенні чисельності бідного, багатого та середнього класів, а також визначати умови, що сприяють розвитку середнього класу в Україні. Так, порівняння варіанту, коли комплекс державних заходів з підтримки становлення та розвитку середнього класу є незмінним на період моделювання, та варіанту, коли комплекс державних заходів характеризується мінімально можливими податками, підтримкою розвитку сфери освітніх послуг та сприянням утворенню малих і середніх підприємств, дозволило зробити висновок щодо доцільності використання другого варіанту в контексті формування середнього класу в державі.

Таким чином, економіко-математична модель змін у соціально-економічній структурі населення дозволяє здійснювати аналіз тенденцій розвитку середнього класу, визначати дієвий комплекс державних заходів щодо регулювання та підтримки розвитку середнього класу та оцінювати економічний ефект від його реалізації, а також приймати зважені та обґрунтовані управлінські рішення щодо державного управління розвитком українського середнього класу в системі соціально-економічного розвитку держави.

ВИСНОВКИ

В результаті проведеного дослідження вирішено важливе наукове завдання розвитку теоретико-методологічних основ дослідження середнього класу і розробки організаційно-аналітичного інструментарію формування середнього класу в системі соціально-економічного розвитку держави.

1. В результаті проведеного аналізу встановлено, що в процесі еволюції поняття «система» змінювало своє значення від епістемологічного до онтологічного та натуралістичного трактування; ідентифіковано *основні риси системи* (цілісність, єдність елементів, комплексність, упорядкованість розташування та взаємопов'язаність складових частин).

2. Запропоновано під *системою соціально-економічного розвитку* розуміти комплекс заходів з розвитку соціальної, економічної та екологічної підсистем запобігання соціально-економічним загрозам, що охоплює такі елементи: об'єктивний та суб'єктивний моніторинг економіки й суспільства з метою виявлення та прогнозування внутрішніх і зовнішніх загроз у соціальній сфері; визначення гранично припустимих значень соціально-економічних показників, недотримання яких призводить до нестабільності й соціальних конфліктів; формування та коригування заходів щодо виявлення та запобігання внутрішнім і зовнішнім загрозам у соціальній сфері, спрямованих на формування сучасного, економічно розвиненого суспільства. Розроблено *схему впливу складових системи соціально-економічного розвитку на формування середнього класу*.

3. Визначено *принципи* (комплексність; системність; варіативність та ін.) та *структурні елементи* (моніторинг; запобігання загрозам у соціальній сфері; виявлення й нівелювання внутрішніх і зовнішніх загроз соціальній сфері) системи соціально-економічного розвитку, спрямованої на формування середнього класу.

4. Ідентифіковано *критерії* стратифікації суспільства (розмір доходів; освіта; престиж; власність; влада та ін.), на основі чого визначено *соціальні страти*, які можуть скласти середній клас (власники середнього і дрібного капіталу; висококваліфіковані фахівці що здійснюють технічне і функціональне

керівництво; службовці, зайняті в галузях державного управління та силових структур; висококваліфіковані фахівці невиробничого профілю; діячі науки та ін.).

5. *Середній клас* визначено як прошарок суспільства, який має постійний дохід або від власного бізнесу, або у вигляді заробітної платні від роботодавця, що забезпечує можливість задовольняти основні потреби та формувати заощадження, і який має професійний рівень освіти, високий рівень соціальної відповідальності та пов'язує свої досягнення із суспільним устроєм країни. Виділено *ідентифікаційні групи критеріїв приналежності до середнього класу*, запропоновано використання *комбінованого підходу* до визначення середнього класу з використанням об'єктивних та суб'єктивних критеріїв.

6. На основі аналізу *чинників*, що впливають на формування середнього класу (економічних, політико-правових, соціальних, духовних, соціально-економічних) ідентифіковано *необхідні умови* формування потужного середнього класу в Україні (розвиток ринкових відносин; створення сприятливих умов для розвитку малого підприємництва; інтенсивний розвиток науково-інформаційної сфери та ін.). Розроблено *концептуальну схему формування середнього класу у системі соціально-економічного розвитку України*.

7. В результаті дослідження основних показників системи соціально-економічного розвитку України зроблено висновок щодо розгортання процесів, які зумовили погіршення соціальної структури суспільства (*по-перше*, одночасне скорочення чисельності населення в Україні та зміна його вікової структури призводить до зменшення чисельності економічно активного населення; *по-друге*, відбувається скорочення платоспроможного попиту, абсолютна більшість населення України живе за межею бідності).

8. Оскільки заробітна плата виступає практично єдиним джерелом збільшення доходів населення, то спад виробництва, вимушена неповна зайнятість та зростання безробіття спричинили зменшення реальних доходів населення (чисельність населення із середнім рівнем доходів поступається не лише значенню докризового 2007 р., а й значенню 2002 р.). Зроблено висновок, що середній клас в Україні – це скоріше самоідентифікація, ніж соціальний статус.

9. За результатами самоідентифікації населення встановлено, що до «ядра» середнього класу (в українському вимірі) належить 14% опитаних (до його периферії – 35%, до нижнього класу – 31%, до вищого – близько 1%). Обґрунтовано, що саме цю групу слід розглядати як таку, що має потенціал розвитку та перетворення на «класичний» середній клас у його сучасному розумінні.

10. Зроблено висновок, що формування середнього класу виступає стратегічною метою реформування соціально-економічної системи України, важливість досягнення якої зумовлено небезпекою утворення соціально поляризованого суспільства. На основі ідентифікації *передумов становлення економічно стабільного середнього класу в Україні* визначено складові державної політики формування середнього класу

11. Визначено *пріоритетні напрями* державної політики щодо формування середнього класу в Україні (підтримка працюючого населення; забезпечення зростання заробітної плати; захист інтелектуальної власності і зміцнення на цих засадах позицій висококваліфікованої робочої сили і малого підприємництва). Розроблено *організаційно-економічний механізм формування середнього класу*, провідним імперативом якого виступає забезпечення поступального економічного розвитку.

12. На основі ідентифікації *економічних інтересів середнього класу* підкреслено тісний діалектичний зв'язок між процесами розвитку середнього класу та економічного зростання. Обґрунтовано необхідність утворення в Україні державного органу, який має реалізовувати політику розвитку сектору малого та середнього підприємництва як основи економічного зростання та формування середнього класу – *Агентства з малого і середнього підприємництва*, визначено *функції* зазначеного Агентства.

13. З метою прогнозування змін у соціально-економічній структурі населення України розроблено відповідну *системно-динамічну модель*, яка дозволяє за допомогою сценарного аналізу розвитку економічної системи держави прогнозувати динаміку змін у співвідношенні чисельності бідного, багатого та середнього класів, а також визначати умови, що сприяють розвитку середнього класу в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Концепція національної екологічної політики України на період до 2020 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2007 р. №880-р. // Офіційний вісник України. – 2007. – № 79. – С. 123-129.

2. Конституція України : [зі змін. та допов., внесеними Законом України № 2222-IV від 08.12.2004, ВВР, 2005, № 2, ст.44, № 2952-VI від 01.02.2011, ВВР, 2011, № 10, ст.68, № 586-VII від 19.09.2013, ВВР, 2014, № 11, ст.142, № 742-VII від 21.02.2014, ВВР, 2014, № 11, ст.143]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

3. Про основні напрями зовнішньої політики України: Постанова Верховної Ради України від 2 лип. 1993 р. № 3360-XII. - Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

4. Послання Президента України до Верховної Ради України «Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002-2011 роки» від 30 квіт. 2002 р. - Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

5. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 1 лип. 2010 р. № 2411-VI. - Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua/>

6. Про основи національної безпеки України : Закон України від 19 лип. 2003 р. № 964-IV. - Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

7. Програма економічних реформ на 2010 – 2014 рр. «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава» / Комітет економічних реформ при Президентіві України. – К. : Комітет економічних реформ при Президентіві України, 2012. – 87 с.

8. Основні напрями соціальної політики на період до 2004 року, схвалені Указом Президента України від 24 трав. 2000 р. № 717/2000. - Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

9. Щорічне Послання Президента України до Верховної Ради України «Модернізація України - наш стратегічний вибір» від 07 квіт. 2011 р. - Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

10. Авдашева С. Б. Взаимодействие государства, бизнеса и общества: позитивная реинтеграция / С. Б. Авдашева, А. А. Аузан, С. А. Афонцев ; ред.-сост. Золотов А.В. – М. : СПРОС, 2009. – 340 с.

11. Александрова О. С. Специфіка становлення та розвитку середнього класу в умовах перехідного періоду сучасного українського суспільства : монографія / О. С. Александрова // Суми : Університетська книга – 2008. – С. 364., с. 80

12. Автономов В. А. Социальное рыночное хозяйство Теория и этика экономического порядка в России и Германии / В. А. Автономов. – Санкт-Петербург: САНКТ-ПЕТЕРБУРГСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ЭКОНОМИКИ И ФИНАНСОВ ВЫСШАЯ ШКОЛА ЭКОНОМИКИ, 1999. – 368 с.

13. Аристотель. Сочинения: в 4 т. / Аристотель. – М.: Мысль, 1983. – Т. 4 – 830 с.

14. Антонюк В.П. Соціально-економічні аспекти формування людського капіталу в Україні. / В.П. Антонюк. // Демографія та соціальна політика. – 2006. – № 1. – С. 139-147.

15. Бабайцев А. Ю. Система [Електронний ресурс] / А. Ю. Бабайцев – Режим доступу до ресурсу: <http://victor-safronov.ru/systems-analysis/glossary/system2.html>.

16. Балакай О.Б. Проблема определения среднего класса в западной и отечественной социологии / О. Б. Балакай, Б. В. Кусмаров // Наука. Релігія. Суспільство. – 2012. – № 4. – С. 75-79. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Nrs_2012_4_15.pdf

17. Бернштейн Э. Проблемы социализма и задачи социал-демократии / Э. Бернштейн // Антология мировой политической мысли. В 5 т. Нац. обществ.-научный фонд. Акад. полит наук. Т. 2. – М.: Мысль, 1997. - 830 с.

18. Безпалько П. О. Ідентифікація середнього класу: проблеми та перспективи [Електронний ресурс] / П. О. Безпалько. - Режим доступу до статті : URL:<http://h.ua/story/108402>. - Заголовок з екрана

19. Биченко А. Український середній клас. Уявлення та реальні ознаки / А. Биченко // Національна безпека і оборона. – 2008. – № 7. – С. 14-30.

20. Безугла Л.С. Державна підтримка малого та середнього бізнесу за допомогою організаційно-маркетингових заходів [Електронний ресурс] / Л. С. Безугла // Ефективна економіка. – 2014. – №8 – Режим доступу до ресурсу: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3479>.

21. Бондар І. К. Середній клас України: теорія та сучасні тенденції становлення / І.К. Бондар, Є.О. Бугаєнко, В.Я. Бідак та ін.; відп. ред. О.Г. Ягольник. – К.: Корпорація, 2004. – 581 с.

22. Бочі А. УКРАЇНА У СВІТОВИХ РЕЙТИНГАХ [Електронний ресурс] / А. Бочі // Вісник: Офіційне видання Державної фіскальної служби України. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/9160>.

23. Бурдьє П. Соціологія політики: пер. с фран. / Сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко / М.: Socio – Logos, 1993. - 336 с.

24. Бутило Р.І. Середній клас в Україні: матеріали I Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції 20-22 січня 2010 року / Р.І. Бутило; Уманський державний аграрний університет. – Умань, 2010. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://udau.edu.ua/library.php?pid=1385>

25. Варивончик И.В. Американский средний класс во второй половине 20 – начале 21 века: тенденции социально экономического развития: монография / И. В. Варивончик. – Минск: БГПУ, 2007. – 248 с.

26. Вебер М. Основные понятия стратификации/ М. Вебер // Социологические исследования. – 1994. – № 5. – С. 147–156

27. Волков Ю. Е. Социальное управление как вид управленческой деятельности в общественных системах/ Ю.Е. Волков // Социально-политический журнал. – 1997. – № 3. – С. 70

28. Волкова О. М. Держава в суспільстві та в його господарській сфері: неокласичний підхід / О. М. Волкова // Економіка розвитку : наук. жур. Харківського національного економічного університету. – 2012. – № 2 (62). – С. 5–9.

29. Галустьян Ю.М. Підприємництво як основа формування середнього класу в Україні / Ю.М. Галустьян, Л.М. Лавриненко // Вісник Хмельницького національного університету. – 2009. – № 5 Т. 1. – с. 239-242

30. Геєць В. М. Перехідна економіка: підручник / В. М. Геєць, Є. Г. Панченко, Е. М. Лібанова, та ін. – К: Вища школа, 2003. – 385 с.

31. Геєць В. М. Про єдність і суперечності у розвитку суспільства, держави та економіки / В. М. Геєць // Економіка України. – 2012. – № 10. – С. 4–22.

32. Гернего О. О. Провідна роль середнього класу (класу асоційованих фахівців) як основного суб'єкта і носія соціальної справедливості в умовах переходу людства до постіндустріального суспільства / О. О. Гернего, М. П. Вавринчук // Університетські наукові записки. – 2006. – № 3-4 (19-20). – С. 503-510.

33. Гідденс Е. Соціологія / Е. Гідденс. — К.: Основи, 1999. – 726с

34. Горбань А. В. Средний класс как базовое основание модели современного гражданского общества : монография. / А. В. Горбань; МОНМС Украины, Нац. акад. природоохран. и курорт. стр-ва. – Симф. : Ариал, 2010. – 303 с.

35. Грицанюк В. В. Соціальна структурованість як фактор політичного життя / В. В. Грицанюк, О. С. Процик // Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. - 2010. - Вип. 4. - С. 72-76. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzlubp_2010_4_18

36. Дарендорф Р. От социального государства к цивилизованному обществу / Р. Дарендорф // Полис (Политические исследования). – 1993. – № 5. – С. 32.

37. Демешок О. О. Формування системно-універсальної технології управління розвитком стратегічного потенціалу реального сектору економіки України / О. О. Демешок // Український соціум: наука – освіта – виробництво: збірник наукових праць; за ред. В. В. Микитенко. – К. : МНТУ та Центр перспективних соціальних досліджень Міністерства соціальної політики України і НАН України, Асоціація ТЕКУ, Вид-во ПП Вишемирський В. С., 2013. – Вип. 6. – С. 79–90.

38. Дороніна О.А. Теорія та практика формування багаторівневої кадрової політики в контексті забезпечення гідної праці в Україні [Текст] : монографія / О. А. Дороніна ; Донец. нац. ун-т. - Донецьк : ДонНУ, 2013. - 395 с.

39. Дубенська О. Україна: курс на бідність [Електронний ресурс] / О. Дубенська // Економічна правда. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.epravda.com.ua/publications/2015/03/30/536010/>.

40. Ерохина Е.А. Теория экономического развития: системно-саморганизационный подход / Е.А. Ерохина – Томск: Изд-во ТГУ, 1999. – 160 с.

41. Іващенко І. Про анатомію економічної нерівності в сучасній Україні: соціологічні дослідження / О. Іващенко. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2010. – №4. – С. 29-55.

42. Иконникова Н. Современные концепции социальной структуры и социальной стратификации (реферативный обзор) / Н. Иконникова // Личность. Культура. Общество : Избранные статьи. – 2000. – Т. 2, вып. 3 (4). – С. 276–284.

43. Кільницька О. С. Середній клас як фактор активізації соціально-економічного розвитку // Вісник ЖНАЕУ. – 2011. – № 2, т. 2. – С. 25-33.

44. Ким М.Н. Средний класс в постсоветском обществе: социально-экономические критерии, структура, условия формирования: монография. / М.Н. Ким, А.А. Ким. – Х. «Точка», 2012. – 193 с.

45. Ким М.Н. Средний класс в постсоветском обществе: социально-экономические критерии и структура / М. Н. Ким // Социальная экономика. – 2009, № 1. – С. 181-194.

46. Кім М.М. Роль розподілу доходів населення в формуванні та функціонуванні середнього класу. / М.М. Кім, Т.В. Чатченко, С.Ю. Дефорж. // Вісник ХНУ. №869. – С. 18-25.

47. Клименко В. В. Середній клас: досвід США та українські реалії / В. В. Клименко, Г. М. Лозова // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія: Проблеми економіки та управління : збірник наукових праць. – 2015. – № 815. – С. 63–68.

48. Коваліско Н. В. Стратифікаційні порядки суспільства: концептуальні уявлення та досвід вивчення: монографія. / Н. В. Коваліско. – К.: Інститут соціології НАН України, 2008. – 240 с

49. Комаров М.С. Социальная стратификация и социальная структура / М.С. Комаров // Социологические исследования. – 1992. – № 7. – С. 108–115.

50. Козьма В.В. Концепції середнього класу в західній історико-політичній традиції / В. В. Козьма. // Політичний менеджмент. – Вип. 4(19),, 2006. – С. 157-163.

51. Кричевська Т. О. Українське суспільство та економіка в соціологічних оцінках рівня довіри: внутрішні виміри та міжкраїнні порівняння / Т. О. Кричевська, О. В. Балюк // Економічна теорія. – 2012. – № 1. – С. 50–64.

52. Куценко О.Д. Суспільство нерівних “Класовий аналіз нерівностей в сучасному суспільстві” / О.Д. Куценко – Харків: Видавничий центр Харківського національного університету імені Каразіна, 2000. – 316 с.,

53. Лексин В.Н. Государство и регионы. Теория и практика государственного регулирования территориального развития / В.Н. Лексин, А.Н. Швецов – М.: Эдиториал. – 2003. – 368 с.

54. Лібанова Е. Населення із середніми доходами як основа для формування середнього класу в Україні / Е. Лібанова, Л. Черенько, О. Васильєв, А. Реут // Національна безпека і оборона. – 2014. – № 1–2. – С. 79-96

55. Лібанова Е. М. Соціальна стратифікація українського суспільства: спроба статистичного визначення та вимірювання. / Е.М. Лібанова // Український соціум. – 2003. – № 1 (2). – С.146-164.

56. Лицур І. М. Детермінанти соціально-економічного розвитку підприємств : [монографія] / І. М. Лицур; за наук. ред. д-ра. екон. наук., проф. Є. В. Мішеніна. Вип. 2. – Х. : Діса Плюс, 2013. – 444 с.

57. Маркс К. Сочинения: в 39 т. / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2 изд. – М.: Политиздат, 1958. – Т. 10. – 826 с.

58. Маркс К. Капитал. Теории прибавочной стоимости / Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – Т. 26. Ч. II. М.: Политиздат, 1963. – 636 с.

59. Мельниченко О. А. Особливості становлення середнього класу в Україні: державно-управлінський аспект / О. А. Мельниченко // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2008. – № 1. – С. 96–103.

60. Мельниченко О. Освіта як чинник підвищення рівня добробуту населення. / О. А. Мельниченко // Публічне управління: теорія та практика : зб. наук. праць Асоціації докторів наук з державного управління. – Харків : ДокНаукДержУпр, 2011. – № 3 (7). – С. 173-177.

61. Микитенко В. В. Макросистемна еволюція української економіки : [монографія] у 2 т / Б. М. Данилишин, В. В. Микитенко. – К. : РВПС України НАН України, Нічлава, 2008. – Т. 2. – 210 с.

62. Новак А. Я. Як підняти українську економіку : моногр. / А. Я. Новак. – К: Гнозис, 2007. – 231 с. – (2-е).

63. Ортега-и-Гассет Х. Эстетика. Философия культуры / Сост. В. Е. Багно. – М.: Искусство, 1991. – 503 с.

64. Панга М.В. Методика виокремлення представників середнього класу в умовах українських реалій / Панга М.В. // Вісник Одеського нац. унів. Серія: психологія. Наук. журнал. – Том 18. Вип.22. Ч. 3. – 2013. – С. 17-22.

65. Панкратова Н.Д. Становление и развитие системного анализа как прикладной научной дисциплины/ Н.Д. Панкратова // Системні дослідження та інформаційні технології. – 2002. – № 1. – С. 65-93.

66. Поліщук Н. Всесвітній індекс свободи преси - 2014, в Україні 127 позиція [Електронний ресурс] / Н. Поліщук // Infolight. – 2014. – Режим доступу

до ресурсу: <http://infolight.org.ua/content/vsesvitniy-indeks-svobodi-presi-2014-v-ukrayini-127-poziciya>.

67. Платон. Собрание сочинений. В 4 т. Т. 1. / Общ. ред. А.Ф.Лосева, В.Ф.Асмуса, А.А.Тахо-Годи; Примеч. А.А. Тахо-Годи; АН СССР. Ин-т философии. – М.: Мысль, 1990. – 860 с.

68. Плутарх. Сравнительные жизнеописания; Трактаты и диалоги: Пер. с древнегреч. / Сост. С.Аверинцева; Вступ. ст. А.Лосева. — М.: РИПОЛ КЛАССИК, 1998. — 672 с.

69. Пуланзас Н. Политическая власть и социальные классы капиталистического государства / Н. Пуланзас. – М: Мысль, 1997. – 830 с. – (Нац. обществ.- научный фонд. Акад. полит. наук). – (Антология мировой политической мысли. В 5 т.).

70. Радаев В. Социальная стратификация: учебн. пособие. / В. Радаев, О. Шкаратан — М.: Аспект-Пресс, 1996.—216с.

71. Рекун Г. П. Стратегія розвитку середнього класу як визначальний фактор суспільної інтеграції. / Г. П. Рекун // Экономика и управление. – 2010. – №1. – С. 20-25.

72. Романюк М.Д. Соціальні диспропорції українського суспільства і соціальна нерівність регіонів України: напрями скорочення та вирівнювання / М.Д. Романюк // Вісник Прикарпатського університету. Економіка. - Івано-Франківськ: м Плай - 2015 - Випуск. 11. - С. 3 - 12.

73. Романюк М.Д. Соціальні аспекти розвитку регіону за умов економічної кризи / М.Д. Романюк // Вісник соціально-економічних досліджень: зб. наук, праць - Одеса: Одеський національний економічний університет. -2015. - Вип. 1. - № 56 - С. 254 - 259.

74. Романюк М.Д. Професійна диференціація як основа для соціально-економічної стратифікації українського суспільства / М.Д. Романюк // Вісник Прикарпатського університету. Економіка. - Івано-Франківськ: м Плай - 2014 - Випуск. 10. - С. 302 - 305.

75. Романюк М.Д., Василюк Д.Я. Професійна статус та рівень освіченості як критерій належності до середнього класу суспільства / М.Д. Романюк Д.Я. Василюк //Вісник Прикарпатського університету. Економіка. - Івано-Франківськ:м Плай - 2013 - Випуск. 9. - С. 339-343.

76. Саввов А. І. Становлення потужного середнього класу в Україні : Моногр. / А. І. Саввов. – К. : Вид. дім «Корпор», 2005. – 204 с.

77. Садовский В.Н. Исследования по общей теории систем : [сб. переводов / общ. ред. Садовского В., Юдина Э.] / В. Садовский, Э. Юдин. – М. : Прогресс, 1969. – 520 с.

78. Симончук О.В. Середній клас у соціальній структурі українського суспільства / О. В. Симончук // Структурні виміри сучасного суспільства: навч. посібник. / за ред. С. Макеєва. — К.: Інститут соціології НАН України, 2006. — С. 209 – 243.

79. Симончук Е.В. Средний класс: люди и статусы: моногр. / Е.В. Симончук; НАН Украины. Ин-т социол. – К., 2003. – 462 с.

80. Смаглюк В. В. Державне управління у сфері формування та розвитку середнього класу в США: досвід для України / В. В. Смаглюк. // Державне управління та місцеве самоврядування. – 2014. – №1. – С. 205–213.

81. Смаглюк В. В. Основні напрямки державної політики в сфері формування та розвитку середнього класу в Україні / В. В. Смаглюк // Публічне управління: теорія та практика. - 2014. - Вип. 1. - С. 112-116. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pubupr_2014_1_19.

82. Смелзер Н. Социология / Н. Селезнев – М.: Фенікс, 1994. – 687 с

83. Соколов С.В. Социальная философия: учеб. пособие для вузов / С.В. Соколов – М.: ЮНИТИ – ДАНА, 2003. – 440 с.

84. Сорокин П.А. Человек. Цивилизация. Общество [Электронный ресурс] / общ. ред., сост. и предисл. А. Ю. Согомонов ; пер. с англ. — М. : Политиздат, 1992. — 543 с. — Режим доступу: http://www.gendocs.ru/docs/29/28448/conv_1/file1.pdf.

85. Співак В.М. Середній клас – фундамент демократичного суспільства / В.М. Співак // Держава і право. Юрид. і політ. науки: Зб. наук. пр. – 2002. – Вип. 18. – С. 378-382.

86. Сталінська О.В. Реалізація принципів сталого розвитку в стратегічному управлінні підприємством: моногр. / НАН України, Ін-т економіки промисловості. – Донецьк, 2012. – 320 с.

87. Ткаченко Т. П. Підприємництво як основа формування середнього класу в Україні (організаційно-управлінські засади): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.00.03 «Економіка та управління національним господарством» / Т. П. Ткаченко, 2008. – 25 с.

88. Усаченко Л. М. Становлення середнього класу як основа розбудови громадянського суспільства в Україні / Л. М. Усаченко // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2008. – № 3. – С. 157–170.

89. Франко І. Я. Що таке поступ? [Електронний ресурс] / І. Я. Франко. — Режим доступу: http://www.franko.lviv.ua/faculty/Phil/Franko/Franko_Postup.pdf.

90. Хахулина Л. Суб'єктивний середній клас: доходи, матеріальне положення, ціннісні орієнтації. / Л. Хахулина // Економічні та соціальні перемены: Мониторинг общественного мнения. – 1999. – №2. – с.25.

91. Холошин М. ВВП України та його вплив на життя українців [Електронний ресурс] / Матвій Холошин // UkrMedia інтернет-газета. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <https://ukr.media/+2604/241410/>.

92. Цветнова О.В. Особливості та проблеми процесів соціальної стратифікації в Україні / О.В. Цветнова // Часопис економічних реформ. – 2013. – №3(11) – с. 91-103

93. Шавалюк Л. Анатомія злиднів [Електронний ресурс] / Любомир Шавалюк // Український тиждень. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <http://tyzhden.ua/Economics/125561/PrintView>.

94. Шангіна Л. Середній клас в Україні як суб'єкт громадської активності / Л. Шангіна // Національна безпека і оборона. – 2002. – № 10. – С. 37-44.
95. Шевчук П.І. Соціальна політика / П.І. Шевчук – 2-ге вид. – Львів : Світ, 2005. – С. 284.
96. Юрчик Г.М. Особливості фінансування соціальної політики в Україні / Г.М. Юрчик // Соціально-трудова відносина: теорія і практика: Збірник наукових праць, 2015. - №2(10). – С. 184-194
97. Юрчик Г.М. Соціальний захист зайнятого населення України в умовах економічної нестабільності / Г.М. Юрчик // Україна: аспекти праці, 2015. - №1. – С. 34-42.
98. Юрчик Г.М. Аналіз та механізми подолання бідності в Україні / Г.М. Юрчик, Н.М. Самолюк // Статистика України, 2014. - №1 (64). – С. 25-31.
99. Юрчик Г.М. Фактори тінізації зайнятості населення в Україні / Г.М. Юрчик // Збірник тез VI Міжнародної науково-практичної конференції «Проблеми і механізми відтворення ресурсного потенціалу України в контексті євроінтеграції». – Рівне: НУВГП, 2014.- С. 124-127.
100. Юрчик Г.М. Соціальна справедливість у солідарній системі пенсійного забезпечення України / Г.М. Юрчик, Л.І. Безтелесна // Україна: аспекти праці, 2013. - № 3. - С. 21-23.
101. Юрчик Г.М. Проблеми та напрями удосконалення соціального захисту безробітних в Україні / Г.М. Юрчик, Н.М. Смалюк // Формування ринкової економіки: зб. наук. пр. – Т.2. – К.: КНЕУ, 2012. – С. 661-671.
102. Юрчик Г.М. Проблеми та напрями удосконалення соціального захисту зайнятих в Україні / Г.М. Юрчик // Соціально-трудова відносина: теорія і практика.- К.: КНЕУ, 2012 р. - С. 120-128
103. Юрчик Г. М. Стимулювання розвитку самозайнятості: соціально-економічні та правові аспекти // Вісник НУВГП: Зб. наук. праць. - Випуск 2 (58). - С. 225-232.

104. Аналітичний звіт про стан і перспективи розвитку малого та середнього підприємництва в Україні / Державна служба України з питань регуляторної політики та розвитку підприємництва. – К., 2013. – 55 с.

105. Большая Советская Энциклопедия (цитаты) [Электронный ресурс] / Сайт Наука и образование : школьникам, студентам, научным работникам. Новости науки и техники. – Режим доступа : <http://oval.ru/enc/66129.html>.

106. Бюджетний моніторинг: Аналіз виконання бюджету за 2014 рік / [Зубенко В.В., Самчинська І.В., Рудик А.Ю. та ін.]; ІБСЕД, Проект «Зміцнення місцевої фінансової ініціативи (СМФІ-II) впровадження», USAID. – К., 2015. – 77с.

107. Валовой внутренний продукт Украины [Электронный ресурс] // Фінансовий портал МІНФІН. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://index.minfin.com.ua/index/gdp/>.

108. Великий тлумачний словник сучасної української мови [укл. і гол. ред. В. Т. Бусел]. – К.– Ірпінь: ВТФ „Перун”, 2003. – 1440 с.

109. Гендерна рівність в Україні [Електронний ресурс] // Економічний дискусійний клуб. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://edclub.com.ua/analityka/genderna-rivnist-v-ukrayini>.

110. Доходи та витрати населення за регіонами України за 2014 рік: експрес-випуск (30.04.2015). – К.: Державна служба статистики України, 2015. – 23 с. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

111. Енциклопедія державного управління [Текст] : у 8 т. Т. 1: Теорія державного управління / [наук.-ред. кол. : В. М. Князев (співголова), І. В. Розпутенко (співголова) та ін.]. — К. : НАДУ, 2011. — С. 542.

112. Етнічний довідник: поняття та терміни [Електронний ресурс] / Л. Аза, Е. Афонін, Л. Васильєва, І. Винниченко, В. Євтух та ін. – Режим доступу: <http://etno.uaweb.org/glossary/index.html>.

113. Зарубежный опыт поддержки малого и среднего предпринимательства [Электронный ресурс]. – Режим доступа:

<http://www.giac.ru/content/document>
1C72923482F7.html.

_r_00AA3FD1-043D-4A9A-9661-

114. Изменение социально-классовой структуры общества в условиях его трансформации / [Е. А. Якуба, Л. М. Хижняк, О. Д. Куценко та ін.]. – Х: Основа, 1997. – 230 с.

115. Краткий политический словарь / Абаренков В. П., Аверкин А. Г., Агешин Ю. А. и др. Сост. и общ. ред. Л. А. О니кова, Н. В. Шишлина. – 2е изд., доп. – М.: Политиздат. – С. 418 – 419

116. Короткі підсумки соціально-економічного розвитку України [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.dcz.gov.ua/statdatacatalog/document?id=350795>.

117. Научный коммунизм: Словарь / Александров В. В., Амвросов Е. А. и др.; Под ред. А. М. Румянцева. 2-е изд., доп. – М.: Политиздат, 1983. - С. 305 – 307

118. Національна безпека та оборона. // Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова. – 2014. – №1-2 (144-145) – 96 с.

119. Новая философская энциклопедия [Электронный ресурс] / Сайт Института философии РАН. – Режим доступа: <http://iph.ras.ru/elib/2736.html>.

120. Публікації на тему «Доходи населення України» [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.dcz.gov.ua>

121. Политика: Толковый словарь: Русско-английский. - М. : ИНФРА-М, Изд-во «Весь Мир», 2001.- 768с.

122. Рівень безробіття: два показники - два поняття [Електронний ресурс] // Державна служба зайнятості. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://www.dcz.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=230309&cat_id=173564.

123. Рівень життя населення України / НАН України. Ін-т демографії та соц. дослідж., Держ. ком. статистики України; За ред. Л. М. Черенько. - К.: ТОВ «Видавництво «Консультант», 2006. - 428 с.: іл. - Бібліогр.: с. 417-426., с. 112

124. Рейтинги [Електронний ресурс] // Informal. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://informal.com.ua/category/ratings/>.

125. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів (за даними вибіркового опитування домогосподарств у січні 2012 року): стат. зб. – К.: Державна служба статистики України, 2012. – 74 с.

126. Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів у 2014 році: стат. зб. – К. Державна служба статистики України, 2014. – 78 с

127. Середньомісячна заробітна плата. Доходи населення: Статистична інформація: Державна служба статистики України. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua>.

128. Словарь философских терминов [Электронный ресурс] //Сайт Новейший философский словарь. – Режим доступа :<http://www.philosophi-terms.ru/word/Система, свободный>. – Загол. с экрана.

129. Соціальна економіка Навч. посіб. / Кол. авт. О.О. Беляєв, М.І. Диба, В.І. Кириленко та ін. — К.: КНЕУ, 2005. — 196 с.

130. Соціальні та економічні параметри середнього класу в Україні. Від пошуку до визначення [матеріали Круглого столу] // Економіст. – 2005. – № 7. – С. 9-33.

131. Социологический словарь [Электронный ресурс] / сайт OnlineDiscs.ru. – Режим доступа: <http://www.onlinedics.ru/slovar/soc/s/sistema.html>.

132. Социологический энциклопедический словарь / [ред. Г. В. Осипов ; сост. З. Т. Голенкова – М. : ИНФРА-М, 1998. – 488 с

133. Соціологічні дослідження [Электронный ресурс] / Центр Разумкова. – Режим доступа: <http://www.razumkov.org.ua>.

134. Соціально-економічне становище домогосподарств України у 2012 році (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств) / Витрати і ресурси домогосподарств України / Обстеження умов життя домогосподарств / Метаописи державних статистичних спостережень на 2013

рік / Державна служба статистики України. Офіційний сайт. // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

135. Соціально-економічний потенціал сталого розвитку України та її регіонів: національна доповідь / за ред. акад. НАН України Е.М. Лібанової, акад. НААН України М.А. Хвесика. – К.: ДУ ІЕПСР НАН України, 2014. – 776 с.

136. Становлення середнього класу: домінанта національної стратегії України / Баліцька В. В. [та ін.]; Ін-т демографії та соц. дослідж. ім. М. В. Птухи НАН України [та ін.]. – К. : Четверта хвиля, 2009. – 637 с.

137. Темпи зростання реальної та номінальної заробітної плати (1995-2014 рр.) // К.: Державна служба статистики України. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/gdn/tznr/tznr_u/tznr_u_bez.htm

138. Толковый словарь Даля онлайн. Система [Электронный ресурс] // сайт Толковый словарь живаго великорусскаго языка Владимира Даля. – Режим доступу: <http://slovardalja.net/word.php?wordid=37673>.

139. Толковый словарь Ожегова. [Электронный ресурс] / [авт. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю.]. – Режим доступу :<http://www.ozhegov-shvedova.ru/19-741515/СИСТЕМА>.

140. Угода про асоціацію між Україною, з однією сторони, та Європейським союзом і його державами-членами, з іншої сторони [Електронний ресурс] / Комітет Верховної ради з питань європейської інтеграції. – Режим доступу : http://comeuroint.rada.gov.ua/komevoint/control/uk/publish/article?art_id=56220&cat_id=45826.

141. Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Ін-т соціології НАН України, 2010. – 636 с.

142. Україна. 2014: стат. зб. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

143. Україна у цифрах. 2014: стат. зб. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

144. УСЕ. Універсальний словник-енциклопедія [Електронний ресурс] / [Гол. ред. ради чл.-кор. НАНУ М. Попович]. – К. : Ірина, 1999. – 1551 с. – Режим доступу: <http://slovoedia.org.ua/29/53409/20574.html>

145. Человеческий капитал для социогуманитарного развития / В. В. Бушуев, В.С. Голубев, А.А. Коробейников, Ю.Г. Селюков. – М: «ИАЦ Энергия», 2008. – 96 с.

146. Чисельність наявного населення України на 1 січня 2015 року: стат. зб. – К.: Державна служба статистики України, 2015. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua/>

147. Что такое система? Значение и толкование слова sistema, определение термина [Электронный ресурс] / Толковый словарь Ушакова. – Режим доступа : <http://www.onlinedics.ru/slovar/ushakov/s/sistema.html>.

148. Философский энциклопедический словарь / Редкол.: С. С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л. Ф. Ильичев и др. – 22е изд. – М.: Сов. энциклопедия, 1989 – С. 624

149. Щодо пріоритетних завдань удосконалення політики розвитку малого підприємництва в Україні [Електронний ресурс] : аналіт. запис. Нац. ін-ту стратег. дослід. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1455/>.

150. Публікація документів [Електронний ресурс] // Державна служба статистики України – Режим доступу до ресурсу: [ukrstat.org](http://www.ukrstat.org).

151. Aho K. Who in the world is the middle class? / K. Aho // MSN Money – 2009. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://articles.moneycentral.msn.com/CollegeAndFamily/RaiseKids/who-in-the-world-is-middle-class.aspx?page=1>.

152. Beal D. The 2015 SEDA Scores by Country [Електронний ресурс] / D. Beal, E. Rueda-Sabater, S. Ling Heng // The Boston Consulting Group. – 2015. – Режим доступу до ресурсу:

<https://www.bcgperspectives.com/content/articles/public-sector-sustainability-2015-seda-scores-by-country/>.

153. Banerjee A. What is Middle Class about the Middle Classes Around the World? / A. Banerjee, E. Duflo. // Journal of Economic Perspectives. – 2008 – № 22(2) – P. 3-28

154. Bergman M. Comparing Social Stratification Schemas: CAMSIS, CSP-CH, Goldthorpe, ISCO-88, Treiman, and Wright [Электронный ресурс] / M. Bergman, D Joye // Cambridge Studies in Social Research. — 2001. — vol. 9. — Режим доступа: <http://forscenter.ch/wp-content/uploads/2013/11/indicateurs-position-sociale-en.pdf>

155. Esping-Andersen G. The three worlds of welfare capitalism / G. Esping-Andersen // Journal of European Social Policy. – 1995. – Vol. 5. – № 22. – P. 90.

156. . Easterly W. The Middle Class Consensus and Economic Development. / W. Easterly. // Journal of Economic Growth. – 2001. – Vol. 6 (4). – P. 317-335.

157. Frequently asked questions / USA Census Bureau — [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.census.gov/hhes/www/income/about/faqs.html>.

158. Gilbert D. The American Class Structure in an Age of Growing Inequality / D. Gilbert // Hamilton College. – L.A.-London-N.Delhi-Singapore: Pine Forge Press, 2008. – 304 p.

159. GLOBAL METRICS FOR THE ENVIRONMENT [Электронный ресурс] // Enviromental Perfomance Index. – 2016. – Режим доступа до ресурсу: <http://epi.yale.edu/>.

160. KOF Index of Globalization: Definitions and Sources [Электронный ресурс] // KOF Swiss Economic Institute. – 2015. – Режим доступа до ресурсу: <http://globalization.kof.ethz.ch/>.

161. Middle class in America. / U. S. Department Of Commerce Economics and Statistics Administration. – [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.commerce.gov/sites/default/files/documents/migrated/Middle%20Class%20Report.pdf>

162. Middle class. History and evolution of the term. – Wikipedia. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Middle_class.

163. Milanovic B. Decomposing World Income Distribution: Does the World Have a Middle Class? / B. Milanovic, S. Yitzhaki. // Review of Income and Wealth. – 2002 – № 48(2) – P. 155-178.

164. Oxford Centre for Innovation [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.oxin.co.uk/busenv/index.php>.

165. The Rise And Fall Of The Middle Class In America, 2013. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до статті: <http://www.liberalamerica.org/2013/10/24/risefall-middle-class-america>

166. The Global Innovation Index 2015: Effective Innovation Policies for Development [Електронний ресурс] // Cornell University, INSEAD, and WIPO. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: http://www.wipo.int/edocs/pubdocs/en/wipo_gii_2015.pdf.

167. The Legatum Prosperity Index [Електронний ресурс] // Legatum institute. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://prosperity.com/#!/?opts=livestream>.

168. World Migration [Електронний ресурс] // International Organization for Migration. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.iom.int/world-migration>.

169. Андронік О. Л. Середній клас у системі соціально-економічного розвитку / О. Л. Андронік // Вісник Приазовського державного технічного університету. Серія: Економічні науки: зб. наук. пр. – Маріуполь: ДВНЗ «Приазовський державний технічний університет», 2015. – Вип. 30. – С. 403–409

170. Андронік О. Л. Механізм прогнозування динаміки зміни соціально-економічної структури населення / О. Л. Андронік // ЕКОНОМІКА: реалії часу (науковий журнал). – Одеса: Одеський національний політехнічний університет, 2014. – С. 126–134

171. Андронік О. Л. Стратегія державної підтримки становлення середнього класу / О. Л. Андронік // Вісник Донецького національного університету: Серія В. Економіка і право. – Донецьк: ДонНУ, 2013. – № 2. – С. 10–16

172. Андронік О. Л. Ідентифікація середнього класу за ознаками рівня доходів та витрат / О. Л. Андронік // «Бізнес навігатор»: Науково-виробничий журнал – м. Херсон, Міжнародний університет бізнесу і права. – 2012. – № 27. – С. 235–241

173. Андронік О. Л. Соціально-економічні передумови формування та ідентифікації середнього класу / О. Л. Андронік // Вісник Донецького національного університету: Серія В. Економіка і право. – Спецвипуск. – Донецьк: ДонНУ, 2011. – Т. 2 – С. 260–264

174. Андронік О. Л. Вплив кризи на соціальну справедливість суспільства та якість життя / О. Л. Андронік // Вісник Хмельницького національного університету: зб. наук. пр. – Хмельницький: ХНУ, 2010. – №2. – Т. 3(150). – С. 134–138

175. Андронік Е. Л. Определение состава и структуры украинского среднего класса с помощью мировых критериев оценивания / Е. Л. Андронік // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект: Сб. научн. тр. – Донецк: ДонНУ, 2009. – С. 1288–1293

176. Андронік О. Л. Міжнародний досвід підтримки малого бізнесу та можливість його використання у Донецькій області / О. Л. Андронік // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект: Сб. научн. тр. – Донецк: ДонНУ, 2008. – С. 1134–1139

177. Андронік О. Л. Досвід розвитку малого підприємництва для країн – учасниць Чорноморського економічного співробітництва / О. Л. Андронік // Проблемы и перспективы развития сотрудничества между странами Юго-Восточной Европы в рамках Черноморского экономического сотрудничества и

ГУАМ. – Сб. научн. тр. – Одесса – Донецк: ДонНУ, РФ НИСИ в г. Одесса, РФ НИСИ в г. Донецк, 2008. – С. 470–476

178. Андронік О. Л. Рівень життя як один із критеріїв ідентифікації середнього класу у Донецькій області / О. Л. Андронік // Социально-экономические аспекты промышленной политики. Актуальные проблемы управления человеческими ресурсами и маркетинга в контексте стратегии развития Украины: Сб. научн. тр. В 3 т. – т. 1 / НАН Украины. Ин-т экономики пром-ти; Редкол.: Амоша А. И. (отв. ред.) и др. – Донецк, 2007. – С. 315–321

179. Андронік О. Л. Соціальна політика як інструмент державного регулювання структури суспільства / О. Л. Андронік // Зовнішні та внутрішні фактори впливу на розвиток міжнародних відносин: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / ГО «Львівська економічна фундація». У 3-х частинах. – Львів: ЛЕФ, 2014. – Ч. 2. – С. 100–103

180. Андронік О. Л. Необхідність державного регулювання доходів та витрат населення як передумова формування середнього класу в Україні / О. Л. Андронік // Молода наука України. Перспективи та пріоритети розвитку: Матеріали XV Всеукраїнської науково-практичної заочної конференції «Молода наука України. Перспективи та пріоритети розвитку» / Партнерство «Нова освіта» – Запоріжжя: 2014. – С. 19–21

181. Андронік О. Л. Організаційно-економічний механізм державного регулювання системи підтримки та формування середнього класу / О. Л. Андронік // «Прогностическая функция науки как основа стратегического планирования»: сборник со статьями (уровень стандарта, академический уровень). – К.: научно-информационный центр «Знание», 2014. – С. 17–21

182. Андронік О. Л. Необхідність розвитку малого підприємництва в умовах сучасності / О. Л. Андронік, В. В. Краснова // Труды научной конференции профессорско-преподавательского состава экономического факультета ДонНУ по результатам научно-исследовательской работы за 2005-2007 гг. «Проблемы развития национальной и глобальной экономики» / Ред. кол. Черниченко Г. А. и др. – Донецк: ДоНУ, 2007. – С. 127–128

ДОДАТКИ

Додаток А

УКРАЇНА

**ВІННИЦЬКА ОБЛАСНА ДЕРЖАВНА АДМІНІСТРАЦІЯ
ДЕПАРТАМЕНТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА МОЛОДІЖНОЇ ПОЛІТИКИ**

21100, м. Вінниця, вул. Соборна, 89 тел.: (0432) 61-16-36, факс (0432) 56-25-74
[http:// www.socinform.vn.ua](http://www.socinform.vn.ua), E-mail: gupszn@vn.ua

№ 44-3-05/2161
19.11.2015

До спеціалізованої
вченої ради

ДОВІДКА

**про використання результатів дисертаційної роботи
Андронік Олени Леонідівни на тему «Формування середнього класу в
системі соціально-економічного розвитку України»,
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за
спеціальністю 08.00.07 - демографія, економіка праці, соціальна економіка
і політика**

Соціально-економічні перетворення, що відбуваються в Україні, викликають значне зниження рівня якості життя у більшості сімей, ставлять перед суспільством низку складних проблем, які потребують невідкладних рішень. Одним з пріоритетів внутрішньої державної політики України має стати створення сприятливих умов для розвитку соціальних перетворень у суспільстві, зростання кількості представників середнього класу та розширення соціальної бази для здійснення докорінних змін у країні.

Основні результати, висновки та рекомендації дисертаційного дослідження Андронік О.Л. за темою „Формування середнього класу в системі соціально-економічного розвитку України”, а саме науково-практичні рекомендації щодо визначення напрямів формування державної політики становлення середнього класу як основи системи соціально-економічного розвитку, використано при обґрунтуванні змісту концепції розвитку Вінницької області, а основні положення дисертаційної роботи були використані при підготовці пропозицій до центральних органів виконавчої влади та інших аналітичних документів.

Заступник директора
Департаменту

Людмила КАРАТАСВА

Продовження додатку А

Міністерство соціальної політики України
Державна служба зайнятості (Центральний апарат)
Вінницький обласний центр зайнятості

вул. Стрілецька, 3-а, м. Вінниця, 21009, тел. (0432) 55-17-80, факс 55-17-89
E-mail: vinocz@in.vn.ua Web: <http://www.dcz.gov.ua/vin> Код.ЄДРПОУ 05392714

№ 293/4.1

10.2.2016 р

До спеціалізованої
вченої ради**ДОВІДКА**

**про використання результатів дисертаційної роботи
Андронік Олени Леонідівни на тему «Формування середнього класу в
системі соціально-економічного розвитку України»,
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за
спеціальністю 08.00.07 - демографія, економіка праці, соціальна
економіка і політика**

Основною метою соціальної політики держави виступає підвищення якості життя конкретної особи та сім'ї. В сучасних високотехнологічних та інформаційних умовах економічного розвитку підвищення стандартів і рівня життя громадян, сприяння повній зайнятості населення, розвиток людського капіталу, збільшення ефективності надання послуг соціальної сфери стає обов'язковою умовою сучасного державного управління та підвищення конкурентоздатності сучасної національної економіки загалом.

В дисертаційній роботі Андронік О. Л. здійснено комплексну оцінку показників формування середнього класу в Україні. Результати проведеного аналізу й отримані висновки мають наукову та практичну цінність були використані і будуть використовуватися у діяльності Вінницького обласного центру зайнятості при розробці плану заходів та визначенні пріоритетних напрямків роботи з питань професійної орієнтації населення.

Заступник директора
Вінницького обласного
центру зайнятості

В. М. Гаврилук

Продовження додатку А

ДОНЕЦКАЯ ТОРГОВО-ПРОМЫШЛЕННАЯ ПАЛАТА

ОТДЕЛЕНИЕ В ГОРОДЕ МАРИУПОЛЬ
ДОНЕЦКОЙ ТОРГОВО-ПРОМЫШЛЕННОЙ ПАЛАТЫ

87528, г. Мариуполь, пр. Строителей, 143. Тел./факс: (+38/0629) 52-33-96
Расчетный e-mail: expert-marcei@rambler.ru

счет 2600700018864 в ПАО «УКРЭКСИМБАНК», г. Мариуполь, МФО 335957,
идентификационный номер 029446705092, свидетельство № 40378662, код ЄДРПОУ 33621348

12.02.2016 № 119 / 06.04-04

на № _____ от _____

До спеціалізованої
вченої ради

ДОВІДКА

**про використання результатів дисертаційної роботи
Андронік Олени Леонідівни на тему «Формування середнього класу в сис-
темі соціально-економічного розвитку України»,
поданої на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за
спеціальністю 08.00.07 - демографія, економіка праці, соціальна економіка
і політика**

У розвинутих країнах середній клас є тим прошарком суспільства, який, створюючи високоякісний результат праці, забезпечує конкурентоспроможність товарів і послуг, підтримує динамічну рівновагу між пропозицією і попитом, здійснює інноваційний розвиток держави.

Оскільки основними групами, що можуть сформувати український середній клас у майбутньому, мають стати малі та середні підприємці та фахівці, державна політика у сфері формування середнього класу має спиратися, в основному, на ці групи.

Результати дисертаційної роботи Андронік Олени Леонідівни на тему «Формування середнього класу в системі соціально-економічного розвитку України», зокрема визначені автором стратегічні засади розвитку малого підприємництва як фактора активізації соціально-економічного розвитку та формування середнього класу, можуть бути використані при розробці і реалізації напрямків роботи Донецької торгово-промислової палати (м. Маріуполь) з підприємцями.

Віце-президент

Донецької торгово-промислової палати

[Signature] О.А. Політік

Продовження додатку А

УКРАЇНА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

21021, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21

Тел.: (063) 477 76 20

e-mail: rector@donnu.edu.ua Код ЄДРПОУ 02070803

№ 136/01-08/01.13 від 08.09.2015 р.

До спеціалізованої
вченої ради

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційної роботи
Андронік Олени Леонідівни

«Формування середнього класу в системі соціально-економічного розвитку України», поданої на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.07 - демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика

Дисертацію виконано відповідно до напрямів науково-дослідної роботи Донецького національного університету МОН України за держбюджетними темами: кафедри економіки підприємства «Соціально-економічні взаємовідносини суб'єктів підприємництва в аспекті структурно-інвестиційного розвитку регіону» (номер державної реєстрації 0105U007294), в рамках якої досліджено роль малого підприємництва у формуванні середнього класу; «Соціально-економічний розвиток суб'єктів господарювання в умовах структурної трансформації економіки промислового регіону» (номер державної реєстрації 0108U001819), в рамках якої досліджено показники системи соціально-економічного розвитку України; «Організаційно-економічний механізм соціально-економічних стратегій розвитку суб'єктів господарювання в умовах структурних перетворень сучасних господарських систем» (номер державної реєстрації 0111U005114), в рамках якої досліджено моделі соціально-економічного розвитку держави; кафедри управління персоналом і економіки праці «Регулювання соціально-економічного розвитку України: людський вимір» (номер державної реєстрації 0111U008157), в рамках якої досліджено динаміку зміни соціально-економічної структури населення.

Результати дисертаційної роботи застосовано також у навчальному процесі Донецького національного університету МОН України (м. Вінниця) при розробці навчально-методичних комплексів і викладанні дисциплін кафедри економіки підприємства «Економіка підприємства», «Мікроекономіка», «Цінова політика підприємства», «Оподаткування діяльності підприємства», «Основи підприємницької діяльності», «Проектний аналіз», а також кафедри управління персоналом і економіки праці – «Управління соціальним розвитком», «Економіка праці та соціально-трудові відносини».

Проректор з наукової роботи

І.В. Хаджинов

Продовження додатку А

УКРАЇНА

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

83001, Донецьк, вул. Університетська, 24
Тел.: (062) 3371945 Факс: (062) 3358010
Телегайн: 115102 "СПЕКТР" E-mail: postmaster@univ.donetsk.ua
Ідентифікаційний код 02070803

30.01.2009 № 05/01/7.9.7-134

На _____

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор з наукової роботи

С.В. Беспалова

АКТ

ПРО ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ
Андронік Олена Леонідівна

При підготовці рекомендацій XV Міжнародного науково-практичного семінару "Проблеми розвитку зовнішньоекономічних зв'язків та залучення іноземних інвестицій: регіональний аспект", яку організував Донецький національний університет у містах Донецьку та Святогірську з 30 січня по 1 лютого 2009 року, використані пропозиції _____ щодо створення у країні сприятливого інвестиційного клімату, розвитку фондового ринку, для вирішення проблеми узгодження не тільки зовнішніх, але й внутрішньокорпоративних інтересів, активізацію методичних, рекреаційних людських ресурсів.

Резюме семінару надіслано Президенту України, Верховній Раді, Кабінету Міністрів України, обласним державним адміністраціям, регіональним торговельно-промисловим палатам та Управлінням з зовнішньоекономічних зв'язків, Посольствам держав в Україні, чий представники брали участь у конференції, для практичного використання (складання директивних документів, розробки перспективних програм науково-технічного розвитку регіонів та ін.).

Семинар зареєстровано в УкрІНТЕІ (посвідчення №779 від 19 грудня 2008 року).

Вчений секретар семінару,
к.е.н., доцент

І.В. Хаджинов

Продовження додатку А

УКРАЇНА

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

83001, Донецьк, вул. Університетська, 24
Тел.: (062) 3371945 Факс: (062) 3358010
Телегайн: 115102 "СПЕКТР" E-mail: postmaster@univ.donetsk.ua
Ідентифікаційний код 02070803

17.09.2008 № 05-02/7.9.7-134

На _____

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор з наукової роботи

С.В. Беспалова

АКТ

ПРО ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ

Андронік Олександр Леонідович

При підготовці рекомендацій Міжнародної науково-практичної конференції "Проблеми та перспективи співробітництва між країнами Південно-Східної Європи в рамках Чорноморського економічного співробітництва та ГУАМ", яку організував Донецький національний університет (Україна) та Господарська академія ім. Д.А. Ценова (Республіка Болгарія) у м. Одеса 17-18 вересня 2008 року, використані пропозиції *Андронік О.Л.* щодо розвитку ринкової інфраструктури в країнах-членах ЧЕС та ГУАМ, глобалізації та регіоналізації сучасних національних економік на прикладі країн Південно-Східної Європи, поглиблення транскордонного співробітництва, підвищення конкурентноздатності підприємств, _____

Рекомендації конференції надіслані Урядам країн-учасниць ЧЕС та ГУАМ, Міжпарламентської Асамблеї ЧЕС і ГУАМ, торгово-промисловим палатам.

Конференцію зареєстровано в УкрІНТЕІ (посвідчення №770 від 11 грудня 2007 року).

Вчений секретар конференції,
к.е.н., доцент

І.В. Хаджинов

Продовження додатку А

УКРАЇНА

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

83001, Донецьк, вул. Університетська, 24
Тел.: (062) 3371945 Факс: (062) 3358010
Телеграф: 115102 "СПЕКТР" E-mail: postmaster@univ.donetsk.ua
Ідентифікаційний код 02070803

27.01.2008 № 05 01/7.9.7-134

На _____

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор з наукової роботи

С.В. Беспалова

АКТ

ПРО ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ
Андронік Олександр Леонідович

При підготовці рекомендацій XIV Міжнародного науково-практичного семінару "Проблеми розвитку зовнішньоекономічних зв'язків та залучення іноземних інвестицій: регіональний аспект", яку організував Донецький національний університет у містах Донецьку та Святогірську 25-27 січня 2008 року, використані пропозиції Андронік О.Л. щодо створення у країні сприятливого інвестиційного клімату, функціонування спеціальних економічних зон та територій пріоритетного розвитку, інтеграції економіки України та її регіонів у систему світових господарських зв'язків, виходу підприємств на зовнішні ринки шляхом створення конкурентоспроможної продукції,

Резюме семінару надіслано Президенту України, Верховній Раді, Кабінету Міністрів України, обласним державним адміністраціям, регіональним торговельно-промисловим палатам та Управлінням з зовнішньоекономічних зв'язків, Посольствам держав в Україні, чії представники брали участь у конференції, для практичного використання (складання директивних документів, розробки перспективних програм науково-технічного розвитку регіонів та ін.).

Конференцію зареєстровано в УкрІНТЕІ (посвідчення №762 від 11 грудня 2007 року).

Вчений секретар семінару,
к.е.н., доцент

І.В. Хаджинов

Продовження додатку А

УКРАЇНА

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

83001, Донецьк, вул. Університетська, 24
Тел.: (062) 3371945 Факс: (062) 3358010
Телегайн: 115102 "СПЕКТР" E-mail: postmaster@univ.donetsk.ua
Ідентифікаційний код 02070803

06.10.2007 № 016-03/7.9.7-134

На _____

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор з наукової роботи

С.В. Беспалова

АКТ

ПРО ВИКОРИСТАННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ
Андронік Олена Леонідівна

При підготовці рекомендацій Міжнародної науково-практичної конференції "Актуальні проблеми управління людськими ресурсами і маркетингу в контексті стратегії розвитку України", яку організував Донецький національний університет (Україна) у м.Донецьк 4-6 жовтня 2007 року, використані пропозиції Андронік О.Л. щодо розвитку людського потенціалу, стратегій розвитку сучасних національних економік, проведення маркетингових досліджень.

Вчений секретар конференції,
к.е.н., доцент

І.В. Хаджинов